

Ällesvuodalåhkåm

Sierrapedagogihkalasj låhkåmåhpåduš
- bagåduš

© Statped, 2008, rievddadum ja ádásmahthedum dárogiellaj jagen 2011
<http://www.statped.no>

Tjálle: Oddhild Godøy ja May Britt Monsrud
Sámegiellaj járggálam: Marita Elise Turi
Sámegiellaj bagádusá sisanov hiebadam: Solvår Knutsen Turi
Almodam: Statped, 2026

ISBN: 978-82-323-0359-5

Ållesvuodalåhkåm

Sierrapedagogihkalasj låhkåmåhpåðus
- bagåðus

Oddhild Godøy ja May Britt Monsrud

Sisadno

Ávddábáhko	6
Álgo	7
1. Aktijvuohta hállamgiela ja tjállemgiela gaskan.....	9
Teorijja giela ja láhkåma birra.....	9
Mánná guhti I tjállemgiela guovlluj ávddånime	11
Árra merka tjállemgiela váttesvuodajda.....	12
2. Láhkåm – tjehpudahka mij la ávddånime	15
1. tsiehkke: Báhkodåbdddåm visuåla dårjajn	17
Svahkastibme 1: Ij-alfabiehtalasj láhkke	17
2. tsiehkke: Báhkodåbdddåm fonologijjalasj dårjajn	18
Svahkastibme 2: Kompensatåvrrålasj láhkke.....	18
3. tsiehkke: Dårkestuvvam báhkodåbdddåm.....	20
Svahkastibme 3: Ij-automatisieriduvvam láhkke	20
4. tsiehkke: Automatisieridum báhkodåbdddåm	21
Svahkastibme 4: Maŋŋunam láhkke.....	21
5. tsiehkke: Stratesijjalasj láhkåm.....	22
Svahkastibme 5: Suboptimåla láhkke	23
6. tsiehkke: Dårkkelis láhkåm	23
3. Gå láhkåmprosæssa I svahkastam	25
Giela ja láhkåma kårttim	25
Duogåsifaktåvråj kårttim	26
4. Oahppamprosessa ja åhpaddidje roalla Állesvuodalåhkåmin	29
5. Oajvvaduså dåjmaida gå láhkåmprosæssa I svahkastam	33
Állesvuodalåhkåma teorijjalasj vuodustibme	33
Dåjmalasj oahppam mij máhtov ja dådjadusåv ávddånahtå.....	33
Dåsse I: Állesvuodajn barggat.....	35
Vuostasj dåse bargo vuodustibme	35
Tevstaj válljim.....	35
Konkriehtta barggo tevstajn vuostasj dåsen.....	36
Dåsse II: Detålaj barggat	38
Nuppåt dåse bargo vuodustibme	38
Nuppåt dåse barggovuohke, buojkulviså detåljjadahkamusåjda	38
Detåljjabarggo ij-alfabiehtalasj láhkkijda	39
Detåljjabarggo kompensatåvrrålasj láhkkijda	43
Praktihkalasj åhpadusbuojkulviså kompensatåvrrålasj láhkkijda.....	50
Detåljjabarggo ij-automatisieriduvvam láhkkijda.....	56

Morfiemaj barggat.....	64
Grammatihkka	67
Gárgadishábbmim	68
Gærdádám láhkám detálljadásen.....	69
Kommentárra.....	70
Dásse III. Állesvuodajn barggat. Aktidibme ja automatisierim	71
Buojkulvisá gasskadáse fáhkagirijj áhpadustevstajs	72
Dájma maŋŋunam láhkkijda	75
Tjállem.....	80
Aktijvuohta láhkám- ja tjállemávddáname gaskan (Frith 1985)	80
6. Loaggatjállem	83
Áhpadiddjeloagga	83
Oahppeloagga	83
7. Digitála oahppo- ja viehkkænævo.....	85
Digitála oahppo- ja viehkkænævo majt máhttá Állesvuodaláhkámij avtajduhttet....	85
8. Láhkánkursa organisatávra lasj rámmán Állesvuodaláhkámij.....	88
9. Oahppebuojkulvisá.....	90
11-jagák báhtta iehpesihkaris láhkámtjehpudahka	90
Giela ja láhkáma kárttim.....	90
Svahkastime tjelggidus.....	91
Doajmmaplánima tjalmostimsuorge:	91
9-jagák báhtta, giellaváttesuoda.....	92
Giela ja láhkáma kárttim.....	92
Svahkastime tjelggidus.....	93
Doajmmaplánima tjalmostimsuorge	93
Doarjjastratesijja (Barggovuohke – dynámalasj lahkanibme)	94
Oahppe áhpadus ja dájma ávkke	94
16-jagák báhtta, suojmma ja tjárgugis láhkám.....	94
Giela ja láhkáma kárttim.....	94
Svahkastime tjelggidus.....	95
Doajmmaplánajda tjalmosit	95
10. Vejulasj kárttimræjdo ja girjålasjvuohta oahppamstratesijjaj birra	98
Kárttimræjdo giela gáktuj:.....	98
Kárttimræjdo giela ja láhkáma gáktuj:	98
Kárttimræjdo iesjdádjadusá gáktuj (dárogiellaj):.....	98
Kognitijvalasj guoradallama (dárogiellaj):	99
Oahppamstratesijja (dárogiellaj):	99
Teorijja:.....	99
Praktihkalasj buojkulvisá:	99
Girjålasjvuodalissta:	100
Oahppogirijj girjålasjvuodalissta	103

Ávddábáhko

Bagádusán li buojkulvisá gáktu máhtta barggat mánáj láhkâm- ja tjállemváttesvuodaj, ja adnet metávdálasj rámmav vuodon mij gáhtjoduvvá Állesvuodaláhkâm. Állesvuodaláhkâm la ásaduvvam dáhkkiduvvam teorijjalasj vuodojn. Áhpadiddjen la rámma baktu máhttelisvuohta áhpadimev ájnegis oahppáj hiebadit - berustahtek makkir dásen oahppe la.

Állesvuodaláhkâm ij la metávdá, valla biedjá rámmav gá galggá guovdásj dájmaht jahtuj biedjat ma li málsudahkes ja gánná la gasskasasj aktijvuohta. Dát aktijvuohta buktá aj áhpadiddjá máhttelisvuodav juohkka áhpadimsekvensan árvustallat oahppe oahppambáhtusav.

Gá la plánumin ájnegis áhpadusáv mánájda gænna li láhkâm- ja tjállemváttesvuoda, de bierri aktisattjat plánumit guovlo Pedagogihkalasj-psykologijjalasj dievnastusájn ja/jali logopedadievnastusájn. Aktisasjbargo ávddála galggá oahppe kárttiduvvat, ja oahppe doajmmamáhtukvuohta guovdásj gielalasj ja tjálalasj suorgij tjelggiduvvat. Kárttim vaddá vuodov dárkkelis hiebadibmáj sihke tækstadássáj ja guoskavasj dájmaht ma vájkkudi oahppe ávddáimev. Gá oahppe doajmmamáhtudakdásev dábddá, de máhtta ulmev áhpadibmáj biedjat ja oahppamav árvustallat dan gáktuj. Dákkir diagnostisierijiddje áhpadus la dárbulasj ækto gá áhpadimes galggá báhtusijt oadtjot. Vaj sihkarasstá dágálasj oahppambáhtusav, de bierri áhpadus aj liehket ájggeráddjidum, intensijvva ja ulmmelasj.

Bagádus la oanesláhkáj ávddánbuvtedum. Jus sidá ienebut dievalasj gáváv tiemájs ma ávddánbuvteduvvi buojkulvisájn, de vuosedin girjálasjvuodalisstaj ja sierraláhkáj ávttijin Jørgen Frost girjijt láhkát.

Gijttin barggoguojmijt konstruktijva viehke ávdás! Gijtto Jørgen Frost, Kirsten Meyer Bjerkan, Ann-Kristin Heller, Kari Kjølstad, Vigdis Refsahl ja Anne Cathrine Thurmann-Moe.

Spesialpedagogisk leseopplæring – en veileder libá Oddhild Godøy ja May Britt Monsrud rievddadam ja ádásmahtám jagen 2011.

Oslo, bárggemáno 10. biejuve, 2011

Oddhild Godøy

May Britt Monsrud

Álggo

"Sierrapedagogihkalasj láhkâmáhpadus - bagádus" ávddánbuktá

Állesvuodaláhkâmav, - mij la sierrapedagogihkalasj láhkâm- ja tjállemáhpadusá metávdálasj dájmaš rámma (Frost 1986, 1992, 1998 ja 2003). Jørgen Frost bargaj sierraáhpadusájn dánška skávlán gá Állesvuodaláhkâmav ávddánahtij. 1990-lágo álgo rájes la Bredtvet máhtudakguovdátja dysleksijajuogos aktisattjat Jørgen Frostajn barggam, dáv barggovuogev adnám, ja átsádam la ávkálasj oahppijda gudi dárbaš ádášis álgget láhkâmijn. Tjadáduvvam la sihke ájnegis sierraáhpadusán, láhkâmkursajn gálmmá - niellja oahppij (Frost, J. ja iehtjáda 2005), ja aj klássaaktijvuodan (Sæverud 2003).

Bagádusá vuodon la ájggomus gaskostit Állesvuodaláhkâma birra ja buktet ávddán tjehpudagájt praktihkalasj ano birra, ja barggovuoge teorijjalasj vuodustimev. Bagádus vuostasj bále almoduváj jagen 2008. Jagen 2011 bagádus ádášmahteduváj. Ádášmahtedum versjávnná I hiebadum vaj sisadno boahotá tjeilggasappot ávddán ja la ienebut sadjihin.

Láhkâm ja tjállem li giellavuododum tjehpudagá, ja 1. kapihttalín la tjálmotibme aktijvuohtaj hállamgiela ja tjállemgiela gaskan ja giellaváttesvuoda vejulasj merkaj birra.

Láhkâm la tjehpudahka mij maŋenagi ávddán, ja 2. kapihttalín ávddánbuvteduvvá ávddánibme láhkâmmodella baktu. Modælla vuoset oahppe máhtti vájvástuvvat láhkâmijn iesjgenga dásen láhkâmávdánimen. Oahppijbuojkulvisáj tjadá konkretisieriduvvá gáktu váttessvuoda máhtti liehket iesjgenga dásen ávddánimen.

Kárttim la ækton gá galggá ulmmelasj dájmašt jáhtuj biedjat, ja 3. kapihtal la jur dan birra.

Oahppe gudi rahtji láhkâmijn dárbaš dárjav ja viehkeš ámastittjat dajt tjehpudagájt ma galggi áhpaduuvvat. 4. kapihtal la oahppamprosessá aspevtaj birra ja áhpadiddje roalla Állesvuodaláhkâmin.

5. kapihtal la bagádusá oajvveoasse. Láhkâmávdánimmodella milta buvteduvvi ávddán oajvvadás dájmašda ja doajmmaválljima vuodustibme. Praktihkalasj barggaj aj vuoseduvvá teorijaj "*Prinsipper for god leseopplæring*" (Frost 2003).

6. Kapihtal la loaggaštállema birra, 7. Kapihtal la digitála oahppo- ja viehkenævoj birra, 8. Kapihtal la láhkâmkursa birra ja 9. kapihttalín tjeilggiduvvi muhtem oahppebuojkulvisá.

Bagádusá maŋemus bielijn la gávvá kárttimræjdos ja girjålasjvuohta oahppamstratesijjaj birra.

Bagádallam la sámegiellaj járggáluvvam ja sisadno l sámegiellaj hiebaduvvam. Hiebadime guoski sihki gielladiedalasj bielijda ja sámegiela álggoláhkâmáhpadásá oajvvadásjda (gehtja duola degu Wirkola & Baal 2003, Eira & Gaup 2009 ja Baal & Wirkola 2007).

Dán bagádusán li dássju muhtem buojkulvisá dahkamusájda. Da vierttiji hiebaduvvat oahppe láhkámdájdduj, giellasuorggáj ja klássadáse tevstajda.

Julevsámegiellan la viehka binná dutkam mánáj giellaávdđánime birra, danen vierttip muhtem suorgijn ávkkít teorijav ja báhtusijt dutkamijs nuorttasámegiela birra. Ij ga gávnnu edna dutkam dán suorgen. Julevsáme mánáj giellaávdđánahttemav viertti danen boahstahttet lagámus gielaj. Ájnas la aj kultuvralasj dimensjávnnáv vieledit.

Sámegiellan li ienemus bágojn binnemusát guokta stávvala. Oajvvestruktuvrra l guovtestávval bágo (Svonni 2015). Buojkulvisá detálljabargojn li dan diehti ienemus oasse bágojs guovte- jali ienepstávval bágo.

Álggoáhpadásán la ájnas stávvalij barggat.
(Juuso 2024; Eira & Gaup 2009; Baal & Wirkola 2007; Wirkola & Baal 2003).

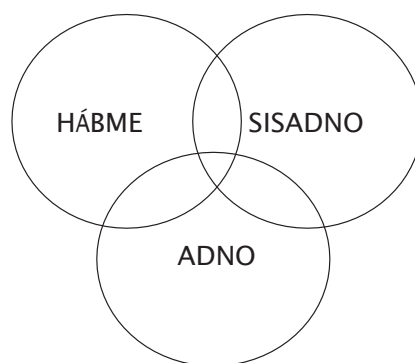
Juuso (2024) l guoradallam sámegielak álggoáhpadásá oahppij tekniikkalasj láhkámtjehpudagáv nuorttasámegiellan. Sån gávnadij sámegiela láhkâmáhpadásán la dárbbu stávvaldiedulasjvuohtaj tjalmostit. Stávvalij barggat viehket oahppev duola degu dásemálssusime hárráj. Ienemus oasse oahppijs diehti galla stávvala li bágon, valla muhtijn máhtta liehket gássjel diehtet gággu bágov stávvalijda juohket. Dutkam aj vuoset barggat stávvalij visuálalattjat máhtta liehket gássjel, madi barggat stávvalij auditijvalattjat máhtta liehket álkkep, ja doarjjan, gá spædtju giedajt. Sån guoradallá akta sivva dasi máhtta liehket gá Vuona bielen ælla árbbedábálattjat barggam tevstaj ma li stávvalijda juogedam ja ælla stávvalhárrjiddallamij áhpadásán barggam.

Juuso (2024) aj gávnadij sámebokstáva ja bokstávvejena sámearfabehtan máhtti liehket hássstalussan ietjá bokstávaj hárráj. Dábddát bokstávvejienajt la gássjelabbo gá dábddát sámebokstávajt. Oahppiijn lij sierraláhkáj hássstalus sieradit tjuodjalis ja tjuojadis jienajt ja bokstávajt. Sivvan dasi máhtta liehket duola dagu sámegiella ij la nav vuojnnusin, sámegiela bágoj bokstávaj ja jienaj frekvænssa ja posisjávnná, giellasuorggesieradásá ja bokstávaj ja jienaj áhpádimárnik girjiijn. Dutkama gávnnusa vaddi ájnas diedojt láhkâm- ja tjállemáhpadásá hiebadime hárráj.

1. Aktijvuohta hállamgiela ja tjállemgiela gaskan

Teorijja giela ja láhkåma birra

Hállamgielalasj tjehpudahka I ájnas árraoahppamij ja ávddånahttemij láhkåma, tjállema ja tjállemgiela gáktuj. Bloom ja Lahey giellamodella milta li gielan gålmmå gielalasj oase - sisadno, hábme ja adno, ja dá giellaoase hæhttuji aktan doajmmat vaj giella máhtta buvteduvvat sihke njálmálattjat ja tjálatattjat (Bloom & Lahey 1978).

Bloom & Lahey 1978 giellamodealla.

Giela hábme juogeduvvá fonologijja, morfologijja ja syntávsa suorgijda. Fonologijjan tjielggi gáktu giellajiena dagáduvvi ja aktiduvvi. Foniema/giellajiena li giela unnemus avtadagá merkadussieradime gáktuj. Foniema vaddi bágojda iesjgenga merkadusáv, degu buojkulvissan bágoj *gállo* ja *nállo*, gånna /g/ ja /n/ li foniema ma sieradi dan guovte bágo merkadusáv.

Bokstáva ávdåsti giellajienajt ma signálajt vaddi artikulasjåvnnålabudibmáj, vaj buktep giellajienajt sieradit. Gielan li ienep foniema gå bokstáva, duola degu <ts>-jiedna. Dát guoská aj <llj>-jiednaj. Dá guokta jiena li unnemus merkadussieradus avtadagá bágojn degu <tsæggot> ja <sæggot>, ja <biellje> ja <bielle>. Máhtudahka makkir grafiema (bokstávamerka) ávdåsti ájnegis foniemav (giellajienav), la ájnas álggoláhkåmåhpadosán. Dát máhtudahka I akta vuodogiergijs alfabiehtalasj dádjadusán (Bjerkan 2005).

Stávvala aneduvvi aj avtadahkan ienemus fonologijjalasj teorijjajn. Stávvala vájkkudi bágo ritmav, ja stávvalij milta máhtá sihke spædtjot, tjoalkodit ja gahppat.

Giela unnemus merkadusguodde avtadagá li morfiema. Morfologijja tjielggi gáktu bágo li hábbmiduvvam ja gáktu sájåduvvi. Vuodomorfiema li máddaga bágojn degu *muorjje*, *ednam* ja *lassta*. Dajt ij dáhkki juohket unnep avtadagájda merkadusájn, valla dajs máhtta dahkat sjoappkabágojt, degu *ednam-muorjje* ja *ednam-muorjje*.

lasta, ja dán láhkáj báhkoboannudahka vijdeduvvá.

Såjådimmorfiema li grammatihkalasj gehtjusa majt lasedip substantijvajda, verbajda adjektijvajda, tállabágojda ja pronomenijda.

Såjådimmorfiema li nyánsa merkadusájda, duola degu muorjje, muorje, muorjiit, muorjiida. Sámegielan li aj njuolgadusá gáktu bágojt rievddadit vuodomáddagis, gá báhko såjåduvvá jali suorguduvvá.

Diftoanŋaoanádus dáhpáduvvá gá diftoanŋa rievddá såjådahttiijn ájnegisvokállan, duola degu giesset- gæsáv, boahitet-báidij.

Gá báhko såjåduvvá jali suorgeduvvá de máhtta vokálla rievddat avtat vokálas ietjá vokállaj. Buojkulvissan gá såjåda bágov barggat- barggi ja suorgedimen bárrát-bårre. Dássemálssusibme dáhpáduvvá gá guovddakonsonánnta såjådahttiijn málssu, duola degu guolle(gievras dásse), guole(gænodis dásse) (Spiik 1989, Kintel 199, Nystø og Johnsen, 2000/2001). Ienep grammatihkalasj tjielggiduásjt gávna dán girjin (Svonni 2015, Nickel 2024).

Sjåpkadit guokta jali ienep bágo aktij ja suorgudibme li guokta vuoge gáktu vijdedit báhkoboannudagáv ja áda bágojt dahkat. Suorgudimorfiema máhtti aj rievddadahttet bágo báhkoklássav. Vuodomáddagij máhtta suffiksajt sjoappkat mij rievddat álggomorfiemav. Buojkulvissan la -sj diminutijva gætjos majna tjielggi juoga l unne, duola degu bágon guolle, guolásj (Kintel 1991) jali lādde, láttásj (Svonni, 2015).

Syntákssa l oahppo gáktu moalgedime ja gárgadisá hábbmiduvvi, madi semantihkka l giela sisano birra. Bágoj ja buojkuldagáj dárkkelis dádjadus la ájnas gá galggá ávddånbutket duolla gielalasj diedádusáv, sihke njálmálattjat ja tjálatattjat. Mánná viertti diehtet sihke majt bágo merkahi ja gáktu dajt adnet nubbe nuppe gáktuj. Dárkkelit dádjadit giela sisanov la ájnas gá galggá ávddánahttet tjehpudagájt giellaháme gáktuj. Báhko- ja buojkuldakdádjadus la ájnas gá galggá giellahámev háldadit. Dá guokta giellaoase li tjavgga tjanádum aktij, ja vájkkudibá nubbe nuppev sihke njálmálattjat ja tjálatattjat.

Pragmatihkka l giellaano njuolgadusáj birra. Buojkulvissan li ietjá njuolgadusá gá ságasta lågenanjagágij buohtastahtedum fágallalasj dagástallamij barggosajen. Pragmatihkka l gáktu gielalattjat guládalá ja ulmutjahtá, makkir kontevstan jali aktijvuodan giella galggá aneduvvat ja makkir ulmme l.

Dábálasj giellaávddånibme l "vuorbástuvvam" aktisasjbarggo sisano, háme ja ano gaskan. Jus akta jali ienep dásj ásijs ij dájma, de dat nievresláhkáj vájkkut dasi mij galggá gaskostuvvat, jali dádjaduvvat. Gá galggá láhkát de hæhttu giela hábme duolla dekávddiduvvat (lågáduvvat) jali kávdiduvvat (tjáleduvvat), bágo ja gárgadisá sisadno hæhttu dádjaduvvat. Dá guokta komponenta báhti aj ávddån definisjavnán mij javllá **láhkám = dekávddim x dádjadus** (Gough & Tunmer 1986). Dá guokta

komponenta hæhttuba aktiduvvat jus galggá láhkâm- ja tjállemprossaj
vuorbástuvvat.

Mánná guhti I tjállemgiela guovlluj ávddåanime

Máná gielav åmasti iesjguhtik fártajn ja iesjguhtik ájgen. Ienemus oasse jienajs galggi liehket "sadjihin" gå mánná I 3-4 jagák, ja mánná aj galggá buktet konsonántatjåhkijt buvtadit, duola degu: skåvllå, ståvllå, girjje, lihtte (Hagtvæt 2004). Stuuråmus oasse 4-jagågijs li åmastam vuodo båhkoboandudagåv, grammatihkav ja gulådallamtjehpudagåv maj vuodon máhtti gatjålvisåjt gatjådit, gatjålvisåjt våsstedit, gåhttjot, sågastit ja sågastallamin vuorrolakkoj sågastit ja aj respånsåv vaddet ja kommentierit. Bukti dådjadahhte gårgadisåjt javllat ja bukti subtsastit mij dåhpåduvvå "dånnå ja dålla". Bukti gielav adnet dili milta, dat sihtå javllat bukti bæjvålasj gielav oahpes dili sågastit.

Ienemus 4-5 jagåga buktegåhti sågastit vajku dal makkir dilen li. Bukti dal subtsastit juongå birra mij la dåhpåduvvam ietjå båjken ja ietjå ájgen gå dåppe gånå li jur dålla. Håldadi ålgoldis giellaperspektivav.

Buorre njålmålasj gielajn badjån ålu berustibme giela unnemus avtadagåjda. Mánnå åjttså ja åvvudallå gå buktå identifisierit rijmajt ja ståvvalijt, ja mañenagi aj bågoj giellajienajt. Berustibme tjållemgielan badjån. Ståhkamtjållem åvddåskåvllåålldarin la buorre ålggo låhkåmij. Vuostasj "råntsimijn" máhttå mánnå ienebut ja ienebut bokståvajs berustahhtjåt. Ålu ålgon berustahhtjåji ietjas ja lahka berrahij namåjs. Mánnå "måsstå" bågojt, gåvnnå jienajt ja gatjåt gåktu bokståvajt tjållet. Da ma åvddåla lidjin råntsaga, mañenagi sjaddi bokståvvan ja båhkon. Ståhkåma ja tjållemgiela guoradallama tjadå muhtem mánå åjttsi mij låhkåm la juo åvddåskåvllåålldarin. Låhkåmtjehpuðahka ij la mige mij "tsåkkåduvvå" mánå oajvvåj, valla la juoga mij åvddån mánån gå la gielalattjat gærgos ja gå måvtåstuhteduvvå rievteslåhkåj.

Åvddåskåvllåålldara tjållemgielalasj dåjmajn li mánå "iesjrådålattja" iesjguhtik dåsen, ja dasi li moadda faktåvrå ma våjkkudi. Mánå sissrjålasj berustibme ja máhtukvuohða I åjnas, ja aj makkir våjkkudibme ja måvtåstuhttem la mánå birrasin (Hagtvæt 2004).

Mánå gudi ålov sijdan låhki, diehti ålov låhkåma birra åvddål gå skåvllåj ålggi. Sijå máhtudahka låhkåma hárråj la duola dagu diehtet gåktu girjev galggå adnalit ja gåktu slåddit ja makkir guovlluj låhkå bågojt ja gårgadisåjt. Gå mánnå åvddåskåvllåålldarin bæsså jieddnåslåhkåmav moaddi gulldalit, åjnegisåt "giejggemlåhkåmijn" vaj máhttå aktisattjat tjålmostit, de dat våjkkut mánå tjållemgiela åvddånimbåj. Jieddnåslåhkåm åvddåskåvllåålldarin merkaj ålov åvddånimbåj, ja våjkkut positijvalattjat mañenagi sihke formåla låhkåmoahppamij ja låhkåmdådjadussaj skåvllååjggåj (Spear-Swerling & Sternberg 1996).

Hæhttu liehket visses dásse fonologijjalasj diedulasjvuodas vaj la gærgos tjállemdájmaida vuostasj klássan. Mánnáj sjaddá gássjel dádjadit mij láhkâm la jus giellajienaj diedulasjvuohta vájllu. Gå mánná diedulattjat adná giela stuoráp ja unnep avtagadájat ja buktá gielav adnet vajku dal makkir dilen, de dábálattjat oahppá tjállemgielav jáhtelit. Sæmmi báttá vájkkudi tjállemgiela vásádusá gielladiedulasjvuoda lápptimav. Degu láhkâmávdđanimen ávdđán giella tsiehkes tsæhkkáj, ja gå láhkâmprosæssa boahdá jáhtuj, de sihke giella ja láhkâm doarjju nubbe nuppev (Hagtvæt 2004).

Mánáigárdde I ájnas ariená tjállemgiela mávtástuhttemij. Mánáigárde sisadno ja dahkamusá rámmaplána njuolgadustjállagin tjuodtju: "Mánáigárdde galggá guládallamijn, gielajn ja tevstaj barggat, ja dan tjadá viehkedit mánájt guldalittjat giela jienajt ja ritmajt ja vaj oahpásmuvvi symbávláj degu tállasiffarij ja bokstávaj" (2006, pkt. 3.1. Guládallam, giella ja tæksta).

Gå mánná skávláj álggá de dát barggo joarkká, nanniduvvá ja intensivieriduvvá. Barggo galggá vájkkudit vaj máná li gærggusa formála láhkâmáhpádussaj, ja ulmme I nannit ja ávdedit gielalasj ja sierraláhkáj fonologijjalasj diedulasjvuodav. Dutkam vuoset aj affektijvva (dåbdoj hárráj) kvalítiehta tevsta avtagastallamin la guovdátjin máná láhkâmberustimes. Jus láhkâmábáttájn la buorre aktijvuohta mánáj ja állessjattugij gaskan, ja ietjá aktijvuodajn tjállemgiela hárráj, máhtá mávtástuhttet ja gåhttjot mánáv guoradalátjit láhkâmav ja tjállemav iesjrádalattjat (Olaussen 1996).

Árra merka tjállemgiela váttesvuodajda

Ávdđáskávlááldarin ja vuostasj klássan birri ielvvet dajt mánájt gudi e berusta jali la binná berustibme bokstávajs ja bágojs, gudi e berusta guldalit jieddnásláhkâmav, ja gudi ihkap e buvte jiednadit giellajienajt dan ájggáj mij la vuordedahte. Jus sijdda jali mánáigárdde ájtsá mánán li váttesvuoda dádjadimijn jali njálmálasj gielajn, de dát hæhttu oatsoduvvat. Máná gielav hæhttu tjuovvolit, ja állessjattuga hæhttuji vuohkasijt mánájn guládallat ja dilev láhtjet giellamávtástuhtte aktijvuodajn.

Jus la tjielgga ja árra tjálmotibme mánájda gænna li váttesvuoda guládallamijn ja gielajn, de máhtá guoskavasj dájmajt árrat jáhtuj biedjat. Ávdđál guoskavasj dájma jáhtuj biejaduvvi, birri giella lagábut kárttiduvvat varresvuodaguovdátjin ja mánáigárden. Jus la dárbbu dárkkelappot gielav kárttit, de máhtá válldet aktijvuodav Pedagogihkalasj- psykologijjalasj dievnastusáj (PPT). Kárttim máhtá tjielgadit váttesvuodadásev ja makkir giellaásijda váttesvuohta guoská. Kárttima baktu aj tjielgaduvvá gáktu állessjattuk mánájn birri barggat ja guládallat, ja makkir dájmajt birri álgadit.

Giellaváttesvuoda vijddudahka buhtastahedum máhtudagájat mij la vuordedum

guoskavasj áldardásen, mierrejt jus mánán galggá liehket hiebadum giellanannijiddje fáldahka mánáigárden.

Giellaváttessvuoda li duon dán dásen ja hámen, ja máhtti nievres láhkáj vájkkudit láhkâm- ja tjállemoahppamij. Muhtem mánájda li fonologijjalasj váttessvuoda tjielggasa ja gulluji máná njálmálasj gielan, madi iehtjádijda esski fonologijjalasj váttessvuoda báhti ávddán gá oahppagáhti láhkát. Gá mánájn skávllááldarin li váttessvuoda tjállemgielajn, de álu vuojnna rahtji jienajt oahppat, láhkát ja bágojt duolla tjállet. Fonologijjalasj váttessvuoha álu javladuvvá la vuodováttessvuoha oahppijda gænna li láhkâm- ja tjállemváttessvuoda, ja máhtti duola degu rahtjat sieradusáv gullat tjuodjalis ja tjuojadis konsonántaj gaskan, degu t/d, k/g, p/b, ja de ihkap la gássjel sieradit vokálajt nubbe nuppes. Gænodis fonologijjalasj tjehpudagá ja suoymma prosessierim vájkkut vaj mánná ij buvte giellajienajt sieradit, jali segat muodugasj giellajienajt. Dát váttessvuoha vájkkut sihke láhkámij ja tjállemij. Konsonántatjoahke li aj gássjela, sierraláhkáj bágoj álgon. Bágo álu álkkeduvvi, ja akta jali moadda konsonánta gáhtu.

Váttessvuoda giela hábmeåsijn máhtta aj boahitet ávddán bágoj sájádimhámiij gáktuj, ja dan gáktuj gáktu gárgadis hábbmiduvvá. Mánájn soajttá liehket sisadno majt ájggu gaskostit, valla morfosyntávsalasj váttessvuoda vájkkudi máná ávddánbuktemij.

Gá mánná rahtjá giellabuvttadimijn, de bierri kárttit máná gielladádjadusáv. Váttessvuoda agev vuohttuji ájnegis variasjávnnájn sihke vijddudagán ja makta gielalasj vátto vájkkudi sosiála ja ulmutjahttema hiebadibmáj.

Muhtem máná hæhttuji rumájgielav doarjjan adnet gá guládalli, ja jus vuosstájvállde ij dádjada, de máhtta asjmen sjaddat gá bágo ja buojkuldagá vájlluji. Máná máhtti aj rahtjat bágojt ja gárgadisájt dádjadit. Báhkodádjadus la "nievrre", ja gássjel la adnet duolla gielav mij la hiebadum dilláj. Buorre dájvuojn soajttá mánná boasto bágojt javllat, danen gá ij la riehta dádjadam majt báhko merkaj. Muhttiijn máhtti bágov dádjadit "vargga riehta", valla huoman boasstot sjaddá. Danen soajtti javllat juojddá ietjá gá majt li ájádallam.

Máná soajtti giellaváttessvuodaj vájvástuvvat gá galggi luttjusattjaj guládallat, ja e soajte rijbadit sosiála aktijvuodajn. Rasjes gielladádjadusájn máhtta værált dábddut viehka májvven ja iehpetjieggin. Danen máhtti vájvástuvvat gielalasj ja sosiála njuolgadusáj. Kárttim máhtta tjielgadiit váttessvuodadásev ja makkir giellaásijda váttessvuoha guoská. Dá máná dárbahti giellamávttástuhttemav ja giellaávddánahtte dájmajt, væhttsás "divvomav" ja bagádallamav sihke sijdan ja skávllán.

2. Låhkâm – tjehpudahka mij la ávddâanime

lenemus máná skávlláj álggi logo-låhkken, jali ij-alfabiehtalasj låhkken. Låhki bágov állesvuohtan, gávvan, váni dádjadimes jiena ja bokstáva aktijvuodav. Skávlláálgo rájes oahppi bokstávajt, jienajt, stávvalijt, bágojt ja gárgadisájt, nannitjit fonologijjalasj diedulasjvuodav ja alfabiehtalasj máhtov mij la låhkâma vuodon. Gå mánná buktá låhkât bokstávvajienaj de buktá fonologijjalasj ja mañenagi ortografijjalasj låhkâmav. Låhkke mañenagi nanni låhkâmtjehpudagáv, ja navti la låhkâm tjehpudahka mij la ávddâanime - ij la stajguk ja rievda tjehpudahka.

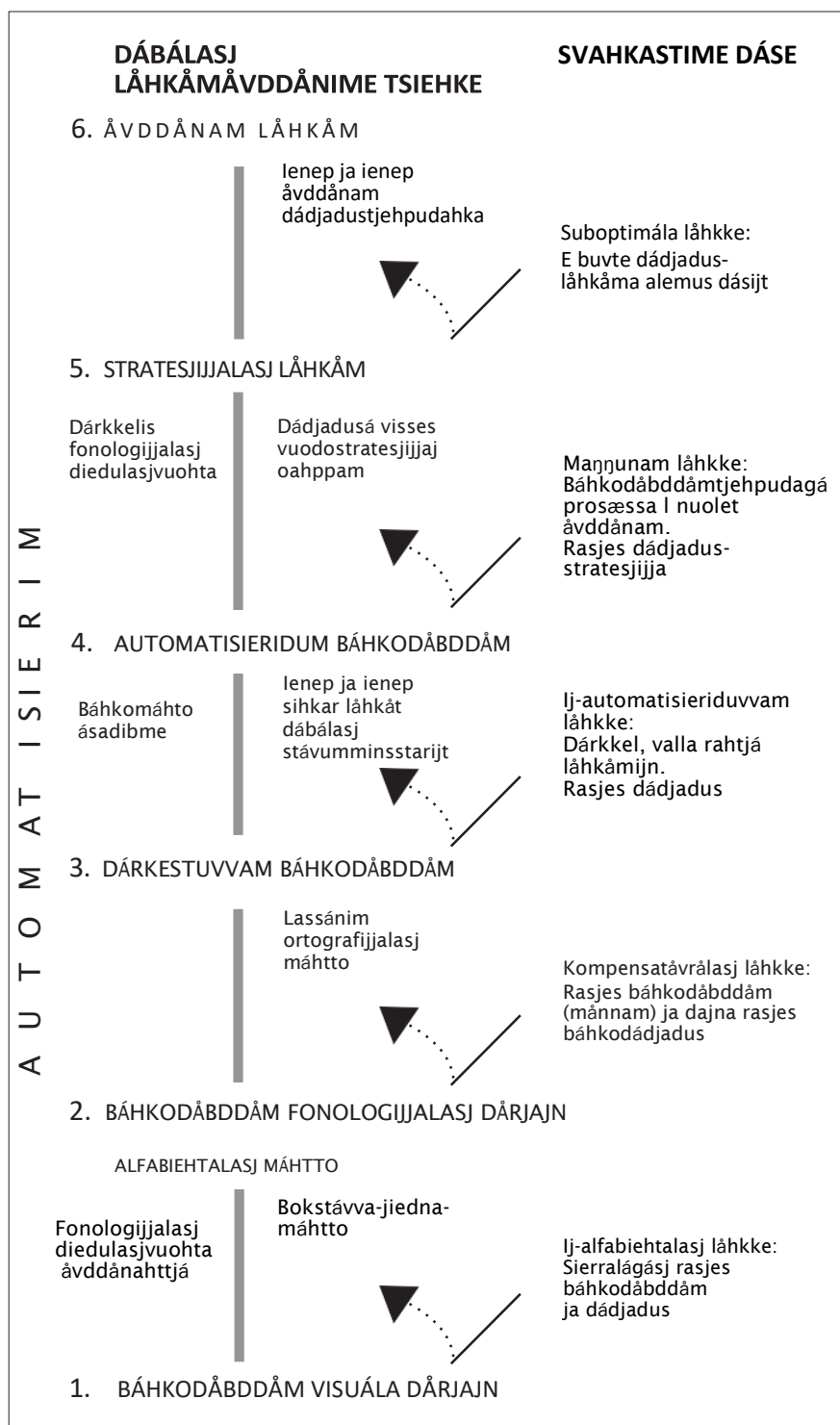
Dábálamos definisjávnná låhkâmij la låhkâm = dekávddim x dádjadus (Gough & Tunmer 1986). Låhkâm la avta bielen teknihtalasj tjehpudahka majt galggá oahppat (dekávddim), ja nuppe bielen giellamáhtudahka ja duogásjmáhtudahka mij la vuodon tevsta dádjadibmáj. Dáj komponentaj aktidibme la vuodon låhkâmprosæssaj. Jus låhkâm galggá ávddânit máhtudakdáse milta mij gullu áldarjuohkusij, de viertti ávddânit álles skávlláájge.

Dánna tjielggiduvvá låhkâmávddânimmodælla mij la hiebalasj analijssaræjddo gå oahppij låhkâmávddânimme galggá árvustaláduvvat (Spear-Swerling & Sternberg 1998). Modælla tjielggi låhkâmávddâanime iesjgenga tsiehkijt ja makkir máhtudahka vuordeduvvá juohkka tsiehken. Modælla vuoset aj makkir guovlluj låhkâm máhttá mannat jus oahppe la buorre låhkâmávddânimmes svahkastam (Spear-Swerling & Sternberg 1998). Madi árabut svahkastibme dáhpáduvvá, dadi stuoráp vájkkudusá. Svahkastibme máhttá juohkka dásen ávddânimen dáhpáduvvat. Gå oahppe I svahkastam, de bierri dalága rievtes bálggáj viehkeduvvat, vaj noade dan hárráj gå ij buvte låhkât, sæmme dásen gå áldardásse, vájkkut nav binnáv gå máhttelis.

Tsiehke modella gåro bielen vuosedi dábálasj ávddânimmev majt divna máná hæhttuji tjuovvot jus galggi smidás låhkken sjaddat. Målssoma ávddânahttemtsiehkij gaskan mañenagi ja tsiehkes tsæhkkáj dáhpáduvvá. Svahkastime vuoseduvvi modella oalgesbielen ja gávvit svahkastimluottajt ma máhtti juohkka ávddânimtsiehken dáhpáduvvat. Gå oahppe la svahkastam, de viertti viehkeduvvat riehta bálggáj nav ruvva gå máhttelis.

Moattes viehka árrat svahkasti låhkâmávddânimmes. Dá oahppe buohttiji vádna låhkâmtjehpudagá diehti ja låhki dárjajn gávájs ja kontevstas. Álu låhki muhtem fonologijjalasj dárjajn, valla mánni moadda jienajt bágojn, gárgadisájn ja tevstajn. Gå oahppe li guhkev buohttimstratesijjav adnám, de guhkep ájgge gállá ávddâl ávkálasj stratesijjajt oahppá. Danen la ájnas ielvvot oahppijt gudi rahtji låhkâmijn nav árrat gå máhttelis, vaj viehkev oadtju buorep låhkken sjaddat.

Vuorddet ja merustallat gáktu manná ij la dágálasj tjoavdos.

Láhkâmávdánimmodælla Spear-Swerling & Sternberg, 1998, milta. (Oddhild Godøy, Bredtvet máhtudakguovdásj, la dáv dárogiellaj járggálam)

1. tsiehkke: Báhkodábddám visuála dárjajn

Gå máná berustahttjáji *logojs*, de dat merkaj láhkåmberustibme l ávddåanime. Sij "láhki" *Solo*, *Coca Cola*, *Shell* jnv, valla e lågå bokstávva jienaj baktu.

Bágojt dábddi ja lågåduvvi gávvan jali visuála dárjajn, degu báhko- ja bokstávvaámij ja báhkoguhkkudagá milta. Mánná bágo hámev dábddá ja la oahppam majt merkaj, valla ij huoman dádjada jiena ja bokstáva aktijvuodav. Sij e dádjada man ájnasa bokstáva li bágojn, danen gå ælla ájn oahppam bokstáva ávdásti jienajt ma li systemáhtalasj gárggán. Jus manenagi muhtem bokstávajt oahppi, de e buvte dajt adnet láhkåmij ávddål visses alfabiehtalasj dádjadusáv ámast. Dát sihtá javllat ámastit dádjadusáv dan gáktuj jut bokstáva ávdásti jienajt ma systemáhtalasj gárggán aktiduvvi báhkuj. Nav guhkev gå dát dádjadus vájllu, la mánná vuostasj tsiehkken láhkåmåvddåanimen.

Dát tsiehkke gåhtjuduvvá *logografalasj dásse, láhkåm ávddål gå la alfabiehtav oahppam*, jali *láhkåm visuála dárjajn* (Frith 1985; Ehri 1997; Spear-Swerling & Sternberg 1998). Stuuråmus oasse mánájs dán tsiehkkes ávddåni ja láhkågáhti bokstávva jienaj baktu, valla muhtem máná bissu dán árra logografalasj láhkåmvuogen. Láhkåm visuála dárjajn la árra svahkastibme láhkåmåvddåanimen.

Svahkastibme 1: Ij-alfabiehtalasj láhkke

Rasjes fonologijalasj diedulasjvuohta ja váttessvuohta jiedna-bokstávva-tjanástagájn gávva mánájt gudi bissu láhkåmvuogen gánná e buvte alfabiehta milta láhkåt. Dát merkaj ælla giela unnemus avtadagájt oahppam, ælla dádjadam jut bokstávva "guoddá" jienav, mij la láhkåma vuodo. Siján vájllu alfabiehtalasj máhtto, ja e dádjada mij láhkåp bokstávva jienaj milta, ja ep lågå bokstávvanamáj milta. Madi klássaguoyme bokstávva jienaj milta láhkågáhti, de ij-alfabiehtalasj láhkke joarkki láhkåt visuála dárjajn, degu tjuorggasij, gáváj, bájno, báhkogáváj/logoj, bokstávvaámij ja bágo guhkkudagá milta. Visuála dárjajn vuodon gæhttjali bágojt álgolt mujttet ja jáhkki dájna vuogijn galggi láhkåt. Dá oahppe svahkasti láhkåmåvddåanimen ávddål alfabiehttamáhtto la ávddånam. Máná gudi visuála dárjajn láhki, adni álu mánnamav oajvvestratesijjan.

Buojkulvis:

Oahppe guhti I lāhkāmāvdđānimes svahkastam ja oajvvestratesijja I bágojt dābđđāt visuála dārjajn, máhtta lāhkāt degu dát 8-jagák nejetsusj:

Goalmát klássan tjadáduváj lāhkāmgæhttjalibme, ja danna bādij ávddān oahppe ittij áldardáse lāhkāmdásev tjuovo. Gā lagábut kárttiduváj de bādij ávddān oahppe lāgāj visuála dārjajn, sān lāgāj bāhkogāvvādābđđāmijn. Dābđāj dāssju gallegasj bokstávva - jiednakombinasjāvnājt ja sujna lidjin stuorra váttesvuoda gullat vuostasj ja mañemus jienav bágojn. Danen ittij ga buvte avtatraják tevstav lāhkāt.

Nejetsutja oajvvestratesijja lij visuála dārjajn lāhkāt. Sān dan diehti gāhtjuduvvá ij-alfabiehtalasj lāhkken (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

2. tsiehkke: Bāhkodābđđām fonologijjalasj dārjajn

Tjuovvovasj tsiehkke lāhkāmāvdđānimen la bágojt dābđđāt fonologijjalasj dārjajn. Iesjengalágásj gielalasj ja sierralāhkāj fonologijjalasj diedulasjvuoda ja gærgosvuoda diehti oahppe āmasti lāhkāmtjehpudagáv iesjguhtik ájggáj ja valludagājn. Muhtem máná li "lāhkāmāvdāv tjoavddām" ávddāl gā skāvllāj álggi, madi stuorāmus oasse oahppi alfabiehtalasj prinsihpav ja dādjadi mij lāhkām la skāvlā vuostasj bielnup jage. Álu álgon identifisieriji jienajt bágo álgon ja lāhpan. Lāhkāt dāssju muhtem jienav bágon gāhtjuduvvá iehpedievalasj alfabiehtalasj dekávdđim (Ehri 1997). Iehpedievalasj alfabiehtalasj dekávdđimin ij la lāhkām nuoges dárkkel ja bājneduvvá mǎnnamis. Mañenagi oahppe dādjadi mij lāhkām la ja dættodahttjāji fonologijjalasj doarjjagijda. Divna oahppe dán dāsen adni buohttimstratesijijajt, sij bágo hāme jali kontevsta milta mǎnni. Stratesijja sjaddá esski hásstalussan gā sjaddá lāhkāma oajvvestratesijja ja oahppe ij ávddānahte ábbālasj fonologijjalasj dekávdđimav jali dárkestuvvam bāhkodābđđāmav, degu aj gāhtjuduvvá.

Svahkastibme 2: Kompensatāvrrālasj lāhkke

Gā oahppijn la muhtem mærrāj alfabiehtalasj dādjadus, de dādjadi jiena ja bokstáva tjanástagáv, valla máhtta liehket rasjes fonologijjalasj tjehpudahka ja dārbahi oahppat divna bokstávva -jiedna- kombinasjāvnājt. Dekāvdđimtjehpudagán la lāhkāt bágo vuostasj jienav jali bágo vuostasj jienajt ja de mǎnnat dajt ietjā jienajt. Duodden aneduvvá enersijja āhtsāt doarjjagav bāhkogāvājn, gārgadisājn, gāvājn ja mujton.

Kompensatāvrrālasj lāhkke máhtti duola degu bokstávajt segadit sihke visuálatlattjat (bujkulvis b/d/p) ja auditijvalattjat (duola degu tjuodjalis ja tjuojadis konsonántaj k/g, p/b, t/d, ja sǎmme b/d ja k/t ja nav ájn).

Máhtti aj rahtjat muhtem vokálaj, duola degu a/á, u/o, o/å ja diftånaj uo/oa/ie, sidjij máhttá aj liehket gássjel sieradit nuppev nappes. Muhtema ælla vissása makkir guovlluj galggá láhkát ja ihkap láhki oalgesbieles gárobelláj, målssu jienajt bágojn duola degu báhko stávlá sjaddá stálvá, jná. Avtagerdak konsonántakombinasjavná li aj gássjela, ja danen álu akta jali moadda bokstáva konsonántatjåhkijn gáhtu, duola degu báhko girjje sjaddá gijje.

Muhtema vuododi háhppelis ja rasjes láhkåmvuogev (månni) ja siján li stuorra duollatjållemváttesvuoda danen gå fonologijjalasj vuodo l rassje. lehtjåda vas láhki suojmma ja juorruli lågådiijn.

Kompensatåvrrålasj láhkke soajtti muhtem mærráj rijbbat sihke nuppát ja goalmát klássan, ájtsak, danen gå láhkåmgájbbádus la vuolep dásen ja li gallegasj bágo tevstajn. Álu mujtti tevstajt álgolt danen gå láhkåmtevsta álggoåhpadimen li ånigattja, li álkkes gárgadisá ja álu jieddnát lågåduvvi skåvlån ja sijdan. Svahkastime sjaddi buktet hásstalusaýt gå gájbbádus láhkåmij lassán, ja tevsta sjaddi gássjelappo ja abmasa.

Buojkulvis:

Láhkåmåvddånimmodella milta buktá kompensatåvrrålasj láhkke láhkát degu dát 9-jagák báhttja:

Oahppe åmasti láhkåmtjehpudagáv áldardåse milta vuostasj klássan. Gå gájbbádusá láhkåmtjehpudahkaj nuppát klássan lassáni, de boahotá åvddån oahppe buktá dekávddit muhtem bágojt, valla ij divna. Bágo ienep gå avtajn stávvalijn lidjin sunji gássjela. Suv oajvvestratesjijja guhka bágoj lij vuostasj bokstávav gæhttjat ja dan vuodon månnat sisanov. Sån anij kontevstav vijddát lågådiijn. Danen lågåj avtatrajåk tevstav buorebut gå vuordedahtte suv tjehpudagá báhkoláhkåma gáktuj.

Danen gå ittijj dárkkelit dekávddimav tjadåda, de sjattaj láhkåmdádjadus iehpesihkar, ja måvtåstuhthem láhkåma hárráj nievrre. Báhttja l danen svahkastam kompensatåvrrålasj láhkken (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

3. tsiehkke: Dárkestuvvam báhkodábddám

Láhkámávddáname goalmát tsiehken bukti oahppe dárkkelis báhkodekávdđimav, dat ij la iehpedievalasj degu ávdep tsiehken. Dálá láhki divna bágo jienaj. Buojkuldahka “dárkestuvvam” merkaj oahppe láhki bágojt fonologijjalattjat, jienas jiednaj. Gá bágo moaddi lágáduvvi, de vissesvuohtha ja láhkámfárta lassán. Dát gáhtjuduvvá automatiserim.

Láhkámávddáname tsiehke manenagi tsiehkes tsæhkkáj málssu, valla nuppát ja goalmát klássan stuorámus oasse oahppijs bukti dárkestuvvam báhkodábddámav, ja adni sihke fonologijjalasj ja muhtem mærráj ortografijjalasj láhkámav. Ortografijjalasj láhkámin dalága ja vissásit bágojt dábddá ma li moaddi lágáduvvam. Láhkám la “jádón”, dat la rievddámin ja ávddáname. Álkkes tevsta máhtti ruvva lágáduvvat, ja gássjelap tevsta vehi nuolebut. Dá láhkke aj gáhtjuduvvi *láhkke gudi li ávddáname* (Høien ja Jansen 1986).

Manenagi gá oahppij tjállemgiela dádjadus ávddán, birriji állo álkkes láhkámtevtajt láhkát vaj bukti sisanov tjuovvot lágádiin, ja aj dábddát vuorbástuvvi láhkámijn. Láhkke guhti la dárkestuvvam báhkodábdde ájn kontevsta milta doarju láhkámav, sierraláhkáj gássjelis tevtajin. Sæmmi láhkáj gá alfabehtalasj dádjadus la dárbulasj gá galggá jiednadimij láhkát, de la aj máhtudahka giela stávumminsstarij birra dárbulasj jus galggá jáksát nav dárkkelis báhkodábddámav gá máhttelis, ja la aj gájbbádus gá galggá duosstot jiednadimsvahkastiddje bágojt gielan.

Systemáhtalasj láhkámáhpádusán, mij la individuáلالattjat hiebadum, moadda oahppe láhkám- ja tjállemváttesvuodaj oahppi aj láhkát guokta vuostasj skávllájage, valla e ihkap sjatta sæmmi dárkkelis ja jáhtelis láhkke degu oahppe gænna ælla sierra láhkámváttesvuoda.

Svahkastibme 3: Ij-automatisieriduvvam láhkke

Oahppe gudi svahkasti ávddál gá ámastí tjehpudagáv láhkámav automatiserit, dábddomærkka l suojmma bágojt jiednadit, suojmma láhkát ja guhka ájgev gálládi gá galggi ádá bágojt láhkát. Guhka ja gássjelis bágo máhtti vilá boasstot lágáduvvat. Sæmmiláhkáj sjaddá masjvalis konsonántatjáhkij. Oahppe ájn kontækstaj dárjásti, suojmma ja masjvalis láhkámijn vájkkut sisadnodádjadussaj. Jus oahppe láhki ilá gássjelis tevtajt, de e ádá bágo automatisieriduvá, ja bissu lássá ja dárkestuvvam báhkodábddámásen.

Oahppe gudi gasskadássáj álggi váni automatiseridum láhkámtehpudagájn, li sierraláhkáj rasje danen gá láhkám vuostatjin aneduvvá diedojt ámastit.

Buojkulvis:

12 jagák báhttja I rahtjam láhkámijn vuostasj klássa rájes, ja ij la vuojsa ávddám.

Sán buktá dekávdit, valla sierraláhkáj rahtjá gá galggá guhka bágojt dekávdit. Láhká suojmma, ja ij buvte klássa fáhkatevstajt láhkát.

Oahppe I danen svahkastam ij-automatisieriduvvam láhkken (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

4. tsiehkke: Automatisieridum báhkodábddám

Automatisierim la tjávdabáhko láhkámávdđáname oatsodimen. Gá bágo moaddi lágáduvvi, de da mañenagi lágáduvvi ruvábut ja vissásappot. Mañenagi gá fonologijalasj láhkáma fártta lassán ja oahppe vissásappot sjaddi, ja oahppe sáemmi báttá ámosti ádá máhtov bágoj stávvuminsstarij birra, de bágo mañenagi automatisieriduvvi. Dát dáhpáduvvá álles mánájskávláájge, ja juohkka tsiehken láhkámávdđáname. Javllap bágo ortografijalattjat lágáduvvi. Mañenagi gá láhkámteknihkka jáhto ávddán, de la álkkep oahppáj tevsta merkadásáv ájttsat. Gá dajna vuorbástuvvá, de láhkámtehpudahka vijddásappot ávddán.

Moadda dutke dættodi dárbulasjuodav automatisieridum báhkodábddámij vaj láhkke buktá dádjat ja oahppat dassta majt láhká (Spear-Swerling & Sternberg 1998). Gasskadásen li normálláhkkinj állo automatisieriduvvam bágo. Láhkám la "málssum gijrav" ja la láhkámjáhto. Automatisieridum tjehpudahka aneduvvá ij láhkkes majdik gájbbeda. Gá automatisieridum báhkodábddám háldaduvvá, de aneduvvi sihke fonologijalasj ja ortografijalasj láhkámstratesijja dárbo milta. Láhkám dájmaduvvá ulmmelattjat ja moattebelagin, mij merkaj láhkám hiebaduvvá tevsta gássjelisvuodadássáj ja sisadnuj. Ávkálasj stratesijja ávddánahteduvvi vaj dádjat dav majt láhká ja oahppe guoskavasj máhtov tevsta sisanos viedtji.

Svahkastibme 4: Mañjunam láhkke

Mañjunam láhkke dábalattjat báhti tjielggasit vuojsnusijs gasskadásen. Dá oahppe li ienebuv rahtjam ja adnám guhkep ájgev gá normálláhkke automáhtalattjat bágojt dábdđágoahtet. Klássaguojme gejn ælla láhkámváttessuoda, li juo iesjuhtikláhkáj stratesijjajt oahppam sihke láhkáma ja láhkám dáddadusá gáktuj, madi mañjunam láhkke li ájgev adnám láhkámprosessav automatisierit. Mañjunam li dan gáktuj mij sijás vuordeduvvá stratesijjalasj láhkáma gáktuj. Juska dal li mañjunam, de álu li oahppam muhtem buorre láhkám- ja oahppamstratesijjajt, valla ælla dárkestuvvam stratesijja degu normálláhkken. Mañjunam láhkkinj la huoman máhttelisvuohta oahppat ienebut dárkelis láhkám- ja oahppamstratesijjajt, valla ælla heva láhkám

danen gá li rahtjam láhkâmprosessav automatisierit. Siján vájlo láhkâmátsádallama ja vuollegis vuorddámusá vuorbástuvvat, sihke ietjastis ja birrasis. Dát ráddji dáj oahppij láhkâmávdđánimev.

Buojkulvis:

14-jagák næjtson lidjin mánájskávládásen muhtem váttesvuoda láhkâmdádjadusájn, duollatjállemijn ja ratjáj tjállemijn. Gasskadásen lassánin dá váttesvuoda ja oatjjoj dan diehti sierraáhpadasáv.

Manenagi sjattaj teknihkalasj buorre láhkken, valla ratjáj fáhkatevstajt láhkát ma lidjin ietjas klássadássáj hiebadum. Anij sæmmi láhkâmstratesjijjav vájku makkir tevstav lågâj (gåvvárájdajt, fáhkatevstajt jali ietjá tevstajt) ja sunj lij váttes adnet láhkâmdádjadusá iesjguhtiklágásj stratesjijaj. Sunji lidjin láhkâmgájbbádusá ma lassánin ilá lássáda, ja sán ittij rat mávtástuvá skávllåbargojda ábbålattjat.

Oahppe lij svahkastam manjunam láhkken (Spear-Swerling & Sternberg 1998).

5. tsiehkke: Stratesjijjalasj láhkâm

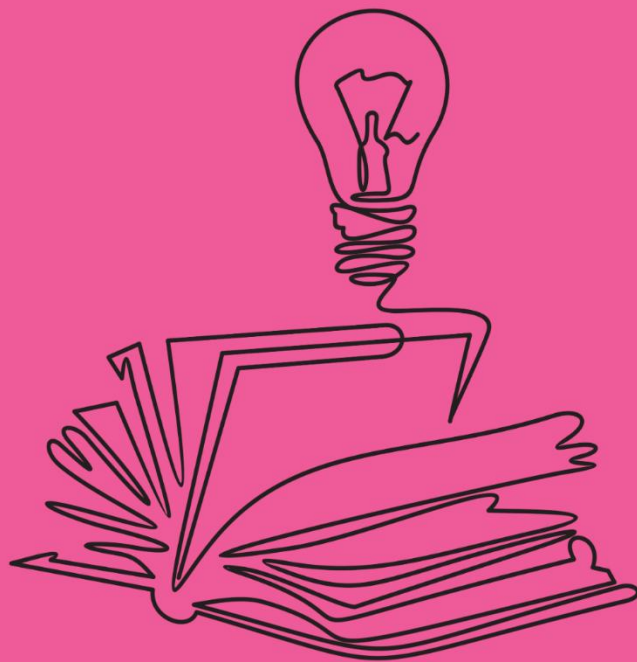
Dán tsiehken láhkâmávdđánimen la láhkâmdádjadus guovdátjin. Oahppe iesjguhtiklágásj tevstajt oahppi háldadit ja oahppi láhkâmdádjadusá vuodostratesjijaj. Báhkodåbđđâm buoragit háldaduvvá, ja láhkâma baktu ámastuvvá máhtto ja diedo. Stratesjijjalasj láhkâma dåbđdomærkkan l oahppe snivva árvustalli tevstav, láhki ádåsit ja árvvaladdi dan birra majt li láhkâm. Gå láhki amås bágojt, de åhtsi bágoj merkadásáv báhkogirijn. Láhki gárgadisájt ádåsis vaj dádjadi sisanov buorebut, ja åhtsi vijddåsappot tevstan jus la tjielggidus dasi majt e dádjada. Buohstahtti tevsta sisanov moatte tækstaåsijn ja bukti loahppakonklusjåvnåjt. Dát, aktan láhkâmvásádusájn, lassánam máhtudagájn ja dádjadusájn ja buorre dekåvddimmáhtudagájn nanni láhkâma ávkev. Láhkâm manenagi aneduvvá ienebut ja ienebut ræjddon máhtov ámastittjat, ja manenagi ienep stratesjijja dádjadibmáj áhpaduvvi ja ávddåni. Stratesjijja ma dádjadimev álkkeđahtti, aneduvvi dálla dåhpen, ja stratesjijja hiebaduvvi tevsta sisadnuj ja ulmmáj. Tjehpes láhkke vállji majt ja gåktu láhkát. Láhkâmus mij galggá áhpaduvvat lågåduvvá vuodulattjat ja organisieriduvvá tjielggasit vaj dádjadus nanniduvvá ja vaj álkkep la mujttet dav majt láhkå. Avijsajt ja blådiht máhttå iesjguhtiklágásj vuoge milta láhkát, ja buorre láhkke ájttså goassa bierri divna bágojt láhkát avtan tevstan ja goassa farra máhttå "lågåstit". Láhkke buktå dálla dádjadit, stivrrit ja gåtsedit ietjas láhkåmav ja oahppamav. Buktå iesjguhtiklágásj láhkåmábnnasijt háldadit. Dát gåhtjuduvvá "fix-up" stratesjijja (Spear -Swerling ja Sterberg 1998).

Svahkastibme 5: Suboptimála láhkke

Suboptimála láhkke li automahtalattjat ámastam bágojt dábddát ja muhtem dádjadusstratesijijajt, valla siján ij la nuoges buorre stratesijijalasj dádjadusláhkâm. Dá láhkke gáhtjuduvvi suboptimála láhkken, ja ælla oahppe gejn li láhkâmváttesvuoda, danen gá sij e ratjá báhkodekávddimijn. **Láhkâm = dekávddim x dádjadus** (Gough & Tunmer 1986) definisjavná milta, suboptimála láhkke e vuorbástuvá dádjadime gáktuj. Suboptimála láhkkiij váttessvuoda e álu ájtsaduvá ávddâl manjet skávláájgen, iħkap esski nuorajskávlân, ja boahtá tjielggasappot ávddân joarkkaskávlân ja gá alep áħpadussaj álggi. Siján la dárbbu barggat láhkâmdádjadusájn ja oahppamstratesijijaj.

6. tsiehkke: Dárkkelis láhkâm

Tjehpes láhkke I dárkkel, analyhtalasj ja árvvaladdá dan birra majt láhkâ. Láhkâmávddânimе alemus tsiehkke gáhtjuduvvá ávddânam láhkâm, ja dat vuododuvvá buoragit ávddânam dádjadusstratesijijajda, ma vas li tjanádum buorre automatisieridum báhkodábddâmij. Dát ij la stajguk ja láħpalasj dásse, valla láhkâmtjehpudahka mij iellemájgev ávddân, jus dav adná, hásstal ja dajna barggá. Dát guosská gájkajda, sihke sidjij gænna li ja sidjij gænna ælla láhkâmváttesvuoda. Berustahtek gánnâ lip láhkâmávddânimen, de máhtteп ávddânit ájn buorep láhkken jus adnep iehtjama láhkâmtjehpudagáv, ja jus dav hásstalip ja dajna barggap (Spear Swerling & Sternberg 1998).

3. Gå láhkåmprosæssa I svahkastam

Giela ja láhkåma kárttim

Máná hállamgielav ávddánahtti luondulasj avtastallamijn birrasijn, madi tjállemgielav áhpadusá baktu oahppi. Hállamgiela jienaj ja bokstáva tjanástahka ienemusát jáhto luondulattjat, ja láhkåma ja tjállema baktu máná mañenagi ávddánahtti tjállemgiellamáhtov.

Muhtem máná li sierraláhkáj rasjes dilen gå galggi tjállemgielav oahppat. Dát rasjesvuohta máhtta árbbiduvvat. Muhtem mánáj li stuoráp vátto gielajn gå ietjádijn, ja moadda máná ja nuora gudi rahtji tjállemgielav oahppat, oadtju dysleksijadiagnávsáv. Ij la állu semalasjvuohta mij dysleksija ajtu la, ja li moadda definisjávna.

The Orton Dyslexia Society Research Committee definisjávna li guovdásj komponenta váttesvuodan majt viertti mujttet gå kárttimbåhtusa analijsieriduvvi, ja gå galggá diagnávsáv vaddet ja áhpadus álgeduvvat:

- *Dysleksija I gielalasj oahppamváttesvuohta mij máhtta árbbiduvvat ja mij máhtta guoskat moadda gielalasjásijda, duodden láhkåmij.*
- *Dysleksija dåbdomærkkan li váttesvuoda ájnegis bágojt dekávdit. Sivvan máhtta lieket rasjes máhtudahka fonologijalasj barggovuogij aktijvuodan.*
- *Váttesvuoda li vuordek álldara ja ietjá intellevtalasj dájma gáktuj.*
- *Dysleksija sivvan ij la ábbålasj rasjes máhtukvuohta jali dájddovige. (Lyon 1995).*

Definisjávna dættot sihke gielalasj ja dekávdima tjehpudagáv. Kárttima aktijvuodan la ájnas tjelgadi makkir gielalasj tjehpudagá oahppen li, ja majna rahtjá. Dysleksija álu vuostak ielveduvvá gå galggá ájnegis bágojt dekávdit, valla váttesvuoda álu gulluji moadda gielalasj ásiida. Moaddása gænna I dysleksija rahtji tjállemijn sihke báhko, gárgadis ja tevsta dásen. Áhpadiddijn gejn la máhtudahka láhkåmávdánime gáktuj, dábálattjat ielvvi oahppi gudi láhkåmijn rahtji, valla muhtem oahppi esski ielvvi gå tjadádi klássaláhkåmgæhttalimijt. Gå láhkåmávdánibme ganuk ja la svahkastibme, de bierri sihke láhkåm ja ietjá gielalasj tjehpudagá kárttiduvvat, analijsieriduvvat ja vuodulattjat merustaláduvat. Normieriduvvam átsálvisá máhtti dárbo milta tjadáduvat. Kárttim oahppiis láhkåmváttesvuodaj la lagábut tjelggidum ja tjáledum kárttimræjdon Arbeidsprøven: kárttimræjddo giela ja láhkåma gáktuj. Dát guoradallam ávddånbuktá kárttima dynåmalasj vuogev. Dat merkaj kárttimijn ep dæssju gávna oahppe máhtukvuodadásev, valla aj dav majt buktá háldadit jus viehkev ja dárjav oadtju. (Kárttimræjddo nuorttasámegiellaj máhtta aneduvvat doarjjan ja máhtta nehtas viettjaduvvat: <https://www.statped.no/laringsressurser/sprak-og-tale/arbeidsproven/>)

Muhtem mánájn gejn la dysleksijja li aj sierra váttesvuoda gielajn. Valla muhtem mánájn gænna li sierra giellaváttesvuoda ij la dysleksijja, ájnat dádjadusváttesvuoda rasjes giellatjehpudagá diehti (gehtja duola degu Bishop ja Snowling 2004). Danen la ájnas diehtet oahppe gielalasj tjehpudakdásev gá dájmajt galggá jáhtuj biedjat. Oahppijn gænna li rasjes giellatjehpudagá, máhtti ielveduvvat *Skrijnnimtestaj Giella 6 – 16 baktu* (Ottem ja Frost 2005) jali *20 gatjálvisá giellatjehpudagá birra* (Ottem 2010).

Jus li stuorra ja moattebelak váttesvuoda, de birri guládallat PP-dievnastusájn. Skávllá máhtta tjadádit moadda guoradallama, valla muhtem guoradallama gájbbedi skávllimav, sertifisierimav ja máhtudagáv, ja dajt galggá PP-rádevadde máhttet tjadádit. Gæhttalime ja guoradallama li viehkkænævo jus diagnávssá galggá biejaduvvat, ja ájnnašit gá láhkâm- ja tjállemáhpadasá hiebadibme galggá plániduvvat ja álgaduvvat.

Duogásjfactávrrájt kárttim

Gá oahppe e riehta ávddána láhkâmprosessan, de hæhttu duogásjfactávrrájt aj kárttit. Muhtem oahppijn máhtta duogásjfactávrrá liehket sivvan láhkâmváttesvuodajda, jali vájkkudiddje factávrrá váttesvuodagávva.

Kárttimin boahta álu ávddán oahppe gudi láhkâmprosessajn rahtji, li ráddjima mujttofunksjávnnájn. Dav sæmme vuojnná mánájn gejn li giellaváttesvuoda. Gielalasj váttesvuodaj dutkamgirjálásjuoda guoradallam vuoseš váttesvuoda moatteláhkáj tjielggiduvvi (Ottem 2004). Muhtem dutke jáhkki váttesvuohta boahta dassta gá li ábbálasj gártjedime diehtogiehtadallam kapasitiehtan. lehtjáda vas árvvali sivva I sierra gártjedibme fonologijjalasj mujton. lehtjáda vas jáhkki sivva I gártjedibme kapasitiehtan auditijva nuppástime gáktuj.

Berustahtek makkir sivva I váttesvuohtaj, de mujttofunksjávnná gártjedibme láhkâmprosessav vájkkut. Mujtto I ájnas vaj buktá merkajt mujttet árdnikvuoro milta ja dajt bisodit mujton. Jus la gártjedibme bokstávvasymbávlájt mujttet, ja ij bágojt buvtet buvtadit, de dat vájkkut nievresláhkáj láhkâmoahppamij. Ráddjim máhtta aj vájkkudit vaj oahppijda sjaddá gássjel sihke dekávdit ja automatisierit láhkâmprosessav. Vuorkkim ja viedtjam máhtta aj liehket gássjel. Oahppe dárbahti ienep gærddádimijt, ja dárbahti oahppat stratesijijajt sihke dekávdimij ja máhttoháhkuihmáj vaj tjehpudahka ja máhtto galggá áhpaduvvat.

Jus la nievres mujtto de máhtta ietjá oahppamarienájda vájkkudit aj. Manjálakkoj oahppat ja automatisierit duola degu kláhkav, bieji, mánojt ja jábij birra, máhtta liehket sierraláhkáj gássjel dajda oahppijda gejn la nievres mujttofunksjávnná.

Vuojnno ja gullo birri agev guoradaláduvvat gá oahppe rahtji láhkâmprosessajn. Oahppen máhtti aj liehket váttesvuoda konsentrasjávnnájn ja dárkkelisvuodajn.

Duodden dan guovte faktávrráj dekávdđim ja dádjadus (Gough ja Tunmer 1986), de la aj mávtástuhttem guovdásj ja dárbulasj bielle láhkámijn vuorbástuvvat. Oahppijda gudi rahtji láhkámav automatisierit, la mávtástuhttem álu hásstalussan. Jus la nievres mávtástuhttem, de máhtta oahppe duvdeduvvat bahás ja bilediddje dilláj, ja jus oahppe ij jáhke rijbat, de sjaddá lássát láhkát.

Iesjluohtádus ja iesjgávvá l lagás aktijvuodan mávtástuhttemij. Láhkámprosæssa mij ij vuorbástuvá vájkkut nievresláhkáj oahppe iesjdábdđuj, mij vas vájkkut negatijvalattjat oahppe mávtástuhttemij. Nievres dille máhtta de nanniduvvat.

Ájnas la liehket diedulasj mij dajda bielijda guosská, ja vaddet oahppijda gudi rahtji sihke praktihkalasj ja emosjávnnálasj dárjav oahppamprosessan. Danen bierri oahppij ságastit dan birra majna rahtji, vaj ij iesjdábdđuj vájkkuda. Árra viehkke l buorre viehkke sihke mávtástuhttemij ja iesjluohtádussaj.

Madi árabut dájma álgaduvvi, dadi buorebuv!

4. Oahppamprosesssa ja áhpádiddje roalla Állesvuodaláhkámin

Vygotsky gullá pedagogihkalasj teorijja sosiokultuvralasj árbbedáhpáj, gánná dættodi ulmutja oahppam ja ávddánibme dáhpáduvvá sosiála avtastallamin. Dát la teorijjalasj vuodo gá oahppe galggi oahppat adnet stratesjijjajt láhkåma ja tjållema oahppamij.

Vygotskij teorijja milta galggá mánáv lájddit dan baktu majt iesj gáhtjut "the zone of extraordinary development" - lagámus ávddánimavádahka (Wertsch 1979). Dát merkaj áhpádiddje jali ulmusj guhti máhtta ienebut gá mánná iesj, modellierima ja giela baktu vuostak vuoset dájnav oahppáj ja navti viehket oahppev ájadallagoahitet ja ávkkít oahpov mij gaskostuvvá (medieriduvvá). Gá máná galggi ádá máhtudagáv ámastit, de vierttiji dájma liehket máná lagámus ávddánimavádagán, ja áhpádiddje galggá liehket ávdásvásstediddje oahppamis oahppamprosessan oahppe siegen. Áhpádiddje manenagi gæssát prosessas gá oahppe oahppam lassán, gitta dasik oahppe iesj háldat tjehpudagáv.

Oahppamprosesssa "lagámus ávddánimavádahka" Hertsch 1979 milta:

1. Állessjattuk jali ulmusj guhti máhtta ienebut gá mánná iesj, tjadát barggoprocessav mav oahppe galggá oahppat, aktan mánájn ja máná ávdás. Állessjattuk vuoset modellav gáktu barggo máhtta tjadádúvvat gá galggá dahkamusáv tjoavddet. Giella dájmalattjat aneduvvá doarjjan. "Duot nubbe" mierret barggoprocessav.
2. Nuppe dásen mánná bæssá iesj gæhttjaladdat dav majt állessjattuk la vuosedam. Mánná imitieri, aktelasj viehkijn ja dárjajn állessjattugis.
3. Gá mánná goalmát dásen la jáksám dájmalasj ja dågálasj háldadimev barggoprocessan állessjattuga siegen, de lahkan iesjrádálattjat dahkamusáv tjoavddet.
4. Prosessa nælját dásen la mánná iesj válldám ávdásvásstádusáv bargos. Barggoprosæssa I internalisieriduvvam ja mánná iesj buktá ja stivrri dahkamustjoavddemav.

Álles prosæssa, ja sierraláhkáj la modellierim ájnas ádá máhtov ámastittjat ja vaj oahppam vuorbástuvvá. "Vygotsky ajtu miejnnij mánná állessjattugij jali rádnaj siegen ienep máhtudagájn sujsta, máhtta barggat ienebuv gá majt aktu allasis lij nahkat. Ja dav majt mánná dálla buktá viehkijn, máhtta manjela aktu dâmadit" (Bråten 1996).

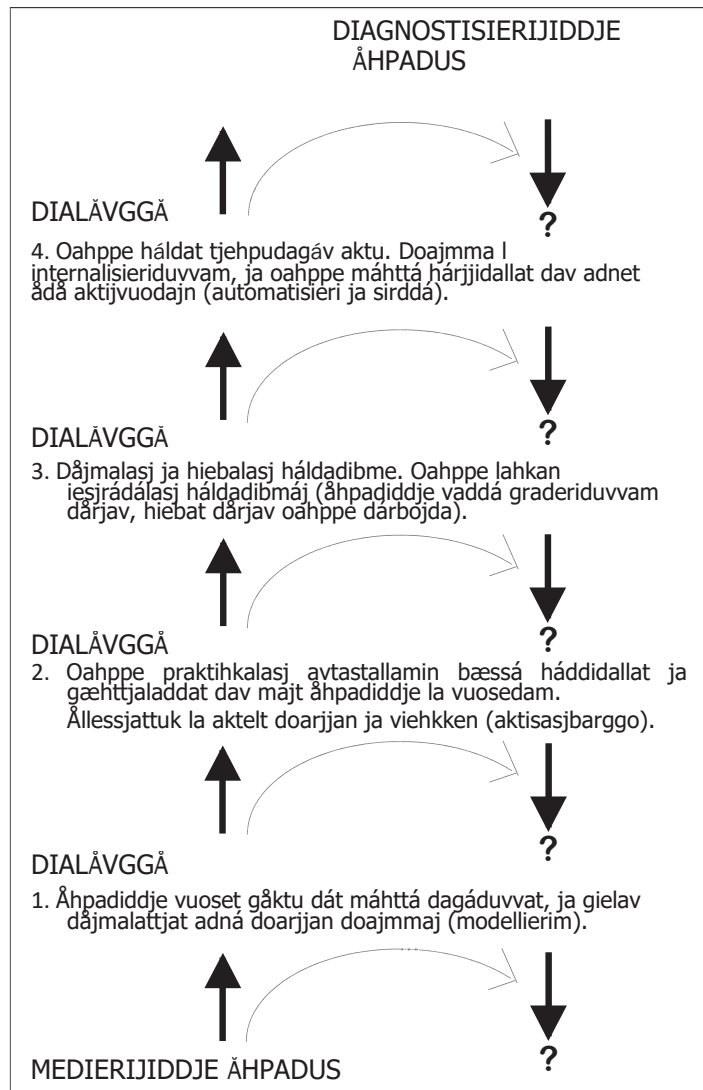
Állesvuodaláhkåma praktihkalasj pedagogihkalasj bargon la ulmme oahppamprosessav hiebadit "lagámus ávddánimavádagán". Dat guosská ájnnasit oahppijda gejn li stuora láhkåm- ja tjållemváttesvuoda ja gudi galggi oahppat buorre láhkåm- ja oahppamstratesjijjajt. Buorre oahppamdille aj máhtta nannit sirddemprosessav "ulmutjis ienep máhtudagájn" oahppáj. Galggá val mujttet oahppiijn gejn li láhkåmváttesvuoda dárbahti ienep áhpádimev gá iehtjâda! Sijáv ij galga guodet aktu bargatjit, valla sijáv dárkkelit tjuovvot álles oahppamprosesssa tjadâ, desik ádá diehto I áhpáduvvam.

Jus lip iehpesihkara oahppe rijbadamdâse gáktuj, de máhtta nieljeâsak

oahppamprosessav tjadádit maŋusguovlluj, maŋnelis álget. Oahppe de bæssa vuostak iesj gæhttalit (4. dásse). Jus oahppe mǎjvvárasstá gá iesjrádálattjat galggá barggat, de hæhttu áhpaddje vaddet dássásasj dárjav (3. dásse). Jus oahppe dárba duoddedárjav, de galggaba áhpaddje ja oahppe aktisattjat dahkamusájn barggat (2. dásse), ja muhttiŋ hæhttu barggoprosæssa gærddáduvvat ábbálasj modellierimijn (1. dásse). Dán láhkáj lájddi áhpaddje oahppev suv "lagámus ávddánimavádahkáj" ja oahppe oadtju dav viehkev ja dárjav mǎjt dárba oahppamprosessan. Gá tjadát nieljeásak oahppamprosessav maŋusguovlluj, de máhtta oahppáj fállat viehkev ja dárjav guoskavasj dásse milta.

"Vygotskij milta ij galga máhtov ietjas luondulasj aktijvuodas gádodit ja áhpáduvvat sierra. Dat boahá ávkken ja mávtástuhtá dássju gá la oassen állesvuodas" (Bråten 1996). Dajna miejnniduvvá dávk állo stuoráp "luondulasj aktijvuohta" gá dat mij la máhttelis ja guoskavasj sierrapedagogihkalasj láhkámáhpáduvá rámmaj sisbielen. Huoman doarjju teorijja dakkir áhpádimev mij vuolggá oahppij berustimijs ja/jali klássa láhkámusás ja dajs suorgiis tevstájt tjoahkkit. Miejnijn dát la buorre ja ulmmelasj aktijvuohta ja állesvuohta oahppijda.

Medierijiddje ja diagnostiserijiddje áhpadás modælla

Duodden Vygotsky vuojnnuj oahppama hárráj, galggá láhkåmmmodælla praktihkalasj barggo "oahppe láhkåmtjehpudagáv lápptit".

5. Oajvvadásá dájmajda gá lâhkâmprosæssa I svahkastam

Âllesvuodalâhkâm la lâhkâmâhpadasá rámma. Barggovuohke hiehpá gá oahppe li buorre lâhkâmâvddânimis svahkastam ja dârbahi rievtes oahppamgæjnnuj viehkeduvvat (Frost 1992, 1998 ja 2003).

Gá lâhkâmavâttessuohta I kárttidum, de diehtá makkir dájma galggi jáhtuj biejaduvvat, ja máhttá barggovuogev adnet berustahtek gánná oahppe I svahkastam.

Âllesvuodalâhkâma barggoprosessan li 3 dáse. Vuostasj dâsen bargaduvvá giela sisanujn, ja nuppát dâsen bargaduvvá giela detâljaj vaj oahppe dekávddimtjehpudahka nanniduvvá.

Oahppe dârbbo mierret makkir gielalasj detâljaj bierrî bargaduvvat. Goalmat dâsen aktiduvvá vuostasj ja nuppát dáse barggo, ja tæksta moaddi lâgâduvvá vaj lâhkâm automatisieriduvvá. Dâsij sisadno âvddânbuvteduvvá dârkkelappot. Gâjbbeduvvá divna gâlmmâ dáse tjadâduvvi sæmmi barggovuoron.

Âllesvuodalâhkâma teorijalasj vuodustibme

Definisjâvnnâ **lâhkâm = dekávddim x dâdjâdus** ($L = D \times D$) (Gough & Tunmer 1986) máhttá gâvvidit guokta badjâsasj lâhkâmârbbedábe, *Whole language ja Phonics*. Goappâtja lâhkâmârbbedábe libâ Âllesvuodalâhkâma vuodon. Whole-language-ârbbedábe giellanannidime lahkanimvuohke ja Phonics-ârbbedábe tjalmostibme giela unnemus avtadagâjda, libâ goappâtja sæmmi âjnnasa. Barggo giela âbbâlasj ja sierralâgâsj struktuvraj ja barggo unnemus jiednavuododuvvam avtadagâj libâ sæmmi âjnnasa dâjmalasj lâhkâmâhpadasaj. Dan diehti la âlggovuodo tevstan (Whole Language), ja oase/avtadagâ (Phonics) giehtadalâduvvi tevsta rámmaj sisbielen.

Dâjmalasj oahppam mij máhtov ja dâdjâdusâv âvddânahttá

Âllesvuodalâhkâm ij la sierra metâvddâ, valla rámma doajmmabargguj. Jus lâhkâmmetâvdâlasj prinsihpaj galggâ vuorbástuvvat, de hæhttu liehket dynâmalasj gulâdallam oahppe ja âhpadiddje gaskan. Jus Âllesvuodalâhkâm sjaddâ formâla hârijidallamin, de gâhtu stuorra oasse bâhtusis. Âllesvuodalâhkâma barggo galggâ "lâpptit" oahppij dâjmalasj lâhkâmâhpadasaj, ja dat gâjbbet ârvvaladdamav, imâjdallamav ja duodastimev.

Sæmmilâhkâj gá âhpadiddje ja oahppe gasskasaj buorre gulâdallam la ækton

vuorbástuvvamij, de la gálmáásak barggoprosessa dynamihkka sæmmi ájnas báhhtusij. Vuostasj dáse gielalasj állesvuoda giehtadallam ja detálljabarggo nuppát dásen li dárkkelit aktij tjanádum, ja li ájnasa buorre vájkkudussaj oahppe láhkámtjehpudahkaj goalmát dásen.

Dat merkaj gá oahppe rahtji tjállemgielajn, de máhtto ja dádjadus galggá dættoduvvat avtabuohta gá hárjjidalli oassetjehpudagáj rijbbat.

Muhtem oahppe dárbahti guhkepe ájgev ádå máhtudagáv ámastittjat, buojkulvissan dájmalasj bokstávamáhtov. Juska oahppe buktá bokstávajt álgolt, de ij la javladum buktá bokstávaj láhkát. De la ájnas bokstáva láhkåma aktijvuohtaj biejaduvvi. Dav máhttá duola degu dahkat bokstávavajienaj vuodon bágojt gávnnat ma visses jienajn álggi. Bokstávamáhto oahppam ja hárjjidallam la dárbulasj, valla formåla hárjjidallam dádjaduså dagi ij ávddånahte máhtov tjállemgielav adnet ja håldadit. 40-44 bielijn vuoseduvvá gåktu duola degu máhttå dájmalasj bokstávamáhtov nannit.

Állesvuodalåhkåma rámmaj sisbielen hæhttuji oahppe dádjadit manen barggi iesjguhtiklågås dájma ja dan baktu buorebut dádjadit tjállemgiela håme birra ja gåktu doajmmå. Dåt máhttå aj lasedit oahppe dádjadusåv ietjas láhkåmis.

Dásse I: Állesvuodajn barggat

Vuostasj dáse bargo vuodustibme

Oahppe gejn li láhkâm- ja tjállemváttesvuoda li álu rasje gielalattjat. Vuostasj dásen galggá gielalasj doarjja ásaduvvat masi I dárbbbo gá galggá dekávdđimav jáhtuj oadtjot. Jasskis gielalasj vuodo la dárbulasj vaj rijbat tjalmostit giela jienajda ja hábmáj. Ájnas la aj báhko- ja buojkuldakmáhtov nannit. Duodden la ihkap oahppen nievres mujtto ja oadtju aj ávkev dán gielalasj dárjas.

Tevstaj válljim

Gá kárttimbargo tjadá diehtá oahppe láhkâmdásev, de máhtta áhpadusáv plánit. Áhpadustevsta gássjelisvuodadáse galggá liehket vehi badjel oahppe láhkâmdáse majt buktá aktu háldadit, valla dáse gánná huoman buktá láhkát dárjajn. Gá la máhtto birrusij 80 % tevsta bágojs, de hiehpá oahppev hásstalit ádá ja gássjelap bágoj. Sæmmi báttá galggi liehket nuoges oahpes bágo tevstan vaj oahppe ij oattjo ilá stuorra hásstalusájt. Áhpadiddje ja oahppe máhtteba aktan tevstav gávnnat mij la hiebalasj láhkâmdásen ja mij aj berustimev báktá. Jus áhpadiddje vuojnna válljiduvvam tæksta I láhkâmtækniikalattjat gájbbediddje, de máhtta tevstav rievddadit ja giehpedit nav vaj báhkoboanndudahka, gárgadisstruktuvrra ja materiállamierre hiebaduvvá oahppe láhkâmdássáj. Álu hæhttu bokstávfastuorrudagáv ja tjállemtjerdav stuoredit. Ájnas la ja tevstav oahppe gielalasj dássáj hiebadit. Áhpadustevstajt máhtti válljit oahppe berustimijs, láhkâmusás jali tevsta majt iesj la buvtadam.

Oahppe berustimsuorge: Oahppijda gejna li láhkâmváttesvuoda la luondulasj mávtástuhteduvvat barggat tiemáj massta berusti, danen birriji tevsta tjanáduvvat oahppe bæjvålasj iellemij ja berustimijda, (ielle, bállotjiekttam ja ietjá valástallam, bijla, vantsa, oahppe ietjas ladnja ja sijdda, ja ietján). Oahppe berustime birriji álles skávllåájge liehket vuodon, duola degu li moadda oahppe nuorajskåvlån sjaddam tjiehpes láhkken gá Bivddogæhttjalibmáj li gárvedam!

Oahppe láhkâmus: Gasskadáse rájes máhtta tevstajt láhkâmuslistas viedttat. Tevstajt birri válljit fáhkasuorgiis massta oahppe berus, ja birri gæhtttat bærráj vaj tevsta hiehpi oahppe láddamij ja láhkâmváddånime dássáj. Jus oahppe galggá klåssalanjáv guodet sierraáhpadosá diehti, de soajttá oahppe dábdđat la gássjel åmastit buorep láhkâmtjehpudagáv sæmmi bále gá la miella klåssa áhpadusáv tjuovvot. Dav máhtta garvvet jus sierraáhpadosán aneduvvi sæmmi láhkâmusá gá klåssan.

Oahppe tevsta majt iesj la tjállám máhtti aj liehket vuodon. Tevstav máhtta oahppe iesj tjállat, jali oahppe ja áhpadiddje máhtteba aktan tjállat. Láhkâm de válldá vuodov oahppe ávddádådjadusás. Digitála gávvimapparåhtajn máhtta oahppe gávvit,

ja adnet gávájt doarjjan gá tevstav galggá tjállet. Oahppe gudi lijkkuji tjuorggat, máhtti tjuorggat tækstaj majna li barggamin, juogu dal aktugasj bágoj, áni gárgadisáj jali tækstaásij. Bieja ájgev ságastallamij oahppiin gáváj ja tjuorggamij birra, danen gá da aj nanniji oahppe dádjadusáv. Jus tæksta dáhtájn tjáleduvvá, máhtta áhpadiddje divvot ja oahppáj divodum tevstav vaddet majt mañnela máhtta láhkát. Áhpadiddje de oadtju gáváv majna oahppe nuppát dásen dárbað barggat. Berustahtek gásstá áhpadustevsta viettjaduvvi, de bierriji oahppáj guoskavattjan ja ávkálattjan dábdut. De álu li oase tevstas ma oahppev mávtástuhtti.

Konkriehtta barggo tevstajn vuostasj dásen

Gielalasj dárkestibme praktihkalattjat:

Ávddábargon dættoduvvá tevsta tiebmá. Ságastallama baktu tæksta biejaduvvá stuoráp dádjadusrámmaj. Aktan áhpadiddjiin máhtta oahppe gatjáditi: "Majt máhtáv juo ávdutjis dán tiemá birra? Majt sidáv oahppat?" Gá oahppe doajmmaj biedjá ietjas ávddámáhtudagáv ja duogásjmáhtudagáv, de ietjas dádjadus tevstas nanniduvvá. Oahppe nanni dádjadusáv ja gielalasj dárkestimev tevstas gá tevstav láhká iesjguhtiklágásj dárjajn.

Láhkám dárjajn áhpadiddjes:

Oahppe láhkámmáhtudahka mierret makta dárjav dárbað. Dárbbu doarjjaj la málsudahkes oahppes oahppáj. Áhpadiddje árvustallá makkir dárjav oahppe dárbað. Tjuovvovattjat dárkkeliit vuoseduvvá gáktu áhpadiddje máhtta oahppev doarjjot láhkámin. Vuoseduvvá aj Vygotsky modællaj oahppamprosæssaj "lagámus ávddánimaváðahka". Áhpadiddje jieddnát tevstav oahppáj láhká. Muhttiin viertti tevstav moaddi jieddnát láhkát ávddál gá álggá vuorrolakkoj láhkát.

Áhpadiddje ja oahppe láhkába tevstav vuorrolakkoj. Dat merkaj tækstaoasse vuostak lågåduvvá áhpadiddjes ja dan mañnela oahppe sæmmi tevstav láhká desik oahppe buktá muhtem mærráj láhkát. Áhpadiddje jali sán guhti buktá láhkát, vuostak tevstav láhká. Áhpadiddje bærrájgæhttjá vaj oahppe rijbat láhkámav tjuovvot. Áhpadiddje ja oahppe vierttiba hiebadit láhkámfártav nubbe nubbáj, ja ihkap bierriba "tjuvdijn tjuovvot láhkámav". Jus oahppe ij buvte tjuvdijn áhpadiddje láhkámfártav tjuovvot, de la tæksta ilá gássjel. Gá tjuvdijn tjuovvu láhkámav, de máhtta boahitet ávddán makkir dásen oahppe la.

Tæksta mij galggá lågåduvvat máhtta liehket láhkám avta jali guovte bágojs, oasev gárgadisás jali álles gárgadisáv. Gá tevstav láhki láhkámkurssajuohkusin, de aj áhpadiddje vuostak tevstav láhká, ja dan mañnela láhki oahppe vuorrolakkoj jieddnát. Láhkámkursan la aj praktisieridum kávráláhkám farra gá vuoroj milta láhkát. Juska dal gáktu tevstav láhká, de galggá oahppe máhttet dárjav áhpadiddje láhkámis oadtjot, ja ij galga dárbaðit dábdut divna bágojt tevstan. Oahppe rijbadimdásse mierret goassa áhpadiddje máhtta dárjav binnedit, ja makta galggá doarjjot diles dilláj.

Jus la dárbbbo de dâhkki lâhkâmijn joarkket nuppe guovlluj, oahppe vuostak tevstav lâhkâ ja âhpaddidje dan maŋŋela sâemmi tækstaoasev lâhkâ.

Gâ oahppe la oadtjum muhtem mærráj dárkestimev lâhkâmis ja buktá visseš dâjmalasj lâhkâmav, de oadtju gæhttjalit lâhkât tevstav avtatrajes. Âhpaddidje âlles âjgev doarjju oahppev dârbo milta (hiebadum doarjja).

Vuostasj dâsen galggâ oahppe âmastit buorre dâdjadusâv tevsta sisanos ja visseš hâldadimev lâhkâmprosessas, vaj oahppen la dârbulasj gielalasj dârkestibme âvddâla gâ barggagoah tâ giela detâljaj nuppât dâsen.

Dásse II: Detáljaj barggat

Nuppát dáse doajmmabargon li tevsta vuostasj dáses vuodon, ja detálljadahkamusá válljiduvvi dan milta gánná oahppe I láhkámávddánimes svahkastam.

Nuppát dáse bargo vuodustibme

Nuppát dáse ulmme la jut oahppe galggi ávddánahttet buorre dekávddimtjehpudagáv. Barggo gielalasj detáljaj hæhttu válljiduvvat oahppe láhkámtjehpudagá kárttimijn vuodon. Detálljabarggo galggá hiebaduvvat dan dássáj gánná oahppe láhkámávddánimes la svahkastam. Láhkámávddánime dáse ávddáni tsiehkes tsæhkkáj, ja muhtem dájma bargaduvvá moatten dásen.

Jus galggá buorre láhkken sjaddat, de hæhttu oahppe buktet fonologijalasj láhkámav (láhkát giellajienaj), stávvalláhkámav, buktet juohket bágojt morfiemajda (bágoj mátto, ávddástávvala ja gehtjusa), ja buktet láhkát ortografijalattjat (bágov láhkát állesvuhtan danen gá la gærddádam láhkámav). Ij divna galga áhpaduvvat avta tevsta baktu, valla gá oahppe láhkámávddánimev snivva tjuovvu, de áhpadiddje galggá diehtet masi tjalmosit.

Nuppát dáse barggovuohke, buojkulvisá detálljadahkamusájda

Nuppát dásen galggá oahppe oahppat iesjguhtik vuogijt gáktu barggat giela unnep avtadagáj. Gá ádá máhtudagáv galggá ámastit, de galggá áhpadiddje vuostak barggovuogev modellierit. Oahppe maŋenagi válldá stuoráp oasev bargos gá ienebut bargov háldadahtjá. Áhpadiddje galggá bargadijn tjielggjit vaj oahppe dádjat dájma merkadusáv ietjas láhkáma gáktuj. Máj mujttádin "lagámus ávddánimavádagá " barggoprosessav.

Ájggun dálla ávddánbuktet buojkulvisájt gáktu barggat giela detáljaj. Ulmme dájna bargujn la oahppev guhti I svahkastam lájddit riehta bálggáj, nannit dekávddimtjehpudagáv ja dan láhkáj láhkámprosessav lápptit.

Detálljabarggo ij-alfabiehtalasj lāhkkiida

Oahppe gudi e jāhtuj boade alfabiehta milta lāhkāt, dārbahi dahkamusājt ma nanniji sihke alfabiehta máhtov ja fonologijijasj lāhkāmav. Danen dārbahi lāhkke gudi e buvte alfabiehta milta lāhkāt āllo āhpadasáv ja hárjiddallamijt ma āvdedi fonologijijasj diedulasjvuodav ja jiedna-bokstávva-máhtov. Oahppe galggi oahppat bokstávvajienaj lāhkāt ja diehtet da gávnnuji ietjas hāllamgielan.

Álu I dārbulasj fonologijijasj diedulasjvuodajn barggat sāmme bāttā gā jiednaāhpadasāj, danen gā fonologijijasj diedulasjvuohta álu I rassje. Dát merkaj barggat rijmaj ja gáritjisāj, stávvalij ja giellajienaj (Gehťja oajvvadusājt barggaj: Frost ja Lønnegaard (1996), Lyster ja Tingleff (1999), Løge & iehtjāda (1996)).

Buojkulvisā dahkamusājda ma máhtti jiedna-bokstávva-aktijvuodav nannit

Gā galggā jiedna-bokstávva-máhtov ásadit, de máhtťā ālgget gāvāj ma āvdāsti jienajt maj galggā barggat. Oahppe máhtti tjuolldet gāvājť guoskavasj jienaj iesjgenga āvtoj milta. Dān bargo ulmme I jiednadādjadusáv nannit. Oahppe máhtťā "mājsstet" jienajt ja aj dajt gāehtťjalit jiednadit, ātsādit gānnā ja gāktu jiena buvtaduvvi njālmen.

Gā jienajt ja bokstávajt galggā aktij tjadnat, de hiehpā bokstávabrihkajť viehkkenāvvon adnet.

Oahppe ij dārbaha máhtťet juohkka bokstávav vaj galggā dādjadit mij lāhkām la. Máhtťā buktet lāhkāt daj bokstávaj majť la oahppam ja dājť tjadnat systemāhtalattťat dajda bokstávajda majť oahppe ij la oahppam. Máhtťā nievreslāhkāj vājkkudit lāhkāma vásādussaj jus ilā moadda amās bokstáva avta bále aneduvvi. Buojkulvis buorre bokstávvarājdduj maj máhtťā moadda bágojť hábbmit: a l e d i j a j a l i s ā n i s s k e.

lehpesihkaris oahppe máhtti rahtťat bokstávvanamājť ja giellajienajt sieradit. Dāv la ājnas máhtťet, danen gā boasto bāhtusav oadtju gā bokstávvanamājť lāhkā. Buojkulvissan bāhko "de sisadná dāssju d jus adnep bokstávvanamājť.

Gáktsa vokāla li, ja da galggi āhpaduvvat ja automatisieriduvvat. Divna ietjā bokstáva li konsonānta. Bierriji aj oahppat dajt konsonāntajienajt konsonāntakombinasjāvnāj: dj, nj, sj, tj,ts. Nav árrat gā máhtťelis bierriji oahppe oahppat difťāņajť: ie, oa, uo. Dājna máhtujť la ālkkep dādjadit manen la ājnas jienaj milta lāhkāt.

Buojkulvisá gáktu máhtta nannit alfabiehtalasj máhtov ja fonologijalasj láhkámav:

Aktisasj álggojiena: Ane gávájt bágojs ma sáemmi bokstávajn álggi: *mán, majt mijá, mij, sáj* ja nav ájn. Oahppe gávnna bágojt ma álggi sáemmi jienajn, akta jali guokta bágo e galga hiehpat nuppe bágoj sáehkáj. Maŋŋela galggá oahppe gæhttalit analijsierit divna jienajt avta jali ienep bágoj, ja galggá gæhttalit gávnnaat guoskavasj bokstávajt bokstávvakássa ja bárdot bágov (syntiessa).

Aktisasj vokállajiena: Bávdđáj bárdoduvvi muhtem gává bágojs majn la aktisasj vokállajiedna. Bágo máhtti liehket: *dan, man, vas* ja nav ájn. Oahppe galggá gávnnaat mij la aktisasj guoskavasj bágoj. Boahte bále bárdoduvvi duola degu niellja gává bávdđáj, gánná akta báhko ij hieba nuppe bágoj sáehkáj, ja oahppe galggá gávnnaat makkir gávvá ij dasi gullu Guovtestávvalbágojn máhtta huomahahttet vokállajiednadimijt ma li vuostasj ja nuppát stávvalin. Buojkulvissan bágojn *mannat, sjaddat* ja *namma* li sáemmilágásj vokála vuostasj ja nuppát stávvalin. Bágojn *násste, bádde* ja *sábme* li vas guovtelágásj vokála: Dæddostávval á ja dættodisstávval e.

Aktisasj loahppajiena: Gávna gávájt bágojs sáemmi bokstávagehtjusijn ja bárdot dajt bávdđáj. Bágo máhtti liehket: *mán, dán, sán* ja nav ájn. Bargo prinsihpa máhtti liehket jur sáemmi gá juo nammadum. Bárdot bávdđáj avtav bágov mij ij hieba: *mán, dán, sán, máj* ja nav ájn. Hiebada bágojt dárbo milta.

Rijmmabágo: Gá barggá rijmmabágoj, de oahppe háme ja sisano sieradusáv oahppá. Jus ietjájduhtta vuostasj jienav bágon, de sjaddá állu ietjá merkadus, duola degu *bállo / gállo*. Fonologijalattjat ij la stuorra sieradus, valla sisano gáktuj la stuorra sieradus. Fonologijalasj diedulasjuodav ja diedulasjuodav sisano ja háme sieradusáj birra máhtta nanniduvvat gá dán birra árvvaladdá.

Bárdot bávdđáj gávájt duola degu bágojt *lájgge, dájgge, rájgge*, jali *bákte, dákte* ja nav ájn. Oahppe javllá jiednadimijt ma li bágon *lájgge* ja bárddu bágov bokstávabarihka. Divna bokstávabarihka váldeduvvi bievdes ja oahppe bárddu bágov *dájgge*. Barggo joarkeduvvá válljiduvvam bágoj dallutij gá oahppe vuojnná guokta maŋemus jiena li sáemmi divna bágojn. Gá dav ájttsá, de oahppe sjaddá diedulasj manen bágo rijmmiji nubbe nuppijn. Joarke rijmmabágoj stáhkamiijn ja válde ierit rijmmabágo vuostasj jienav, ja javlla ádå bágov mij rijmmi vuostasj bágujn. Oahppe galggá de gávnadit makkir jiedna boahá vuostatjin ádå rijmmabágon.

Joarke dájna dahkamusájn bokstávabarihka ja jiednadimiijn desik oahppe jaskut ietjas diedulasjuodan, ja dádjat gá bágo rijmmiji nubbe nuppijn, de boahá dat dassta gá guokta maŋemus jiena li sáemmilágátja guoskavasj bágojn (Frost 1998). Gá vuostasj jiedna málsoduvvá, de la báhko állu ádå merkadusáv oadtjum. Barga sjuggelijt ja málsu ja rievddada dahkamusájt. Gávvádoarjja vatteduvvá dárbo milta.

Gå oahppe I tjadádam bágoj jiednadimev ja bágoj bokstávvakássan, de máhtta oahppe dajt bágojt tjállet. Tjállemprosæssa máhtta liehket viehkken nannitjit oahppe jiedna-bokstávva-diedulasjvuodav, ja máhtta liehket buorre doarjjan dán dásen.

Buojkulvisá gáktu bokstávva máhtudagáv nannit

Máhtá dán láhkáj barggat:

- Gávnnat bágojt ma sæmme bokstávajn álggi.
- Dahkat bágojt visses bokstávajn mij galggá áhpaduvvat (Frost 2003).
- Gáváj gaskan máhtta oahppe gávnnat dajt bágojt ma álggi visses bokstávajn majt galggá oahppat. Maŋŋela máhtta ienep bágojt gávnnat ma sæmme bokstávajn álggi.
- Oahppe bæssa gæhttalit bágojt dahkat visses bokstávajn - *m*, jali bokstávajuohkusijn –*st*. Áhpadiddje aktelattjat doarjju dárbo milta. Dagá spelav gánná tjálá ájnégisbokstávajt – *d*, *o* ja nav ájn, majt tjálá páhperbiehkijda majt oahppe máhtta láhkát ja majs gæhttalit bágojt hábbmit. Oahppe gæssa kártáv bokstávagubás, ja gæhttalit bágov dahkat dajna kártajn vuodon. Jus oahppe ij buvte bágov hábbmit, de oadtju dav viehke ja dárjav majt dárba bargov tjadádittjat, ja kártta biejaduvvá gubá vuolemussaj. Maŋŋela máhtta barggovuogev adnet sihke jiednadimijda gánná li moadda bokstáva ja ietjá konsonántatjoahke.

m d st tr

Juska dal gáktu barggá alfabiehtalasj máhtudagá ja fonologijalasj diedulasjvuoda nannimijn, birriji oahppe aj tjállet bokstávajt ja bágojt. Tjállem viehket ávddánahtátjit fonologijalasj diedulasjvuodav ja jasskisvuodav.

Artikulatávrrálasjdoarjja: Gå oahppe rahtjá stuorra gielalasj váttesvuodaj ja ij la giellajiednadádjadus, de máhtta jiednadimdoarjja liehket ávkálasj gå galggá jiedna–bokstávva-máhtov ávddánahttet. Bargo vuodon máhtti liehket páhperbiehke bokstávaj, aktan jiednadimdárjajn (gehtja Elkonin 1973, girjen Frost 2003, 46-48 bielijn).

Báhko lassta válljiduvvá buojkulvissan. Miján la gávva bágos lassta visuála ja semantihkalasj doarjjan:

1.

Vuostak jiednat áhpaddje bágov dábálasj láhkáj ja oahppe dahká sæmme. Maŋŋela galggá oahppe jiednadit bágov suojmme ja tjielgga jiednadimijn vaj sjaddá diedulasj gáktu artikulasjávnná(jiednadibme) rievddá juohkka avta jienan.// a/s/s /t/a

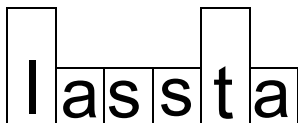
2.

Guhtta brihka bárdoduvvi gávva vuolláj. Oahppe vat galggá jiednadit bágov suojmme madi áhpaddje gieggi brihkajda. Navti tjielggasit bohtá ávddán makkir rievddadime li jiednadimen. Bargo ulmme l oahppev diedulattjan dahkat daj gálmma jiednadimvuogij birra ja gáktu báhko njálmen buvtauvvá.

3.

Bokstávabrihka biejaduvvi guoros brihkaj vuolláj. Oahppe de vuojnná gáktu artikulasjávnná hiehpá bokstávajda.

4.

Ávttijduvvá aj bágov tjállet vaj bokstávva-jiedna-aktijvuohta nanniduvvá.

Gávnnuji aj ietjá áhpaddimvuoge jiednavuogádagáj gáktuj. Akta buojkulvis la PAS-symbávlá (Pictographic-Articulatory Symbols), mij la juoga kompensatávrrálasj láhkâmvehkkenævo ja alternatijvva barggovuoge gaskan, majna máhtá ávdedit fonologijjalasj ja artikulatávrrálasj diedulasjvuodav (Kausrud 2005).

Ájádus ja ulmme bargujn láhkkijda gudi e buvte alfabiehta milta láhkát la oahppat fonologijjalasj dárjav adnet láhkâmprosessan ja ávddánit dárkestuvvam báhkodábddámav / tjárgugis fonologijjalasj láhkâmav.

Detálljabarggo kompensatávrrálasj lāhkkiĵda

Álu l aktijvuohta jiednasyntiesan ja bokstávvmáhto juorrulime gaskan. Dát oahppejuogos dārbaj nannit jiedna-bokstávva-máhtov ja jiednasyntiesav. Álu dārbahi ednagav barggat avta- ja guovtestávval bágoj analijsajn ja syntiesajn. Dāĵma ma li lāhkkiĵda gudi e buvte lāhkāt alfabiehta milta, li guoskavattjat oahppijda aj gudi li svahkastam kompensatávrrálasj lāhkken, gudi e buvte fonologijĵalasj lāhkāmav / dārkestuvvam bāhkodekāvddimav. Dāĵ vuodotjehpudagāĵ oahppamij máhttā adnet oanep tevstajt gānnā li álkkes bágo majt āhpaddidje ja oahppe aktan lāhkāba ja analijsieriba bokstávvdārĵajn.

Silhuehta: Kompensatávrrálasj lāhkke lāhki álu vuostasj ĵali dajt vuostasj ĵienajt bāgon ja restav mānni. Silhuehtaj ja bokstávvakārtā adno máhttā lasedit diedulasĵvuodav divna bágoj ĵienaj birra.

Āhpaddidje tĵuorggā bokstávvakārtāĵt ma vuosedi juohkka bokstāva birāstagāv ja aj birāstagāv ālles bāhkuj.

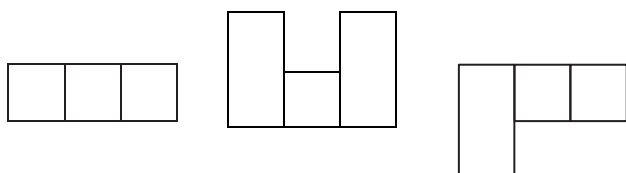
Visses bágo galggi silhuetajda bieĵaduvvat. Ane buoĵkulvissan bágoĵt *sān*, *dat* ja *jus*. Máhttā aj duoddit bāgov mij ij hieba, buoĵkulvissan bāgov *gal*.

Silhuehtadahkamusāĵn galggā oahppe hārĵĵidallat jiednaanalijsajn, sām̄mi bāttā gā silhuætta vaddā visuāla dārĵav. Dát viehket oahppev āllesvuodav ja āsijt aktidit, sihke visuālalattjat ja ĵienalattjat.

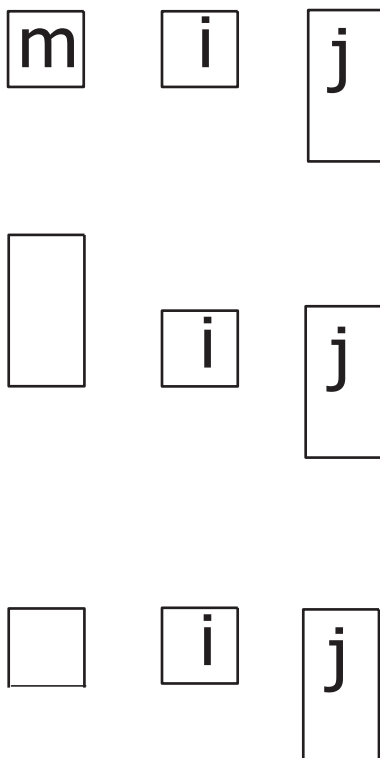
Āhpaddidje vuoset gāktu bokstāva silhuættarāmmaj sisi bieĵaduvvi.

Āhpaddidje máhttā aj dievddet avtav bokstāvav, mārĵĵu vuostasj bokstāvav, ja oahppe dævdđā bokstāvajt ma vāĵllui.

Gā oahppe la oahppam gāktu galggā dahkamusāv tĵoavddet, de oadtĵu visses bágoj silhuehtaj, ja galggā iesj bokstāvajt dajda dievddet.

Nubbe vuohke gáktu silhuehtadahkamusájt adnet la duola degu rijmmabágoj barggat. Áhpadiddje máhtta de tjállet rijmmabágov, ja dibddet oahppev bágojt gávnnat ma rijmmiji guoskavasj bágujn. Báhko máhtta duola degu liehket báhko *mij*. Tjále bágov vuostasj silhuehttaj, ja de bieja dássju ij tjuovvovasj silhuehtajda, ja oahppe gávnna mákkir silhuehtav hæhttu adnet vaj oadtju bágojt *mij*, *dij*, *sij*. Ietjá buojkulvis la *dáigge* bágov vuostasj silhuehtaj tjállet, ja de oahppe galggi gávnnat duolla silhuehtav bágojda *ráigge*, *láigge*.

Kompensatávrrálasj láhkke álu dárbahti moaddi bágojt analiisierit vaj ávddánahtti nanos fonologijjallasj vuodov, ja vaj oahppi gáktu bágov galggá tjállet. Buoijkulvis gáktu máhtta gárgadisájn barggat vaj nanni sihke jiedna- ja stávuomdiedulasjvuodav, la:

Má ávvu aláv á ko lusi vuol et

Dát dahkamus máhtta tjadáduvvat moatten dásen láhkâmávdđánimen ja moatteláhkáj, dan milta mákkir láhkâmávdásen oahppe la. Muhttijn áhpadiddje láhká gárgadisáv ja ságas hástalusáj birra ma li gárgadisán. Jus oahppe la ávddála

dájna barggam, ja jus la máhtov ámastam, de máhtta oahppe dalága dahkamusájn barggagoahitet. Maŋŋela bierri agev báhhtusij árvvaladdat oahppe siegen, vaj sjaddá diedulasj makkir hássstalusáj la dárbbu ienebut barggat.

Báhkoanalijisajn máhtta aj barggat dán láhkáj: gádodit jali lasedit bágojda jienajt. Makkir bokstávav hæhttu málssot bágon *mujna* vaj sjaddá *dujna*, jali *sujna*, jnv. Gáktu sjaddá báhko *væssko* jus gádoda v-bokstávav, bágon bájtte gá gádoda b-bokstávav, bágon *virgge* gá gádoda v-bokstávav, jnv. Bokstávvakássa I dási sierraláhkáj buorre ræjddo.

Stávvala: Ietjá vuohke gáktu nannit vuodulasj báhkodekávddivmav máhtta liehket ietjáduhttet bágojt ma aj máhtti liehket guhkep bágoj stávvala. Ane konsonánnta-vokálla-konsonánnta-vokálla (KV-KV), buojkulvissan si-si, da-le jnv. Maŋenagi hárijána adnet stávvalijt ma e dárba ma jdiik merkahit, ja oahppe oahppi báhkojuohkema hárráj ij vieleduvá jus juohkka avta stávvalin la sierra merkadussisadno, ájnat báhkojuohkema hárráj. Dát la ájnas barggo dan diehti gá rasjes láhkke dárba dádjadahhte struktuvrav ja njuolgadusájt gá galggi oahppat buorre stratesijijajt guhka bágoj dekávddivmij.

Gá stávvalij barggagoadá de máhtta álgget dahkat ádá bágojt bágojs gánná li guokta jiena sierra merkadusájn. Sjiemán mij la vuollelin, li guovtejenak bágo sierra merkadusájn ja ma aj máhtti liehket stávvala bágon gánná li niellja jiena.

Sjiemáv máhtta návti adnet:

- Báhkobrihka biesskeduvvi ja biejaduvvi bævdđáj (gehtja vuollelin).
- Oahppe brihkajt guovte gárggáj bárdđu, akta gánná I álggostávvala ja akta gánná I loahppastávvala. Oahppe máhtudakdásse mierret gallijn bágujn galggá bargaduvvat.
- Oahppe gávnna avtav álggostávvalav ja avtav loahppastávvalav, ja tjuolldá dajt ádá báhku.
- Báhko lágáduvvá, ja buorre I jus moaddi lágáduvvá.
- Gá divna brihka li anedum ja bágo li lágádum, máhtta oahppe aj bágojt tjállet, bágojt moattedit jali diktáhtav tjállet, máhtudakdásse milta. Tjállema baktu hæhttu máhtov bágoj birra adnet eksplisihhta.

Sjiemáv máhtta návti adnet:

- Báhkobrihka biesskeduvvi ja biejaduvvi bævdđáj (gehtja vuollelin).
- Oahppe brihkajt guovte gárggáj bárdđu, akta gánná I álggostávvala ja akta gánná I loahppastávvala. Oahppe máhtudakdásse mierret gallijn bágujn galggá bargaduvvat.
- Oahppe gávnna avtav álggostávvalav ja avtav loahppastávvalav, ja tjuolldá dajt ádá báhku.
- Báhko lágáduvvá, ja buorre I jus moaddi lágáduvvá.
- Gá divna brihka li anedum ja bágo li lágádum, máhtta oahppe aj bágojt tjállet, bágojt moattedit jali diktáhtav tjállet, máhtudakdásse milta. Tjállema baktu hæhttu máhtov bágoj birra adnet eksplisihhta.

lu-	-si	gá-	-ma
ba-	-há	si-	-si
da-	-gu	má-	-la
dá-	-si	lå-	-da
ja-	-ge	sá-	-me
bá-	-go	sa-	-re

Gå oahppe li dádjadam mij stávval la, de máhtta gárgadisájn barggat degu buojkulvisán vuollelin. Gárgadisáv máhtta analijsierit ja ietjájduhttet sihke stávval, báhko- ja gárgadisásen.

Lågá gárgadisáv:

Divna máná stáhki muohttagin dálvijt.

	1.stávval	2. stávval	3. stávval
Divna	div	na	
máná	má	ná	
stáhki	stáh	ki	
muohttagin	muoht	ta	gin
dálvijt	dál	vijt	

Dagá moadda gárgadisá daj sæmme bágoj ja lågá dajt moaddi desik la låhkåmjåhto.

Divna máná stáhki muohttagin dálvijt. Muohttagin divna máná stáhki dálvijt.

Allafrekventa bágutja: Oahppe birriji nav ruvva gå máhttelis oahppat låhkåt sihke allafrekventa jiednadimtjuovvo ja jiednadimsvahkastiddje bágutijt. Birriji árvvaladdat giela stuoráp avtadagáj birra ja jiednadimsvahkastiddje stávumminsstarj birra, danen gå dat la máhtto mij nanni ja giehpæt sihke dárkestuvvam báhkodåbddåmav ja mañenagi aj automatisierimprosessav.

Giellasuorgijn la sieradus makkir bágojn la jiednadimsvahkastibme. Danen viertti dahkamusájt hiebadit oahppe giellasuorggáj. Buojkulvissan máhtti soames bágo giellasuorgijn svahkastit jiednadime hárráj. Buojkulvissan bágon sisi/sisá la bágon jiednadimsvahkastibme.

Oahppe gudi låhkåmprosessajn rahtji, hæhttuji bessat oahppat dajt "målkak" bágutjit

ma tjáleduvvi avtaláhkáj ja jiednaduvvi vas nuppeláhkáj. Oahppe máhtti ájttsat dáv sieradusáv gá bágoj birra ságastaláduvvá: "Ij la gus imálasj gá tjállep (...), valla javllap (...)" jnv." Ávttjip barggat allafrekventa jiednadimsvahkastiddje bágutjij návti:

- oahppe gullá tjielgga jiednadimev bágos.
- oahppe vuojnná bágov: **visuála doarjja**.
- oahppe jiednat / javllá jiednadimijt iesj, dárjajn jus la dárbbbo: **auditijva doarjja**.
- oahppe bårddu bágov bokstávaj / bokstávabrihkaj.
- oahppe láhká ja tjállá bágov.

Áhpadiddje aktelattjat doarjju dárbo milta, desik oahppe háldat láhkámav.

Hárjjidallamin máhtta liehket ávkken guoskavasj bágov tevstan mierkkat vaj oahppev mujtádahtta sieradusáv tjállemvuoge ja jiednadimvuoge gaskan.

Konsonántatjåhkij dábálasj stávumminsstara: Oanep bágo ma álggi konsonántatjåhkij, degu *skávllá, ståhkat, svijnne, drådnik*, jnv. máhtta liehket gássjelabbo láhkát gá guhkep bágojt gánná l aktelasj málssom konsonántaj ja vokálasj gaskan, duola degu *máná, banána, sieradus*, ja nav ájn.

Oahppe birriji giela dábálasj stávumminsstarij oahpásnuvvat, ja barggovuoge majna ávddål la barggam, máhtti aj aneduvvat gá bokstávvakombinasjåvná ja stávumminsstara sjaddi gássjelappo.

Buojkulvisá 40-44 bieliñ máhtti aj aneduvvat bágojda ma álggi konsonántatjåhkij, buojkulvissan da ma álggi: sp, st-, sk-, sj-, sl-, sm-, dr-, tr-, bl-, br-, snj-, kr - ja ietjá.

Tjuodjalis ja tjuojadis konsonánta: Rasjes fonologijalasj diedulasjvuohda dahká gássjelin sieradit tjuodjalis ja tjuojadis konsonántajt, degu *k/g, p/b, t/d*. Gávå ma ávdåsti kontråstajienajt máhtti liehket doarjjan ja viehkken oahppáj njålmmemotåvrålasj sieradusåjt jienaj gaskan oahppat. Báhkkoanalijssasjebmá 49 bielen la guoskavasj dán bargguj. Jiednadimkårtå (PAS) máhtta aj liehket buorre doarjjan.

Bágojt gávnnat: Dårkestuvvam báhkodåbddåm máhtta aj nanniduvvat gá oahppe gávnná bágojt ma visses bokstávajn álggi jali bokstávvakombinasjåvnåjn. Dån bargguj gåjbbeduvvá oahpes bágojt viedtjat, ja dasi dárbañ oahppe aj viehkev. Dákkir dahkamusåjt la máhttelis adnet oahppijda gudi rahtji sihke kompensatåvrrålasj ja ij-automatisieriduvvam láhkåmijn, ja dahkamuså aneduvvi gá bokstávaj jali bokstávvakombinasjåvnåj barggå. Dahkamusåjn máhtti liehket akta, guokta jali gålmmå guoskavasj bokstáva, degu vuoseduvvá vuollelin:

Bágo ma álggi *s-* máhtti liehket: *sabek, sâhkâr, suollu, sænnga, sálte* jnv.

Bágo ma álggi *sl-* máhtti liehket: *sloahhta, slatte, sliettas, slidor, slábbâ* jnv.

Bágo ma álggi *nj-* máhtti liehket: *njoammel, njálggá, njálmme, njuolla* jnv.

Bágo ma álggi *sis-* máhtti liehket: *sisbâvsâ, sisbivtas, sisadno* jnv.

Bágo ma álggi *âvddâ-* máhtti liehket: *âvddâgâvvâ, âvddâbielle, âvddâbáhko, âvddâgiehtje* jnv.

S	- ájnégisbokstáva tjáleduvvi iesjguhtik kárttáj
sl-	- konsonántatjoahke tjáleduvvi iesjguhtik kárttáj
nj-	- konsonántatjoahke ma dahki âdâ jienajt tjáleduvvi iesjguhtik kárttáj
sis-	- vuostasj stávval visses bágujn ma li ájggeguovvdela oahppáj tjáleduvvi iesjguhtik kárttáj
âvddâ-	- moadda stávvala visses bágojn ma li ájggeguovvdela oahppáj tjáleduvvi iesjguhtik kárttáj

Bágo ja stávimminsstarij analijssa: Báhkoanalijssasjebmá mij la 49 bielen máhttá moatten dâsen lâhkâmâvddânimen aneduvvat, valla l sierralâhkâj ávkálasj kompensatâvrrâlasj ja ij-automatisieriduvvam lâhkkijda.

Kompensatâvrrâlasj lâhkkijt galggá diedulattjan dahkat ja doarjjot vâj jáksi duolla báhkodekâvddimav, ja gâssjelis stávimminsstarij hâldadibme álkkebun automatiserimprosessav dahká.

Sjiemá baktu máhttá aj ârvvaladdat manen visses bágo li gâssjela lâhkât, ja ihkap ájn gâssjelabbo tjállet. Moadda oahppe dârbahi jur diedulasjvuodav ja dârkkelisvuodav báhkoanalijssan ja jaskugisvuodav gâktu lâhkât ja tjállet gâssjelis bágojt. Buojkulvis gâktu sjiemâv adnet:

Báhkoanalijssasjebmá

Oahppe galggi tevstan bágojt gâvnnat ja dajt riehta kolânnâj biedjat. Jiednadimtjuovvo bágojt galggá biedjat A kolânnâj ja jiednadimsvahkastiddje bágojt B kolânnâj. C-kolânnâj tjáleduvvá manen jiednasvahkastiddje bágo li gâssjela tjállet. Oahppe hæhttu ârvvaladdat bágo birra jus galggi dasi

vásstádusáv gávnnat. Dát barggo máhtta liehket ávkálasj gá "mákkak" giellaásiht galggá árvvaladdat, duola degu jienaj birra gánná li moadda bokstáva, degu *sj, tj, nj, ng, ts*. Konsonántatjoahkke ma e dagá áđá jienav, máhtti aj liehket gássjela láhkát ja vierttiji állesvuhtan áhpaduvvat, duola degu bágo ma álggi *bl, br, dr, fr, kr-, kl, tr-, pr-, st-, sk-* ja ietjá.

Barggodahkamusa 48 bielen birriji aj aneduvvat gá dáj jiednakombinasjávna j barggá. Oahppe galggi aktelattjat viehke áhpadiddjes oadtjot dárbo milta (hiebadum doarjja). Birriji snivva áhpaduvvat stávvumminsstarij birra. Jus dádjadi mákkak stávvumminsstarij (konsonántatjoahkke) ja bukti dajt állesláhkáj láhkát, de láhkámtjehpudahka giehpeduvvá ja nanniduvvá, ja doajmmá buorre stratesijjalasj doarjjan dekávddebargguj. Dát vas nanni báhkodáddámav ja giehpel automatiserimprosessav.

Ulmme iesjguhtiklágásj barggovuogij dán dásen la oahppe galggi buktet dárkestuvvam báhkodáddámav ja buktegoahtet ietjas báhkoláhkámav automatiserit. Dát barggo nanni aj stávvumtjehpudagáv.

A Bágo ma tjáleduvvi nav gáktu javladuvvi:	Á Bágo ma ietjáláhkáj tjáleduvvi gá gáktu javladuvvi:	B Mij la gássjel dájna bágujn:
gus	liikkuv	ij
sån	tjektjat	ie
dale	vásstedij	t
mánno	guovllo	v
dåppe	guolle	uo

Sørensen (1986): Arbejdsbog Helhedslesing på mellemtrinnet.

Praktihkalasj áhpadosbuojkulvisá kompensatávrrálasj lāhkkijda

Buojkulvisá ma válldi vuodov gālmā oahppe berustimijs.

Tjuovvovasj barggolávke máhtti aneduvvat divna gālmmā buojkulvisájda.

- Ságastaláduvvá berustimij birra, ma dán gālmān oahppen li bijla, guollim ja bállotjektjam.
- Berustime tjuorgaduvvi.
- Áhpaddje ja oahppe gárgadisájt hábbmiba.
- Áhpaddje tjállá gárgadisájt.
- Áhpaddje lāhkā gárgadisájt, ja oahppe ja áhpaddje lāhkāba gárgadisájt.
- Oahppe tjállá gárgadisájt gárgadisáj milta 1. linnjaj.
- Áhpaddje tjállá gárgadisá bágojt vuollálakkoj.
- Áhpaddje ja oahppe barggaba avtastávvalis bágoj analijsajn ja syntiesajn, gehtja buojkulvisájt dahkamusájda 40-42 bielijn.
- Maŋŋela gā bágo li giehtadaládum, de lāhkā oahppe bágojt rievtes gárggán.
- Máhtsasta árkav, dikteri bágojt ja oahppe dajt tjállá.
- Biesskeda gárgadisá bágojt ja oahppe bārddu bágojt vas gárgadissan.
- Dagá aj gatjálvisgárgadisájt bágojs.
- Oahppe lāhkā tevstav desik la lāhkāmjáhto.
- Lāhpan oahppe tjállá gárgadisájt diktáhttan 2. linnjaj.

1. buojkulvis

Pieran la bijlla.

Milta tjället 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Dat la ádā bijlla.

Milta tjället 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Danna I alek bājno.

Milta tjället 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Barga bágoj: jiednadimijn, lågå bágojt desik oahppe buktá dajt láhkát dárja dagi, máhtsasta árkav ja oahppe galggá tjállet bágojt diktáhttan.

Pieran

la

danna

ådå

bájnno

alek

dat

I

bijlla

Gárgadisbudáldibme: Biesskeda gárgadisá bágojt ja bårdo dajt tjoahkkáj vas. Dan maŋŋela máhtá dahkat moadda gárgadisá majn la merkadus, daj sæmmi bágoj.

Pieran	la	bijlla
--------	----	--------

Dat	la	ådå	bijlla
-----	----	-----	--------

Danna	I	alek	bájnno
-------	---	------	--------

•	•	•	?	?	?
---	---	---	---	---	---

2. buojkulvis.

Sunnán la vanntsa.

Milta tjället 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Sån lijkku guollit.

Milta tjället 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Uddni sån sájdev oattjoj.

Milta tjället 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Ieddne dav málestij.

Milta tjället 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Barggat bágoj: jiednadimijn, lågå bágojt desik oahppe buktá dajt lāhkāt dārja dagi, máhtsasta árkaŋ ja oahppe galggá tjället bágojt diktáhttan.

guollit
dav
la
sájdev
ieddne
lijkku
vanntsa
oattjoj
sån
málestij
uddni
Sunnán

Juoge bágojt stávvalijda ja brihkkastávu dajt:

vanntsa uddni sájdev

vann-	-tsa
-------	------

udd-	-ni
------	-----

sáj-	-dev
------	------

Gárgadisbudáldibme: Biesskeda gárgadisá bágojt ja bárdó dajt tjoahkkáj vas. Dan maŋŋela máhtá dahkat moadda gárgadisá majn la merkadus, daj sæmmi bágoj.

Sunnán	la	vanntsa
--------	----	---------

sån	lijkku	guollit
-----	--------	---------

uddni	sån	sájdev	oattjoj
-------	-----	--------	---------

ieddne	dav	málestij
--------	-----	----------

•	•	•	•	?	?	?	?
---	---	---	---	---	---	---	---

3. buojkulvis

Mij galggap bállov tjiektjat.

Milta tjállet 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Mij galggap gilpostit.

Milta tjállet 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Mån doajvov mij viddnip.

Milta tjállet 1. _____

Diktáhtta 2. _____

Barggat bágoj:

Jiednada bágojt, ane dahkamusájt 40-42 bieliñ, lågå bágojt nuppádis, máhtsasta árkav, ja oahppe galggá tjállet bágojt diktáhttan.

mij
gilpostallat
tjiektjat
doajvov
bállov
mån
viddnip
galggap

Juoge bágojt stávvalijda ja brihkkastávu dajt:

Tjiek-	-tjat
--------	-------

bál	-lo
-----	-----

Vidd-	-nip
-------	------

Gárgadisbudáldibme: Biesskeda gárgadisá bágojt ja bárdó dajt tjoahkkáj vas. Dan maŋŋela máhtá dahkat moadda gárgadisá majn la merkadus, daj sæmmi bágoj.

mij	galggap	bállov	tjiektjat
-----	---------	--------	-----------

mij	galggap	gilpostit
-----	---------	-----------

mån	doajvov	mij	viddnip
-----	---------	-----	---------

•	•	•	?	?	?
---	---	---	---	---	---

Detálljabarggo ij-automatisieriduvvam lāhkkiida

Oahppe gudi e buvte lāhkāmav automatisierit, lāhki suoymma ja dárkkelit. Bissu dárkestuvvam báhkodábddāma dāsen ja automatisierimprosæssa ij jāhtuj boade. lehpesihkarvuohta lāhkāma hárráj máhtta liehket sivvan dasi. Akta hypotiessa la aj muhtem oahppejuohkusijn la ráddjiduvvam mujttokapasitiehtta ja máhtta liehket sivvan vánes automatisierimij.

Oahppe gudi rahtji lāhkāmav automatisierit gærddádimijt dárbahti, ja dárbahti buorre stratesijijajt oahppat sihke dekávdđimij ja máhto āmastibmāj. Stávvalāhkām ja buktet bágojt juohket morfiemajda la ávkálasj lāhkāmstratesijija dājda oahppijda. Moattes bukti oanep bágojt automatisierit, valla rahtji guhkep bágoj. Automatisierim la prosæssa mij aktelattjat la jādōn, mij galggá jāhtuj boahitet gā vuostasj jiednadime biejaduvvi tjoahkkáj smávva jiednadimtjuovvo báhkōn. Gā automatisierim ij āvddāna, de soajttā oahppe dárbahti ādā ālgov lāhkāmij. De máhtta dárkkelit barggat stávvalij ja brihkkastávumijn.

Stávvalāhkām

Oahppe birri dárkkelit oahppat stávvalij birra, danen gā stávvalāhkām máhtta vájkkudit ortografijjalasj lāhkāmij / ālles bágoj lāhkāmij. Ienemus lāhkke adni stávvalijt ienebut ja binnebut diedulattjat gā boadádalli ādā, amās ja gāssjelis bágojda ma galggi lāgāduvvat jali tjāleduvvat. Tjārggisvuohta gā stávvalijt adnā nanni ja āvddānahtta divna oahppij lāhkāmtehpudagáv, valla sierralāhkáj sijáv gudi rahtji automatisierimijn. Álggo diedulasjuvuohta stávvalāhkāma gāktuj nammaduvāj doajmman kompensatávrrālasj lāhkkij dājman. lehpesihkaris lāhkke gejn li váttesvuoda automatisierimijn dárbahti tjielgga struktuvrav ja njuolgadusāj gā galggi oahppat guhkep bágojt lāhkāt.

Stávvaljuohkema njuolgadusá

Oahppe birriji oahppat ālkes njuolgadusāj stávvaljuohkemij. Oahppat oahppijda vokálajt ja konsonántajt.

Bágojt máhtta stávvalij milta juohket. Juohkka julevsáme bāgon la binnāmusāt akta stávval, ja juohkka stávvalin la binnāmusāt akta vokālla, buojkulvissan **a-lās, i-det, i-já**

Guovddakonsonántaj juohkem

Gā guovddakonsonántajn li guokta konsonánta, de juohká dan guovte konsonánta gaskan, buojkulvissan **bār-rāt, goah-te, bāl-ges, gah-per, jāg-ŋā, lāh-kāt, nuol-lat, oab-bá, sāt-toj**

Gā guovddakonsonántajn li gālmma konsonánta, de juohká vaj nuppāt stávvala ālgōn la konsonánta jali konsonántajiedna, buojkulvissan **āht-tje, ād-djā, āhk-ko, boadd-nje, boah-tsu, gāhk-ko, girj-je, iedd-ne, jávr-re, mielk-ke**

Konsonántajienajt majt tjállá guovtijn bokstávajn ij galga juohket nj, sj, tj, ts, buojkulvissan **lad-nja vas-sje tjáh-tje bieh-tse la-njá va-sje tjá-tje bie-tse**

Diftánŋajt ij galga juohket, buojkulvissan **boa-tsoj, mie-doj, vuo-nev**
([lulesamisk rettskrivningsbok 09-2024.pdf](#))

Gå oahppe galggi oahppat bágojt stávvalijda juohket, de máhtti dán láhkáj barggat:

Guode “ájmov” bokstávaj gasskaj gá bágojt tjálá:

h á s s t a l u s á

Bieja sáhtsov vokálaj vuolláj, ruoppsis sáhtsov:

h á s s t a l u s á

Bieja tsækkosáhtsov juohkka stávvala gasskaj:

h á s s | t a | l u | s á

Spættjo ja jiednada bágojt tjielggasit stávvalij milta. Oahppe tjehpudahka mierret man dárkkelit galggá stávvalij barggat. Muhtem oahppijda la dárbbu oahppat njuolgadusájt stávvaljuohkema birra ja diedulattjan sjaddat stávvalij gáktuj gá tjielggasit jiednaduvvi ja duola degu spættjoduvvi. Oahppe dysleksijajn dárbahti álu aj brihkkastávut bágojt vaj oahppi tjehpudagáv ja vaj máhtta aneduvvat praktihkalasj aktijvuodan.

Oahppijda gejn la iehpesihkaris fonologijjalasj vuodo ja gejn li váttesvuoda analijsajn ja syntiesajn, birriji áhpaduvvat dárkkelit gá brihkkastávumijn barggi.

Brihkkastávum

Brihkkastávumin tjáleduvvi stávvala páhperbiehkijda/brihkajda. Dássta boahdá namma brihkkastávum. Gå automatisierimprosæssa manná nuolet, ja fonologijjalasj vuodo l iehpesihkar, máhtta dát nanniduvvat brihkkastávumijn, barggovuohke mij aj nanni láhkámdádjadusáv. Brihkkastávumin bargaduvvá analijsajn ájnegis bágojs, sihke visuálalattjat ja auditijvalattjat. Dán bargon jiedna-bokstávva-máhtto, jiednatjadnasibme, stávvalláhkám ja tjállem nanniduvvá avta ja sæmme barggoprosessan.

Barggo tjadáduvvá moatten tsiehken. Vuostatijn vuoseduvvá visuála analijssa ja

syntiessa, ja de vuoseduvvá auditijva analijssa ja syntiessa. Áhpadiddje tjadát prosessav oahppe ávdås desik oahppe iesj buktá tjadádimev, dárbulasj dárjajn áhpadiddjes. Mañenagi, gá ietjá ja ádå bágó galggi stávvalijda juogeduvvat, oahppe oadtju iesjrádálattjat gæhttjalit ja áhpadiddje doarjju dárbo milta. Divna oasseproseassa galggi vuostak áhpadiddjes vuoseduvvat ja tjehpudahka mañenagi oahppáj sirdeduvvá.

Oahppe galggá álles ájge dárbulasj dárjav oadtjot dallutijj gá prosessav háldat iesjrádálattja ja tjehpudahka la internalisieriduvvam.

Dákkir lahkanimvuohke hiehpá buoragit gá oahppe álldara ja láddama milta la dárbo vuodulasj láhkåmtjehpudagáj barggat ietjá láhkáj gá majt vuostasj ja nuppát klæssan dagáj. Barggo galggá nannit oahppe dádjadusáv bágoj jiednastruktuvras ja tjållemvuoges, ja liehket ræjddon gá galggá analijsierit amás ja gássjelis bágojt.

Visuála analijssa ja syntiessa bokstávva- ja stávvaldásen

Báhko tjáleduvvá stuorra tjállagijn:

háss-	-ta-	-lu-	-sá
-------	------	------	-----

1. Jiednada ja tjoahkkájbieja jienajt vuostasj stávvalin. Lågá vuostasj stávvalav dábálasj vuoge milta.
2. Jiednada ja tjoahkkájbieja nuppát stávvalav. Lågá vuostasj ja nuppát stávvalav dábálasj vuoge milta.
3. Jiednada ja tjoahkkájbieja goalmát stávvalav. Lågá vuostasj, nuppát ja goalmát stávvalav dábálasj vuoge milta.
4. Jiednada ja tjoahkkájbieja nælját stávvalav. Maná ruopptot ja lågå divna stávvalijt dábálasj vuoge milta.
5. Álles báhko la dal tjadáduvvam visuála jiednadimijn ja stávvalåhkåmijn.
6. Stávvalbrihka biesskeduvvi ja joarkkep auditijva analijsajn.

Auditijvva analijssa ja syntiessa bokstávva- ja stávvaldásen

háss-	-ta-	-lu-	-sá
• • • •	-ta-	-lu-	-sá
• • • •	• •	-lu-	-sá
• • • •	• •	• •	-sá
• • • •	• •	• •	• •

1. Páhperbiehke/brihka stávvalij gámoduvvi, avtajn stávvalijn ájgen, ja dan láhkáj visuála doarjja mañenagi gádoduvvá.
2. Oahppe hæhttu jiednadit stávvalijt suojmma, ja gávnnat jienajt iesj.
3. Oahppe jiednat ja tjoahkkájbidjá avtav stávvalav ájgen, - dárbulasj dárjajn. Duodde doarjjan máhtti tjuokka brihkaj duohkáj tjuorgaduvvat ma subtsasti galla jiena li avta stávvalin.
4. Gå báhko I tjadáduvvam visuálatattjat ja auditijvalattjat, de galggá diktáhttan tjáleduvvat.

Kommentárri brihkkastávumij: Dájna dárkkelis ja vuodulasj brihkkastávumijn ij galga bargaduvvat guhkes ájggáj, ájnat galggá viehkken gå galggá ávddånit báhkodekåvddimav, sjaddat smidá stávvalij lågátjit, gássjelis bágojt snivva analijsierit vaj duolla lågådovvi ja tjáledovvi. Åhpaddidje hæhttu mañenagi árvustallat makkir viehkev ja dárjav oahppe dárbañ vaj barggovuohke automatiseriduvvá ja máhtta aneduvvat iesjrådålasj låhkåm- ja tjållebargojn.

Diftåñajt bierri mierkkit guovtijn brihkajn, gå dav tjållep guovtijn bokstávajn. Dajt máhtá mañjela gievlijn mierkkit váj sjaddá sihki visuálatattjat ja auditijvalattjat tjelgas galggá lågådovvat avtan jiednan, duola degu dán buojkulvisån:

iel-	-le
• • •	• •

Sjebmá mij máhtta nannit stávvaldiedulasjvuodav

Iesjguhtiklågåsñ sjiemáj vuodon máhtta stávvaldiedulasjvuodajn barggat, moatte iesjgenga vuogij milta. Dav dahkap vaj oahppe oahppi dárkkelit bágojt analijsierit. Sjebmá mij la vuollelin máhtta árra oahppodåsen adneduvvat. Vuostak dav máhtta adnet gå barggá guovtestávval bágoj, valla mañenagi vijdeduvvá sjebmá vaj máhtta adnet aj gå bágoj barggá gånna li moadda stávvala.

Barggat stávvalij:

Tjále bágojt tevstas guovte stávvalij	Tjále stávvalijit iesjguhtik kolánnáj	
rádna	rád-	-na
tjuovga	tjuov-	-ga

Ájádus la viettjadum girjes: Sørensen (1986): Arbeidsbog,
Helhetslesing på mellomtrinnet. Gyldendal.

Oahppijn gejn ij la automatisieridum láhkamtjehpudahka álu adni mánnamstratesijjav gá láhki ja dárbaži viehkež várjjidálátjit dárkkelis analijsierimav bágojs. Dav máhtta iesjguhtik báhkkoanalijssasjiemáj baktu dahkat. Stávvalij barggat ij dássju buoret stávvaldieđulasjvuodav valla l aj ávkken dárkkelis báhkkoanalijssaj mij duollatjállemav nanni.

Tjuovvovasj sjiemán tjáleduvvá visses báhkoláhko, ja stávvalijda juogeduvvá dán láhkáj:

1. Stávval tjáleduvvá 1. kolánnáj, 2.stávval 2. kolánnáj jnv.

Tjále bágojt tevstas	Tjále bágoj stáv-va-lijt			
	1. stávval			
dávgge	dávg-			
iehke	ieh-			
ássje	ás-	2. stávval		
kontávrrå	kon-	-ge		
dábálasj	dá-	-ke		
		-sje	3. stávval	
		-tåvr-		
		-bå-		
			-rå	
			-lasj	

Sjiebmá la dán girjes viettjadum: Frost (1986): Lærerveiledning Helhetslesing på mellomtrinnet, Gyldendal

Sjebmá gánná avta- ja moattestávval bágo biejaduvvi ruvtojda, máhtta aj adnet gá galggá viehkedit oahppiit analijsierit bágojt vissásappot ja dárkkelappot. Bágo vokálla- ja konsonánntagárggá mierret dilev. Jus galggá dáv jáksát hæhttu oahppe dárkkelit bágov analijsierit sihke jiedna- ja stávvaldásen. Dát nanni bágo jiednavuogádagá diedulasjuodav. Nav guhkev gá la dárbulasj, de birri állessjattuk diedulattjat tjalmostimev jádedit. Dahkamusán la ávkke vajku e divna bágo sjehta sjebmáj. Dat mij la ájnas la bágo analijssa ja barggoprosæssa.

Stávvaljuohkem ruvtojda, buojkulvisá:

Bágo avtajn jali ienep stávvalij																			
Bágo avtajn stávvalijn ja binnemusát gálmma bokstáva										Bágo majn li ____ stávvala ja binnemusát ____ bokstáva									
1 dan										6 málle									
2 lij										7 oaddát									
3										8									
4										9									
5										10									
	k	k	k	v	k	k	k			k	v	k	k	k	v	k	k	v	k
1										6									
2										7									
3										8									
4										9									
5										10									

Sjebmá la dán girjes viettjadum: Sørensen (1986): Arbejdsbog.

Helhetslæsing på mellemtrinnet. Gyldendal.

Tabælla viertti hiebaduvvat bágojda majna galggá barggat.

Budáldimhistávrrá

Budáldimhistávrrá I máhttelis barggovuohke gá galggá automatisierimprosessav nannit, valla budáldimhistávrrá máhtti aj ávkken kompensatávrrálasj lāhkkiida, danen gá dat máhtta viehkedit dárkkelasj dekávdđimij. Namma budáldimhistávrrá boahat dassta gá tæksta juogeduvvá stávvalijda degu budáldibme.

Budáldimhistávrrá barggo máhtta nannit dádjadusáv sihke jienaj ja stávvalij birra. Gá budáldimhistávrrá maŋutjissaj aneduvvá viedtjamdiktáhttan de stávumdieđulasjuohta nanniduvvá.

Budáldimhistávrrá barggamtsiehke

- Tæksta mij ij birri liehket ilá guhkke, lāgāduvvá dárbulasj dárjain.
- Oahppe gávnna vokálajt ja mierkki dajt.
- Stávvala mierkkiduvvi, gehtja bāgov hásstalusá, 55-56 bielij.
- Tæksta lāgāduvvá ja dēddo biejaduvvá stávvalijda.
- Gá tevstaj la vuodulattjat barggam, de dav ierit biedja.
- Áhpadiddje la tevstav tjállam stávvalbrihkajda ma biesskeduvvi.
- Stávvalbrihka bārdoduvvi bēvddāj.
- Oahppe tjuolldi brihkaj kolānnājda. Vuostasj stávval bārdoduvvá gāro bēllāj, ja de tjuovvu gasskastávvala, avtastávvalbāgo ja loahppastávvala. Merka (tjuogga, tsiehkes, gatjálvismærkka) biejaduvvi sierra kolānnāj.
- Oahppe manná ruoptus tækstaj mij la biejaduvvam duobbelij, ja lāhkā avtav oasev snivva vaj stávvalij mujttā. Dāv oasev galggá dālla ādāsis bārdot stávvalbrihkaj. Oahppe gēhttjā tækstaoasev ja ātsāt tevstav dāssju jus la dārbbo. Gēhttjala māvtaštuhttet oahppev dāssju vālljit bāgojt majt la máhttelis mujttet. Sēmme bāttā birri aj māvtaštuhttet vaj oahppe ij vālde ilā binnā bāgojt, valla farra lāhkā dárkkelit dav oasev majt la vālljim.
- Gá ālles tevstav la ādāsis dahkam stávvalbrihkaj, de oahppe lāhkā dav ādāsis.
- Detālljabarggo galggá oahppāj vaddet stuorāp dádjadusáv bāgoj hābbmima birra ja vaj lāhkāmdādjadusáv ja lāhkāmtjehpudagáv āvddānahtta. Máhtta ātsādit jus bargujn la vuorbástuvvam jus gāhttju oahppev gieggjit stávvalijda lāgādiijn (tjuvdiijn gieggjit lāgādiijn).
- Lāhpan máhtta oahppe tjället “budáldimhistávrrā” viedtjamdiktáhttan. Dat merkaj sān dárkkelit lāhkā avtav oasev histávrrās ja mannā nuppe bēvddāj gānnā tjállā dav tækstaoasev mujto milta. Fysalasj sirddem galggá liehket viehkken bisodittjat mujton dav majt galggá tjället. Ij galga liehket ilā ālkke mannat ruopptot tjállusav ātsādittjat. Jus oahppe hēhttu dav dahkat, de birri oahppe gā ādā tækstaoasev viedtjā māvtaštuhteduvvat dāv ādā tækstaoasev dárkkelit lāhkāt vaj dav buoragit mujttā (Frosta 1992 30. b., jali Frost 1998 b. 133-134).

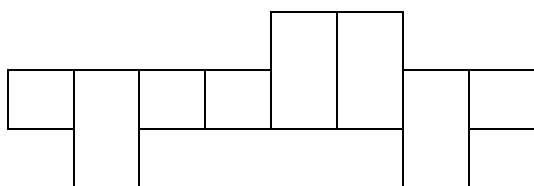
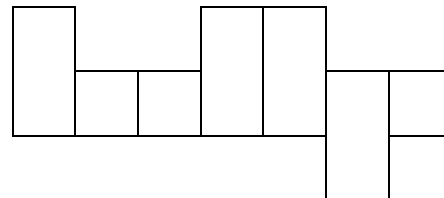
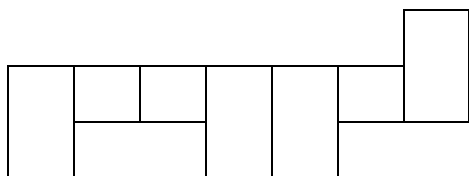
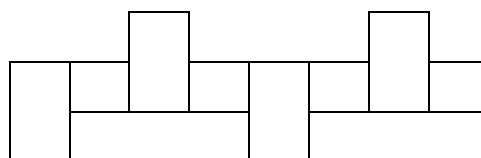
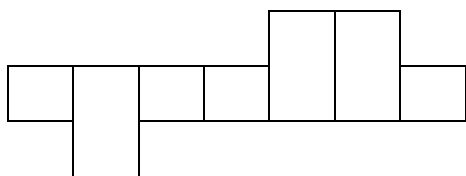
Lāhkām ja tjāllem vājkkudibā nubbe nubbāj. Lāhkām āvdet tjāllemav, ja tjāllem vas āvdet lāhkāmav. Áhpadusdille ābbālattjat mierret jus budáldimhistávrrā galggá aneduvvat viedtjamdiktáhttan.

Buojkulvis budáldimhistávrráj:

Dán váhko ájgov ládditjit. Dála jáhkáv láttaga li láddam. Mån vuolgáv ietjam jæggáj.

Dán	vahk-	-ko	áj-	-gov	lád-
-di-	-tjit.	Dál-	-la	jáh-	-káv
lát-	-ta-	-ga	li	lád-	-dam.
Mån	vuol-	-gáv	ie-	-tjam	jæg-
-gáj.					

Ienep silhuehtadahkamusá: Silhuehtadahkamusá máhtti aj ávkken gá oahppe dárba dárjav oahppat gássjelis stávvumminsstarijt. Máhtta aneduvvat gássjelis bágojda gánná guokta bokstáva dahki áda jienav, bágojn gánná li bokstáva ma e jiednadvá, jali ietjá gássjelis bokstávvakombinasjávna ávddanam dásen. Áhpadiddje gárvet ávddál gá oahppe barggagohtá, ja biedjá birástagájt bágoj birra. Birástagá vuollelin hiehpi duola degu bágojda: *njuolla, gatnjala, garŋel, duollje, njiellja*.

Buojkulvis gáktu tjadádit:

- Tjuorga silhuehtajt ávddágiehtaj, duola degu niellja silhuehta.
- Tjále ávddágiehtaj sæmmi állo bágojt gá silhuehtajt, ja juohkka silhuehttaj galggá akta báhko hiehpát.
- Áhpadiddje láhká avtav bágov.
- Oahppe vuoset dav silhuehtav masi báhko hiehpá.
- Oahppe tjállá bágov silhuehtajn doarjjan.
- Áhpadiddje gábtjtá silhuehtav.
- Oahppe tjállá bágov váni silhuehtav vuojnemis.
- Oahppe guoradallá jus báhko l tjáledum duolla.

Morfiemaj barggat

Gá gielalasj diedulasjvuohta ja láhkámtjehpudahka la jáksám visses dásev, ja oahppe buktá stávvalláhkámav, bierriji morfiema prinsihpav oahppat, mij merkaj juohket bágojt merkadusáj milta. Dási gullu máhtudahka bágoj formála hábbmidime birra, - morfiemaj, báhkomáddagij, sájádimhámij, ávddástávvalij ja gehtjusij birra.

Buojkulvissan bágon oabbát la vuodomátta oabbá- ja sájádimgætjos la -t (possesijva suffiksa). Bágon la aj dássemálssusibme bb-pp, gá bágov avtanlágov nominatijvan sájáda (oabbá) moatteláhkuj (oappá).

Áhpadiddje ja oahppe máhtteba aktan gávnat sjoappkabágojt tevstan, buojkulvissan: bádnedáktor, muohtaáddjá, merragádde, ja gæhttjalit dájta bágojt juohket oanep bágojda, jali gávnat ájnegisbágojt tevstan majt dáhkki sjoappkat. Bágon skávllá dáhkki sjoappkat dájda bágojda: skávllá-goachte, skávllá-tijmma, skávllá-girje, skávllá-biebbmo, skávllá-bussa, skávllá-barggo.

Álggobarggo morfiemaj, bágo bágoj sinna:

Ane guhkebusj bágojt, ja dagá stáhkusav gávnat nav edna bágo gá vejulasj juohkka bágon.

Tjále bágov. Galla bágo gávna dán bágon:

JUOLGGESLÁHPE: juolgge, sláhpe, láhpe, juo, áhpe

Galla bágo gávna dán bágon:

SUVDOSSTÁVLLÁ: suvdos, stávllá, suv

Duoddedahkamusá morfiemaj:

- Vállji vuodomorfiemav tevstan ja dibde oahppev gávnnat sjoappkabágojt maj vuodon la guoskavasj vuodomorfiebmá. Vuodomorfiemajn *kloahkka* máhttep buojkulvissan sjápkadit duola degu dájt bágojt: *giehtakloahkka*, *gievkankloahkka*, *mánájkloahkka*. Kloahkka báhko mierrediddjeoasen ja sájádimijn máhttep duola degu dájt bágojt dahkat: Kloahkkaskierro, kloahkkavijser, kloahkkajiedna ja nav ájn.
- Oahppijda máhtta bágojt sájádimgehtjusij birra áhpadit gá li gárvvása dasi, duodden diftoaŋŋaoanedibmáj/vokállarievddadibmáj ja dássemálssusibmáj. Dan aktijvuodan la luondulasj kasusijt huomahahttet ja daj barggat. Buojkulvissan bágon *kloahkka*:
 - Nominatijva hámen, *kloahkka-kláhka*, moattelågon oaneduvvá/rievddá diftoaŋŋa oa>á, guovddkonsonánnta málssusibme III-II (hkk-hk).
 - Genitijva hámen, *kláhka-kláhkaj*, avtalågon ja moattelågon oaneduvvá/rievddá diftoaŋŋa oa>á, guovddkonsonánnta málssusibme III-II (hkk-hk), moattelågon laseduvvá gættjos -j.
 - Akkusativva hámen, *kláhkav-kláhkaj*, avtalågon ja moattelågon oaneduvvá/rievddá diftoaŋŋa oa>á, guovddkonsonánnta málssusibme III-II (hkk-hk), avtalågon laseduvvá gættjos – v ja moattelågon laseduvvá gehttus -jt.
 - Illativva hámen, *kloahkkaj-kláhkajda*, moattelågon oaneduvvá/rievddá diftoaŋŋa oa>á, moattelågon guovddkonsonánnta málssusibme III-II (hkk-hk), avtalågon laseduvvá gættjos – j ja moattelågon laseduvvá gehttus -jda.
 - Inessijva hámen, *kláhkan-kláhkajn*, avtalågon ja moattelågon oaneduvvá/rievddá diftoaŋŋa oa>á, avtalågon ja moattelågon guovddkonsonánnta málssusibme III-II (hkk-hk), avtalågon laseduvvá gættjos -n ja moattelågon laseduvvá gehttus -jn.
 - Elativva hámen, *kláhkas-kláhkajs*, avtalågon ja moattelågon oaneduvvá/rievddá diftoaŋŋa oa>á, avtalågon ja moattelågon guovddkonsonánnta málssusibme III-II (hkk-hk), avtalågon laseduvvá gættjos -s ja moattelågon laseduvvá gehttus -js.
 - Komitativva hámen, *kláhkajn-kláhkoj*, avtalågon ja moattelågon oaneduvvá/rievddá diftoaŋŋa oa>á, avtalågon ja moattelågon guovddkonsonánnta málssusibme III-II (hkk-hk), avtalågon laseduvvá gættjos -jn ja moattelågon laseduvvá gehttus -j.
- Máhtta aj huomahahttet suorgudimijt, ja gáktu dajs áda bágojt dahkat. Buojkulvissan:
 - **-vuohta**, mij sjápkaduvvá substantivvaj nominativva hábmáj, duola degu báhko *mánávuohta* (*máná*) ja adjektivvaj nominativva hábmáj, duola degu *buorrevuohta* (*buorre*).
 - **-lasj**, mij sjápkaduvvá bielisstávval nomenij gænodis dássáj, duola degu

bágo *luondulasj* (*luonndo*), *dárbulasj* (*dárbbo*). Dá bágo máhtti aneduvvat adjektijvvan, duola degu báhko *sábmelasj* (*sábme*) ja adværbbá *maŋŋelasj* (*maŋŋel*).

- **-duvvat**, mij sjápkaduvvá bielisjstávval verbaj gievramus dássáj, duola degu báhko *oakkoduvvat* (*oaggot*). Dájna bágujn máhtta aj oahppev huomahahttet gáktu vuokálla málssusimev.
- **-tjit**, mij sjápkaduvvá belakstávval verbaj gænodis dássáj, duola degu báhko *båråtjit* (*bårått*), *bargatjit* (*barggat*).
- Máhtta sæmme láhkáj gehtjusij hárijidallat. Oahppe gávnna tevstas bágojt gehtjusij: viehka-lit, basá-dit, vádtse-goahitet. Máhtta válljit avtav dajs bágojs ja galggá ienep bágojt gávnnaat majn li sæmme gætjos, buojkulvissan:
 - **-lit**: viehka-lit, girdde-lit, láhká-lit ja navti ajn.
 - **-dit**: basá-dit, tjajma-dit, lávlu-dit ja navti ajn.
 - **-goahitet**: vádtse-goahitet, tjuojgga-goahitet, láhká-goahitet, ja navti ajn,
- Jus oahppe I dasi gærgos, de máhtta huomahahttet ietjá getjusijt aj, duola degu possesijva sufiksajt bágojn ieddne, iednes ja oabbá, oappáska.

Oajvvaduvvam barggovuoge birriji aneduvvat oahppij tevstajda. Dáv máhtudagáv máhtta aj strukturerit degu tjuovvovasj buojkulvisá vuosedii.

1	Bágo máhtti sjápkaduvvat ádå bágojda dán láhkáj: Miehttse+skuova=miehttseskuova Hábbmi ádå sjoappkabágojt dás bágojs: <i>stuorra, ednam, viellja, muorra, lassta, bijlla</i>
2	Sjoappkabágo máhtti juogeduvvat ádå bágojda: Muorratjalman=muorra+tjalman Juoge dájtt bágojt: <i>ballspill, hoppetau, grankongle, skoleveske, kladdebok</i>
3	Ájnegis bágos (vuodomorfebma) máhttep ádå bágojt dán láhkáj dahkat: VUORBBE, VUORBÁLASJ, VUORBBESÁHKA, VUORBEDIBME Dagá ádå bágojt dáj báhkomađdagij: <i>ávvo, gijto, ráddna</i>
4	Bágojn máhtti liehket iesjuhtik sájádimgehtjusa. Gávna bágojt sæmmi gehtjusijn, degu: <i>mánaj, ádjáj, bednagij</i> Gávna bágojt dájna gehtjusijn: -js, -da, -s
5	Bágojn máhtta liehket iesjuhtik getjusa. Gávna bágojt sæmmi suorgudimij degu: <i>Oahpástuvvat, vuorastuvvat, mielastuvvat</i> Gávna bágojt dáj gehtjusij: <i>-dit, -lit, -duvvat, -dallat</i>

Mijá gielan gávnnuđi moadda amás bágo. Gå la dádjadam vuodomerkadusáv bágo ásijs, de dákkir bágojt la álkkep sihke dádjadit ja tjállet. Danen li báhkotjieggidusá ja buojkuldakdádjadusá ájnnasa gå morfiemaj barggá. Átsáda jus oahppe ávdutjij bágov ja bágo sisanov dábddi. Gávna ienep buojkulvisájt gáktu dát báhko l aneduvvam. Dibde oahppev sihke subtsastit ja tjállet bágo merkadusáv.

Grammatihkka

Gå oahppe li gielalattjat gárvvása, de máhtta tjalmosit báhkoklássajda ja formála giellaåhpa åhpadibmáj. Álge substantijvaj ja verbaj. Åhpada gáktu máhtta báhkoklássaj ja sájádimhámi barggat. Sebrudahte nuppijt báhkoklássajt manenagi gå la guoskavasj, valla oahppe birriji álgos dádjadit bágoj funksjåvnåv gielan ávddål gå tjalmostahtta grammatihkav ja formála vuogádagáv. Ij la heva ávkke máhttet báhkosájádimijt álgolt, jus e diede gáktu bágojt praktihkalattjat adnet. Dájmalasj dádjadus birri liehket sadihin ávddål gå bágojt biedjá formála sjeibmáj.

Nammabágo (substantijva) – nominativva, belakstávvalbágo

Avtaláhko	Moatteláhko
gahper	gahpera

Nammabágo (substantijva) – nominativva, bielisjstávvalbágo

Avtaláhko	Moatteláhko
mánná	máná

Dahkambágo (verba)

Persávnna	Dálásjágge (presens)	Vássámájgge (preterihitta)
1p	Lågáv	Låhkiv
2p	Lågá	
3p		

Dála li muhtem buojkulvisá gáktu sájádimij tabellaj baktu máhtta barggat. Dán bargon máhtta oahppijt huomahahttet kásusijt ja sájádimhámiijt, ja sierraláhkáj sájádimgehtjusijt, diftoanŋaoanádusáijt, vokállarievddamiijt ja dássemálsusimev.

Gárgadishábbmim

Oahppe gejn li láhkámváttesvuoda rahtji álu gárgadishábbmimijn, sihke njálmálattjat ja tjálalattjat. Dát ij álu ájtsaduvá dalága, danen gá tjalmostahttem álgon la bágo dekávddimij ja váttojda dan gáktuj.

Oahppe bierriji áhpaduvvat ja bagáduvvat ájtsatijt gáktu gielav máhtta másjket adnet. Bierriji áhpaduvvat gáktu muhtem bágo luondulattjat aktij gulluji sekvensan, buojkulvissan: *Idet galggap tuvrarj mannat*. Gá dádjat gáktu bágo tjanáduvvi aktij sekvensan ja gáktu gárgadis unnep sekvensajn aktij biejaduvvá, de dat nanni ja álkkehtahtta bargov dagátijt buorre gárgadisáijt.

Gå bágo gárgadisán sirdeduvvi, de oahppe sjaddi diedulattja jut muhtem bágo aktan gulluji sekvænssan stuoráp állesvuodan. Gárgadisrievddadimijn máhtta moatte láhkáj bargaduvvat. Buojkulvisán 46 bielen vuoseduvvá barggovuohke mij nanni sihke stávvalbágojt ja gárgadisriedulasjuodav. Gå láhká gárgadisáv rievddaduvvam syntávsajn, de oahppe bággiduvvi aktidittjat buorep detálljadájdimev buorep giellamáhtudagájn, vaj máhtta iesjguhtik gárgadisájt láhkát buorep intonasjavnájn ja buorebut tevstasisanov dádjadit.

Smávva bágutijn la ájnas doajmma tevstan. Konjunksjavná tjadni buojkulvissan subttasa gárgadisájt aktij ja hábbmiji sissnjálasj aktijvuodav tevstan. Ietjá bálijt de smávva bágutja aneduvvi daj bágoj sadjáj ma ávddála li tevstan aneduvvam, duola degu *ja, valla, jali, vaj*.

Gærddádim láhkám detálljadásen

Oahppe guhti rahtjá automatisierit láhkámav, birri álo tevstajt láhkát ma gulluji rievtes dássáj. Oahppe galggá háldadit birrusin 95 % bágojs tevstajn ma gærddádim láhkámin aneduvvi. Gå galggá dákkir tevstajt gávnnat, de máhtta gáhttjot oahppev láhkát avta bielev gánná li birrusin 100 bágo (gehtja vuollelin). Jus oahppe l iehpesihkar ienebut gå vidá báhku, de la tæksta ilá gássjel. Glaser & Searfoss (1988) gáhtjudibá dáv *The "fistfull of words" rule*, - "tjårmådievva bágojs"-njuolgadus, aj gáhtjuduvvam *"vihtta-suorma - njuolgadus"* jali *"tjårmmågæhttjalibme"*. Dát la praktihkalasj "juodna" majt oahppe ietja máhti adnet. Gå oahppe láhká tevstav moaddi, de fártta ja vissesvuohta lassán, sæmmi bále oahppe ij ávddána gå la tevstav ienebut gå vihtti láhkám. Munnu vásádus la oahppiijn gudi láhkámijn rahtji hárijidalli ilá gássjelis tevstaj. Máhttelis sivva manen oahppe ij buvte automatisierit láhkámav, máhtta liehket iehpesihkaris fonologijjalasj vuodo. Dát hæhttu danen árvustaláduvvat.

"Tjårmådievva bágojs"

(aj gáhtjuduvvam **vihtta-suorma njuolgadus jali tjårmmågæhttjalibme**) (friddja Glaser & Searfoss, 1988 milta)

Javla oahppáj:

Vállji girjev.

Aneda giedav divna vidá suormajn njuolgga bajás. Lågá avtav bielev.

Juohkka bále gå bohtá báhko majt i dábdá, de galga avtav suormav válldet vuolus.

Jus divna vihtta suorma li vuollen gå la bielev láhkám, de la dujna "tjårmådievva bágojs". Gæhtjala guokta-gálmma biele ájn láhkát. Jus vas oattjo "tjårmådievva bágojs", de la dát girje ilá gássjel.

Kommentárra

Dálla li moattelágásj barggovuoge ávddánbuvtedum maj baktu oahppe dalá máhtta ávddánahttet tjárgugis báhkodábddámav, sihke stávvalij ja morfologijjalasj stratesijjaj baktu. Dá li dárbulasj ævto buorre láhkámdádjadussaj ja másjkugis láhkámstratesijjajda. Jus ájgo ienep diedojt gáktu automatisieri báhkodábddámav ja buorev láhkámjádov ávddánahttet, de ávttijjin láhkát Klinkenberg 2005.

Dásse III.

Allesvuodajn barggat. Aktidibme ja automatisierim

Tæksta galggá ádåsis goalmát dase lågåduvvat. Vuostasj dâsen lij tjalmositit tevsta dâdjadibmâj ja tevstav aktan lâhkât, ja dân dâsen la tjalmositibme tevstav iesjrâdalattjat lâhkât ja lâhkâmjâhto. Dân dâsen vuoseduvvá jus oahppe âhpâdiddje dârajn jali dâra dagi hâldadit dav majt la oahppam detâlljadâsen.

Nuppât dâsen bargaduvâj daj detâllaj majt oahppe dârbahij, hâldadimdâsijn vuodon, jali gâktu I svahkastam lâhkâmis. Nuppât oase detâlljabarggo galggâ vâjkkudit vaj lâhkâm âvddân goalmát dâsen. Dânnâ tjielggâ jus oahppe adnâ stratesjijjajt ja tjehpudagâjt majna I nuppât dâsen barggam, ja jus la integreridum tjârgugis lâhkâmij ja buorep lâhkâmjâhtuj. Dât aj gâhtjuduvvá aktidibme danen gâ lâhkâmteknihkalasj bieie galggi aktan doajmmat buorre dâdjadimprosessaj.

Gâ oahppe lâhkâ tevstav âhpâdiddjâj, de birriba ârvvaladdat lâhkâma birra. Mij lågåduvvâ buorebut goalmát dâsen, vuostasj dase gâktuj? Manen? Mij la vilâ gâssjel? Manen jâhkâ I navti? Moaddâsijn gudi rahtji lâhkâmijn ij la heva dâdjadus ietjas lâhkâmis ja dât buktâ âbbâlattjat stuorra juorrulimev lâhkâmprosæssa gâktuj.

Âhpâdiddje bargadahttijn vâjkkut oahppe diedulasjvuoda âvddânimiev ietjas lâhkâmtehpudagâ gâktuj ja gâktu nuppât dase detâlljabarggo I viehkken vissâsappo lâhkâmij goalmát dâsen. Gâ âhpâdiddje viehket oahppev buorebut oahpâsmuvvat ietjas lâhkâmijn, de oahppe oahpâsmuvvá sihke ietjas rijbbama ja hâsstalusâj hârrâj. Dât mâhttâ buorrelâhkâj vâjkkudit gâ galggâ ratjâstit oahppat lâhkât.

Gærddâdim lâhkâm la viehka âjnas gâ galggâ bâgov automatiserit. Tjârgugis ja suojmma lâhkâma tjadâ, manenagi gâ la moaddi gærddâdam lâhkâmav, de lâhkâmjâhto lassân ja oahppe âvddân tjârgugis lâhkâm, - automatisieriduvvam lâhkâm.

Gâ moaddi lâhkâ snivva giehtadalâdum tevstav, de nanni lâhkâmtehpudagâv, jus tæksta I oahppe dâssâj hiebaduvvam ja jus oahppe la bargov lâhkâmteknihkalasj detâllaj âmastam allasis. Barggovuoge tjadâ oahppe buktâ ienep ja ienep bâgojt automatiserit, lâhkâmtehpudahka nanniduvvá ja vâjkkut buorep lâhkâmjâhtuj. Oahppe manenagi âvddân dârkkelap dâdjadussaj tevsta sisanos, danen gâ ienep bâgojt duolla lâhkâ, madi binnebut ârvvet.

Tevstajt ma aneduvvi gærddâdim lâhkâmij ja friddja lâhkâmij, galggâ oahppe lâhkâmav hâldadit birrusin 95% dâsen, vaj lâhkâmjâhto âvddân. Dât merkaj jus tevstan li birrusin 100 bâgo, de galggâ oahppe buktet tevstav lâhkât vaj ij dæhpo ienebut gâ vidâ bâhkuj. Gehtja *Tjârmâdievva bâgojs* 69 bielen. Muhttijn mâhttâ boahtet âvddân tæksta I læhkâm ilâ gâssjel, ja danen barggo nuppât dâsen ij la vuojga jali âvvânis læhkâm âvkken. Dan birra viertti oahppijn sâgastit, ja identifiserit

mij lij ilá gássjel, ja dajna juojddá dahkat.

Vuodulasj láhkámáhpados dan gálmán dásen vielet divna bieljt ma buorre láhkámáhpadosán galggi sebrudahteduvvat. Tjehpudagá galggi áhpaduvvat ja automatisieriduvvat, valla dan vuodon galggá agev liehket dájmalasj oahppamprosæssa gánná dádjadus ja refleksjávnná ávddán boahtá ávddál formála hárijidallama. Goalmát dase gærddádim láhkám la dat hárijidallamvuohke mij dárbahtuvvá gá ádå láhkám- ja tjállemmáhtto galggá automatisieriduvvat ja tjehpudahkan sjaddat mij la álkkep sadjihin. Vuostasj dásen lij tjalmostibme tevsta dádjadibmáj ja aktan láhkåt, ja nuppát dásen tjalmostuváj tevsta iesjrádålasj láhkámij ja láhkámjåhtuj.

Buojkulvisá gasskadåse fáhkagirjij áhpadustevstajs

Dålla ájggun ávddånbuktet muhtem buojkulvisåjt áhpadosås gasskadåsen oahppijda gudi ællim láhkåmav automatisierim. Gájka rahtjin láhkåmijn, ja láhkåmtjehpudahka lij iesjguhtiklåhkáj. Muhtema juorrulin fonologijjalattjat ja adnin månnamstratesjijajt. Ællim vissåsa gåktu bágo tjåleduvvi. Juohkkahasj dárbahtin individuåla hiebadimijt. Tæksta hæhttuj stuoreduvvat ja linnjagaska vijdeduvvat.

Tevsta li viettjaduvvam iesjguhtik klåssadåsij ja dan láhkáj hiebaduvvam oahppijda iesjgenga láhkåmtjehpudagåjn. Praktihkalasj bargon bierri tevstajt ja detålljabargojt hiebadit dan ájggåj mij guosská juohkka áhpadimbåddåj.

1. oahppebuojkulvis

Dåsse I: Állesvuodajn barggat

Vuostasj dase vuodustibme, gehtja 35 bielen. Vuostasj dase barggovuoge tjelggidus, gehtja 36 bielen.

Såme giellasuorge

Såmegielan li moadda giellasuorge. Lagåmus giellasuorgijt la álkke dådjadit, valla giellasuorgijt guhkebun ierit la gåssjelabbo. Gå iejvvi såmev duola dagu Plassjes (Rørosis) de gulå man gåssjel la oarjjelsåme giellasuorgev dådjadit.

Tæksta I viettjadum girjes lednegiella 7 (Andersen, 2001, b. 55)

Dåsse II: Detåljaj barggat

Nuppát dase vuodustibme, gehtja 38 bielen. Tjuovvovattjat li buojkulviså guoskavasj dahkamusåjda ma máhtti jasskavuodav nannit báhkå lågådijn.

1. Juoge dájtt bágojt stávvalijda:

Moadda lagámus iejvvi dádjadit

2. Brihkkastávu bágojt:

Moad-	-da	La-	-gá-	-mus
Iejv-	-vi	Dád-	-ja-	-dit

3. Gávna bágojt bágoj sinna:

giellasuorgge _____

oarjjelsámegiella _____

sámegiellan _____

4. Analjiseri bágojt, lágá dajt ja árvvalatta málkagisvuodajt.

Máhtsasta árkav, tjále bágojt diktáhttan:

li

álkke

dat

iejvviv

duola

moadda

Dásse III: Állesvuodajn barggat. Aktidibme ja automatisierim, gehtja

Dán dásen tjalmostuvvá iesjrádálasi lāhkāmij ja lāhkāmjáhtuj. Dán dásen bohtá ávddán jus oahppe hál dát dav májt la oahppam detálljadásen. Jus lāhkām ij la ávddánam vuostasj dáses goalmát dásáj, de la dahkamus læhkām ilá gássjel.

2. oahppebuojkulvis

Dásse I: Allesvuodajn barggat

Vuostasj dásse vuodustibme, gehtja 35 bielen.

Subtsastallamvuoge

Álggoálm mugij subtsastallamvuohke I viessum ja bisodum njálmálasj subtsastallamdábij tjadá. Subttsasa li ádásap ájge tjáleduvvam ja almoduvvam. Sihke aborigijnaj ja sámij subttsasa li álu tjanádum luonnduj ja iellijda ja aj ulmutijda. Subttsasij dáhpádusá li sijá guovlojs ja birrasijs.

Tæksta I viettjadum ja járggáluvvam julevságiellaj girjes Giellabálggis 7 (Eira & Utsi, 2018, s. 134)

Dásse II: Detáljaj barggat

Nuppát dásse vuodustibme, gehtja 38 bielen. Tjuovvovattjat li buojkulvisá guoskavasj dahkamusájda ma máhtti jasskavuodav nannit báhko lågådijn. Fonologijjalasj vuodo la viehka buorre, valla automatisierim vájllu.

1. Juoge dáj t bágojt stávvalijda:

tjanádum aborigijnaj

2. Brihkkastávu bágojt:

tja-	-ná-	-dum
------	------	------

a	-bor-	-i-	-gij-	-na
---	-------	-----	-------	-----

3. Gávna bágojt bágoj sinna:

subtsastallamvuoge _____

subtastallamdábij _____

álggoálm mugij _____

4. Barga dáj bágoj:

Báhkodiktáhtta:

viessum	iellijda	_____	_____
álu	sámij	_____	_____

5. Hábbmi gárgadisájt dáj bágoj:

subttsasa li álu tjanádum luonnduj ja iellijda

6. Gárgadisbudáldibme

subttsasa	li	álu	tjanádum	luonnduj	ja	iellijda
•	•	?				

Dásse III: Állesvuodajn barggat. Aktidibme ja automatisierim

Dán dásen tjalmostuvvá iesjrádálásj lāhkāmij ja lāhkāmjáhtuj. Dán dásen bohtá ávddān jus oahppe hāldat dav majt la oahppam detálljadāsen. Jus lāhkām ij la ávddānam vuostasj dāses goalmát dāssāj, de la dahkamus lāhkām ilá gāssjel.

Dājma maŋŋunam lāhkkijda

Maŋŋunam lāhkke li lāhkke gudi iesjguhtik tsiehken lāhkāmāvddānimen li rahtjam āmastit vuodotjehpudagáv lāhkāmin ja lāhkām ij la automatisieridum. Muhtem maŋŋunam lāhkkijn máhtti vuodolāhkāmstratesjijja ájn liehket iehpesihkara. Danen bierri árvustaláduvvat jus hāldadi jiednatjadnasimev, bukti gus lāhkāt stávvalisāj, bukti gus juohket sjoappkabágoj merkadusājn ja jus la máhtto moattebelak stávumminsstarij birra. Oahppijn gudi gāhtjuduvvi maŋŋunam lāhkken vuordeduvvá dát máhtto, valla jus tjehpudagá li iehpesihkara, sjaddá lāhkāma vuodo rassje, ja lāhkām ij danen automatisieriduvá.

Lāhkāmtjehpudahka mij vuordeduvvá gasska- ja nuorajskávllādāsen, la ilá gájbbediddje maŋŋunam lāhkkijda. Maŋŋunam lāhkke li dābálattjat muhtem stratesjijajt oahppam gāktu máhtov āmastit, valla guhkken ierit sām̄mi dāsen gā sijá guojmmeoahppe. Danen la dārbbo oahppijda āhpadiť buorre stratesjijajt máhtudaklāpptimij ja lāhkāmdáđjadussaj. Dārbahi aj oahppat gāktu lāhkāt moattelágásj tevstajt, duola degu avijsajt, ruktotabellajt, románajt jali lāhkāmusáv eksábmaj. Oahppe gejn li giella-, lāhkām- ja tjállemváttesvuoda dārbahi vuodulasj āhpadimev bágoj ja buojkuldagáj birra. Tjieggi duola degu oahppijda badjásasj buojkuldahka l tjoahkkebuojkuldahka gānnā li állo vuollásasj buojkuldagá. Báhko *muorjem* la duola degu badjásasj buojkuldahka bágojda ehpal, vijnnamuorije,

appelsijnna, plåmma, banádna ja nav ájn. Badjásasj buojkuldagán *slidor* li vuollásasj buojkuldagá gussa, sávttsa, gájttsa, svijnne, hæssta, bena, gáhtto. Báhkko *judos* la vas sihke slihturij ja divna ietjá juhtusij badjásasj buojkuldahka.

Bierri aj bargaduvvat:

- Antonijmaj: Bágo ma li ietjá bágo vuosstebiele, duola degu *unne* ja *stuurre*, *oadne* ja *guhkke*.
- Synonijmaj: Bágo majn la sæmmi merkadus, duola degu *báhkogirije* ja *leksikávnna*, *skihppijbijilla* ja ambulánsa.
- Homonijma: Bágo ma sæmmiláhkáj gulluji ja/jali sæmmiláhkáj tjáleduvvi, valla l ietjá merkadus) duola degu *gállo* (stuorra giergge jali gállo muodon) ja *giella* (giella majt ulmusj ságas jali giella sjuohpanin)

Láhkámáhpádussaj la buorre áhpadit gáktu adnet oahppamstrategijaj. Máhtta javllat buorre láhkámstratesijja ja buorre oahppamstratesijja giehtalakkoj manni láhkámprosessan. Oahppe gudi rahtji láhkámtehpuđagáv ávddánahttet, álu dárbaht áhpádusáv gáktu buoremusát máhtti láhkámav adnet máhtto- ja diehtoámastibmáj.

Buojkulvisá nuorajskávlládáse fáhkagirij áhpádustevsta

Áhpádusgirije ma dálla ávddánbuvteduvvi, li dagádum láhkámkurssaj nuorajskávlládásen, oahppijda gudi lidjin maŋŋunam láhkke. Oahppijn lidjin aj "rájge" ietjas láhkámvuodon, duola degu juorrulit dan gáktuj gáktu stávvaljuohkemav dájmalattjat adnet. Moadda bágo lidjin automatisieridum, valla e divna bágo. Oahppijt máhtta maŋŋunam láhkken gáhtjudit. Stuorra oasse láhkámis lij automatisieridum, valla lidjin iehpesihkaris láhkke ietjas klássadáse láhkámgájbádusáj gáktuj.

1. oahppebuojkulvis

Dásse I: Állesvuodajn barggat

Vuostasj dáse vuodustibme, gehtja 35 bielen.

Dágástallat

Sån máhtta dágástallat sihke njálmálattjat ja tjálatattjat. Dágástallam merkaj vuojnojt ávddánbuktet. Dágástallamin dán ássjev argumentieri ja árvvalatta. Dán máhtta buojkulvissan politihkalasj ássijit dágástallat jali klássa máhtta dágástallat gási skávllámannuj vuolgget.

Tæksta I viettjadum ja járggáluvvam julevsámegiellaj girjes Šuvva Sámegeilla vuosttašgiellan nuoraidceahkkái (Partapuoli & Anti-Sara, 2025, s. 228)

Dásse II: Detáljaj barggat

Nuppát dáse vuodustibme, gehtja 38 bielen. Tjuovvovattjat li buojkulvisá guoskavasj dahkamusájda ma máhtti jasskavuodav nannit báhkko lågáđijn.

1. Juoge dájt bágojt stávvalijda:

argumentieri tjálatattjat politihkalasj

2. Brihkkastávu bágojt:

ar-	-gu-	-men-	-tie-	-ri
-----	------	-------	-------	-----

tjál-	-la-	-lat-	-tjat
-------	------	-------	-------

po-	-li-	-tih-	-ka-	-lasj
-----	------	-------	------	-------

3. Gávna bágojt bágoj sinna:

ávddånbuktet _____

skávllåmannuj _____

4. Buvtada gárgadisájt (gárgadisbudáldibme):

Dágástallamin dån ássjev argumetieri ja árvvalatta

Bágo gárgadisbudáldibmáj:

Dágástallamin	dån	ássjev	argumentieri	ja	árvvalatta
---------------	-----	--------	--------------	----	------------

•	•	?	?	?
---	---	---	---	---

Dásse III: Állesvuodajn barggat. Aktidibme ja automatisierim

Dån dásen tjalmostuvvá iesjrádalasj lāhkāmij ja lāhkāmjáhtuj. Dån dásen bohtá ávddån jus oahppe hāldat dav majt la oahppam detálljadāsen. Jus lāhkām ij la ávddānam vuostasj dāses goalmát dāssāj, de la dahkamus læhkām ilā gāssjel.

2. Oahppebuojkulvis

Dásse I: Állesvuodajn barggat

Vuostasj dásse vuodustibme, gehtja 35 bielen.

Árvo

Árvo li vuodon mijá ájádusájda, gáktu dádjadip, dálkkup ja ájádallap iesjguhtiklágásj ássijit jali tevstaj sisanov. Gå dån reflektieri, diedojt juogá, argumentieri jali árvalatta, de máhtá adnet árvojt viehkken tjielggjitit gáktu ájádala. Árvojt gávna aj subttasijn ja ietján njálmálasj árbbedáben.

Tæksta I viettadum ja járggáluvvam julevsámegeiellaj girjes Šuvva Sámegeiella vuosttašgiellan nuoraidceahkkái (Partapuoli & Anti-Sara, 2025, s. 59).

Dásse II: Detáljaj barggat

Nuppát dásse vuodustibme, gehtja 38 bielen. Nuppát dásse dahkamusá galggi vájkkudit vaj oahppe buktá dárkkelappot bágojt láhkát, danen gå oahppe álov lågådijn mánaj.

1. Juoge dájit bágojt stávvalijda.

Gå dån reflektieri, diedojd juogá, argumentieri jali árvalatta, de máhtá adnet árvojt viehkken tjielggjititgáktu ájádala.

2. Dán gárgadisán la dagádum budáldimhistávrrån, ane dav aj.

Gå	dån	ref-	-lek-	-te-	-ri,	die-
-dojt	juo-	-gá	ar-	-gu-	-men-	-tie-
-ri	ja-	-li	arv-	-va-	-lat-	-ta,
de	máh-	-tá	ad-	-net	ár-	-vojt
viehk-	-ken	tjielg-	-gi-	-tjit	gåk-	-tu
á-	-ja-	-dal	-á			

3. ieja bágojt ruktoárrkkaj, gehtja 59 bielen:
Bieja dájht vihtta bágojt guovtestávvalbágoj vuolláj:

vuodon dálkkup ássjiht diedojt

Bieja dájht vihtta bágojt moattestávvalbágoj vuolláj:

subttasijn njálmálasj ietján

4. Báhkkoanalijsasjebmá, gehtja 49 bielen:

Gávna vihtta jiednatjuovvo bágo tevstan ja bieja dajht A-kolánnáj.
Gávna vihtta jiednasvahkastiddje bágo ja bieja dajht B-kolánnáj
Tjále C-kolánnáj mij bágov dahká gássjelin

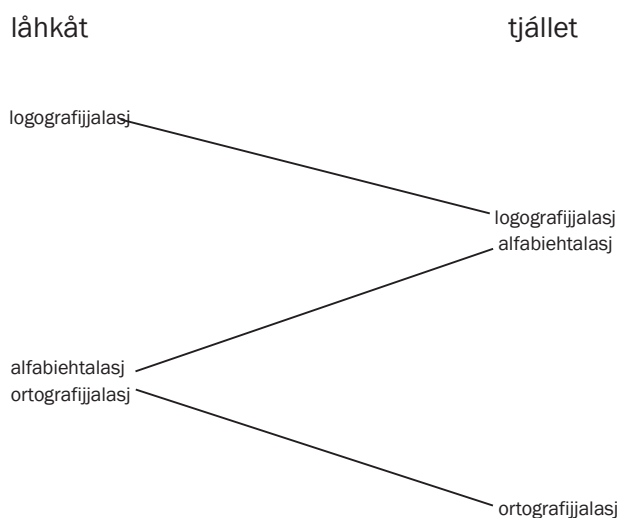
Dásse III: Állesvuodajn barggat. Aktivibme ja automatisierim

Dán dásen tjalmostuvvá iesjrádálásj lāhkāmij ja lāhkāmjahtuj. Dán dásen bohtá ávddān jus oahppe hāldat dav majt la oahppam detālljadāsen. Jus lāhkām ij la ávddānam vuostasj dāses goalmāt dāssāj, de la dahkamus læhkām ilā gāssjel.

Tjállem

Låhkâm ja tjállem li prosessa ma li lahka aktijvuodan, ja ma nanniba nubbe nuppev. Árra tjállemgiellaávddánimen la stáhkamtjállem mij låhkâmav álgat (Hagtvét 2004). Maŋŋela doarjju låhkâm ja tjállem nubbe nuppev vuorrolakkoj. Gå galggá alfabiehtalasj dádjadusáv ásadit, de galggi oahppe tjállet vaj nanniji jiedna-bokstávva-tjanástagáv, ja maŋenagi la tjállem aj ájnas gå galggá fonologijjalasj jasskisvuodav ásadit.

Aktijvuohta låhkâm- ja tjállemávddánime gaskan (Frith 1985)

Milta tjállet viehket oahppev tjadnat aktij jienav ja bokstávav, ja maŋenagi dádjadit mij báhkko, gárgadis ja subtsas la.

Diktáhtta ja viedtjamdiktáhtta: Gå la tjálmstibme tevsta unnemus segmentajda, de la guoskavasj ádásis hábbmimin adnet tevstav jali tækstaásijt juogu diktáhttan jali viedtjamdiktáhttan. Dát la guoskavasj juogu tevstajn la barggam budáldushistávrrán jali ietjá láhkáj. Dibde oahppev sihke gullat - vuojnnet - javllat ja tjállet bágojt, ja dagá sijáv diedulattjan foniemaj (jiedna) ja grafiemaj (bokstávva), stávvalij, morfiemaj ja syntávsa birra, dan milta mij la guoskavasj dættodit ájges ájggáj.

Gatjálvisájt ja vásstádusájt máhtta adnet sihke njálmálattjat ja tjálatattjat. Oahppe galggi oahppat gaktu galggi gatjálvisájt vásstedit. Sidjij la aj ávkken gatjálvisájt tevstajda dahkat, danen gå dat viehket sijáv tevstav dájmalattjat adnet. Dát ihkap aj viehket sijáv buorebut tevstav mujttet.

Friddja tjállem: lenemus oahppe låhkâm- ja tjállemváttesvuodaj dárbaŋi állo dárjav gå galggi tjállet. Muhtema aj oanep jali guhkep ájggegåvdan dárbaŋi viehkev tjálatjijt.

Siján la álu állo subtsastit, valla tekniikkalasj låhkâm- ja tjállemtjehpuđahka ráddji sijá

buvttadimev. lehtjåda vas li tjiehpebut tjållet, valla e buvte ednagav subtsastit. Dárbahi állu dárjav subtsasav dahkat. Maŋenagi bierriji oahppat gáktu subtsas la tsieggiduvvam, álgojn, oajvveásijn ja lårpadimijn ja gáktu smávvaabágutja (konjunksjåvnå ja pronomena) gielan aneduvvi gå subtsasav aktij tjadná. Tjållemín máhtta barggat tjållemprosessajn vaj oahppe galggi ietjasa ávddånimev vuojnnet. Åhpaddje medierijiddje roalla la viehka guovdåtjin. (lenep ja dárkkelap diedo: Bråten 1994.)

6. Loaggatjállem

Åhpadustijman dáhpáduvvá áлло. Ij la álkke divna mujttet, ja dajna máhttá masset áлло mávsulasj diedoijt ietjas áhpadusás ja oahppe oahppamis. Dav máhttá garvvet jus lákkav tjállá. Loagga birri tjáleduvvat sihke áhpadiddjes ja oahppes.

Åhpadiddjeloagga

Åhpadiddje máhttá tjállet plánidum ja tjadádum bargoj birra. Åhpadiddjelákkán galggi liehket diedo oahppe birra ja makkir ájgegávdaj barggo gullu. Máhtá tjávdabágoj tjállet dájma birra majt ájggu boahhte barggoájgegávdan vuorodit. Birri sieradit láhkámav, subtsastallamav/tjállemav ja stávumav/duollatjállemav. Åhpadiddje máhttá loaggagirjev adnet ietjas guoran ja tjálestiit mañenagi gá áhpadus tjadáduvvá. Máhttá vásádusájt ja átsádallamijt áhpadusdiles tjállet. Gá lákkav tjállá, de vuorkki ájnas ja praktihkalasj bielijt ma ietján lidjin gáhtot (Inglar 1997). Ájnas la aj várajda válldet vuordek átsádallamijt - ja árvvaladdat daj birra. Navti máhttá átsádallam sjaddat máhtton majt mañela máhttá ávkkít.

Máhttá aj liehket ájnas tjieggít gáktu dáhpádusá ja átsádallama dábdojda guoski, jus suhtá, asjmen sjaddá, jus ávvus ja nav ájn. Gá ietjas reaksjávnañ birra tjállá, de la stuoráp máhttelisvuohta daj birra mañenagi árvvaladdat. Loaggatjállem áhpadiddjáj vaddá stuoráp dádjadusáv ietjas bargos.

Oahppeloagga

Oahppe birriji aj áhpadusáv árvustallat. Oahppeloagga hæhttu oahppoulmijda tjanáduvvat vaj loaggatjállem sjaddá ræjddon ietjas ávddáñime ja oahppama oatsodimen. Oahppe oadtju aj máhttelisvuodav ganugit ja gatjálvisájt gatjádít. Gáktu lav dán tijman barggam? Majt lav dahkam? Majt lav oahppam? Mij lij mov mielas gássjel? Manen lij gássjel? Majna hæhttuv ienebut barggat? Massta máhtáv ávvudallat gá buoragit rijbav? Åhpadustijma ja bargo mañela birriji oahppe mávtástuhteduvvat árvvalattatjit dav majt li tjadádam, vaj máhtto ij gádo ja sjatta dæssjen sidjij.

Oahppeloagga máhttá liehket ájnas ræjddon lappitjit oahppij diedulasjvuodav ratjástime, stratesjijja ano ja oahppama aktijvuoda birra. Sierraláhkáj ájnas la lákkav tjállet oahppijda láhkám- ja tjállemváttesvuodaj, danen gá álu l vuollegis iesjluohtádus ja jáhkko ietjasa láhkám- ja tjállemháldadibmáj.

7. Digitála oahppo- ja viehkkenevvo

Dát modælla vaddá ábbálasjgáváv digitála oahppo- ja viehkkenevojs majt máhtta avtaiduhttet Állesvuodaláhkåma iesjguhtik dásijda.

Digitála oahppo- ja viehkkenevvo majt máhtta Állesvuodaláhkåmij avtaiduhttet

Állesvuohtha - detålja - állesvuohtha

I. Állesvuodajn barggat

Dån dåsen máhtta ájåduskårttaprogrammav, tevstas-hållamij-syntiesav ja tjielggidusræjdojt barggij avtaiduhttet. Ájåduskårttaprogramma máhtta aneduvvat gå galggå dåjmadahttet oahppe åvddåmåhtov ja liehket viehkken dådjadittjat bågajt ja moallånagåjt ja tevsta állesvuodav.

Tevstas hållamij syntiessa máhtta lasådussan låhkåmprosessaj aneduvvat.

Tjielggidusræjdojt máhtta adnet gå galggå moallånakdådjadusåv nannit.

II. Detålja barggat

Barggat tevsta detålja MS-Word programmajn viehkken.

Dånna máhtta duola degu tjalmostahttet foniemajda, ståvvalijda, morfiemajda ja gårgadisåjda, ja våljjit gåssjelis bågajt ja gårgadisåjt majt adnå gå oahppåj galggå åhpadit buorre dekvddimstratesjijajt (gehtja detåljabargo buojkulvisåjt bagådusån). Dån barggij máhtta aj adnet MS PowerPoint.

III. Bargu ollisvuodain Állesvuodajn barggat

Aktidibme ja automatisierim. Vehi doarjja hållamsyntiesas jus la dårbbu.

Gehtja aj Kausrud, T. ja Utgård, T. (2011).

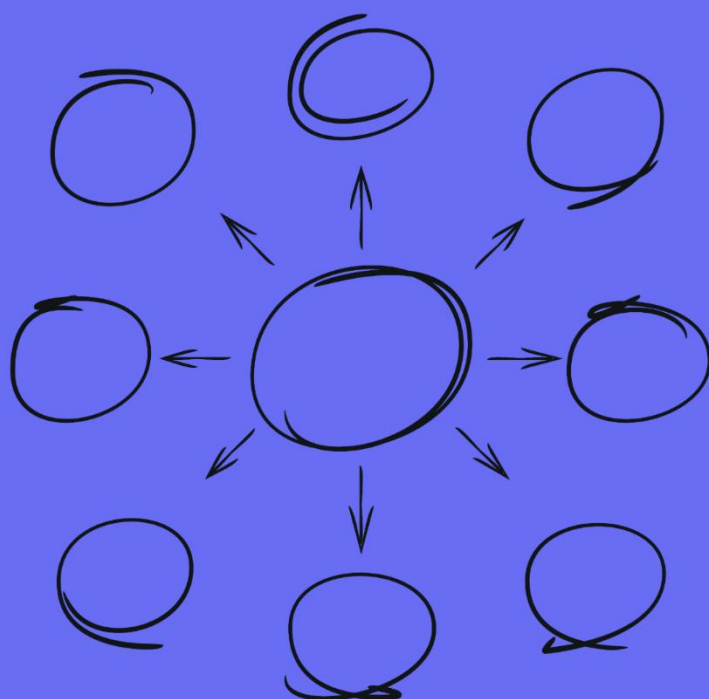
Oahppijda gænna li låhkåm- ja tjållemvåttesvuoda la åvkålasj duov dån låhkåm- ja tjållemviehkkenevov adnet, buohttitjit dav mij vålllu låhkåm- ja tjållemmåtudagån. Vuohke gåktu da aneduvvi vålkkudi jus doajmmi kompensatåvrålattjat, jali jus aj åvddånahtti låhkåm- ja tjållemtjehpudagåv.

IKT metávdálasj ano aktijvuodan ávttjip tjuovvovasj gáldojt:

Høigaard, B. og Utgård, T. (2009). Digitale lære- og hjelpemidler for barn og unge med språk-, lese- og skrivevansker. 20. Kapihtal girjen: Språk- og leseveiledning – i teori og praksis (red.: Frost, J.). Cappelen Akademisk forlag.

Kausrud, T. og Utgård, T. (2011). IKT i grunnleggende språk-, lese- og skriveopplæring. En veileder. Almodiddje: Bredtvet kompetansesenter.

Landmark, E. og Deila, M. (red) (2010). Lytt og lær. En artikkelsamling om bruk av lydbøker og lyd støtte i undervisningen. Kapihtal 5, 6 ja 7. Statped skriftsserie nr. 83. Almodiddje: Bredtvet kompetansesenter.

8. Låhkånkurssa organisatávralasj rámmán Állésvuodalåhkåmij

Skedsmo suohkanin la tjadáduvvam låhkåmkurssa gánná Állésvuodalåhkåm la læhkåm rámmán dájmaida goalmát klássa oahppijda gænna låhkåmgæhttalimijn lidjin båhtusa lájttális rájá vuolen. Kursajn lidjin niellja oahppe juohkka juohkusin, ja lågev vahko oadtjun intensijvva åhpadasáv. 14 vahko maŋŋela tjadádin da sæmmi oahppe ådå låhkåmkursav mij vihtta vahko vibáj. Suohkanin gávtse iesjgenga skåvlåjn åhpadusgárvvidus tjadáduváj, gávtse oahppij juohkka skåvlås. Árvustalátjit dájmaij vájkkudusájt de gæhttaladdamjuogos buohtastahteduváj kontroallajuohkusijn. Gå prosjækta låhpaduváj de vuoseduváj gæhttaladdamjuogos lij ávddånam ienebut gå kontroallajuogos (Frost, Sørensen, Bone ja Dolva 2005).

Állésvuodalåhkåm la aj tjadádum låhkåmkurssan gasskadåse ja nuorajskåvlådåsen, diedalasj dárkestime ja oatsodime dagi, valla huoman ajtu lij positijva vájkkudus. Tevsta ma aneduvvin låhkåmkursan lidjin viettjadum oahppij oahppogirijis. Låhkåmkurssajuogos tjadádij materiálav ávddål gå klássa bessin tjadádit. Oahppe lidjin danen ienebut gárvvása gå materiála aktisattjat klássan tjadáduváj, ja lidjin ienebut dájmalattja ja vásstedin álubut gå åhpadiddje gatjádij gatjálvisájt. Danen diededin stuoráp rijbbamav.

Munnu vásádus la guovte åhpadiddjen bierri liehket ávdåsvásstádus låhkåmkursajda, vaj skåvlå máhtudahka ij tjanáduvá dæssju avta ulmutij. Sæmmi åhpadiddje bierrii låhkåmkursav oatsodit, ja bierri vihpat guhtta - låge vahko, ja gálmåjn jali nielijjn guovtegerdak tijmajn juohkka vahko. Dát la buoragit doajmmam ja vaddá buorre oahppamav oahppijda. Dárbbu I låhkåmkursav aktidit klássa plánajda, ja 14-bæjvvåsasj plána li buoragit doajmmam.

Jus suohkanin tjadáduvvi moadda låhkåmkursa, de la ávkken åhpadiddijda gudi li kursav tjadádam æjvvalit aktisasj dágástallamijda ja vásáduslånudallamijda.

9. Oahppebuojkulvisá

Ájggun dálla ávddánbuktet gálmma oahppe gudi iesjguhtik siváj diehti li láhkámávdđánimes svahkastam. Oahppij kárttimav lin tjoahkkájgæssám ja guoskadehtám láhkámávdđánimmodellaj. Oajjvadin konkriehta detálljadahkamusájt ja tjalmostimev Állesvuodaláhkáma tjadádimen, oahppij svahkastimijn vuodon. Áhpadus bierri dájmalasj aktijvuohtaj biejaduvvat, ja oahppe galggi oadtjot dav viehkev ja dárjav majt oahppamprosessan dárbaht.

Avtan oahppen lidjin giellaváttesvuoda ávddáskávllááldarin. Munnu buojkulvisá vuosedi láhkámaváttesvuoda báhti ávddán iesjguhtik láhkáj. Buojkulvisáj ulmme la konkretisierit láhkámávdđánimmodella anov ja Állesvuodaláhkáma barggovuogij válljimav, ja vuosedit gáktu viehkev ja dárjav máhttá fállat "oahppe lagámus ávddánimavádagán".

11-jagák báhttja iehpesihkaris láhkámtjehpudahka

Giela ja láhkáma kárttim

Kognitijva guoradallama vuosedi oahppen li buorre máhtukvuoda sihke giellalattjat ja ietján. Álla makkirak dábdomerka ma vuosedi váttesvuodajt mij guosská dárkkelisvuoda jalik konsentrasjavná hárráj. Vuojnno- ja gulloguoradallam vuonet buorre báhtusijt. Muhttovijddudahka mij la mihttiduvvam sihke lágoj ja gárgadisáj la gænodibme, ja la danen akta sivájs váttesvuodajda.

Fonologijjalasj diedulasjvuohta la kárttidum Láhkámtjehpudagáguoradallamijn (Arbeidsprøven). Oahppe rahtjá rijmaj ja iesjguhtiklágásj dahkamusáj gánná galggá giellajienajt ietjájduhttet. Fonologijjalasj diedulasjvuohta árvustaláduvvá rássjen.

Láhkámgæhttalime vuosedi oahppe rahtjá aktidit jienajt báhkón. Bágo gánná li guokta-gálmma bokstáva, degu buojkulvis *a/e*, lágáduvvá ienemusát duolla, juogu fonologijjalattjat jali ortografijjalattjat. Muhttijn aj lágáduvvi nieljejenak bágo duolla, degu *bahá*.

Oanep bágo, duola degu bágo gánná li konsonántatjoahkke, degu jákná ja mielkke, ja aj muhtem guhkep bágo, li gássjela láhkát.

Oahppe adná guhka ájgev dekávdđimbarggij. Gá dássjedisbágojt láhká, de bohtá tjielggasit ávddán jiednatjadnamteknihka I rassje. Oahppe váldá vuodov bágo vuostasj bokstavajda ja moanná láhpav.

Láhkám avtatrajáj tevstajs vuonet láhkámtjehpudahka I birrusin 2-3 jage manjunam ietjas klássadáse gáktuj.

Tjállá álkkes, jiednadimtjuovvo bágojt gitta 4-5 bokstávaj duolla, duola degu *gussa, jáhká*. Rahtjá jiednadimsvahkastiddje bágoj, ja aj allafrekventa bágoj degu *sjaddo, iesj*. Sujna li aj váttessvuoda gárgadisájt hábbmit.

Svahkastime tjelggidus

Oahppen la ráddjidum alfabiehtalasj dádjadus. Formála bokstávamáhtov la ámastam. Dádjat tjanástagáv jiena ja bokstáva gaskan, valla rahtjá bokstávaj jienajt dájmalattjat adnet, -láhkámij. Sån ij la visses juohkka bokstávaj - jiednatjanástagájda, danen jiednatjadasibme l iehpedievalasj ja rahtjalis. Álu láhká bágo vuostasj bokstávav jali bokstávajt ja moanná láhpav. Láhkåmprosæssa ij la riehta jáhtuj boahám. Láhkåmåvddånimmodella gáktuj la svahkastam gænodis kompensatávrrålasj láhkken, gænna li rasjes fonologijjalasj tjehpudagá ja juorrulibme moadda bokstávva-jiednatjanástagáj gáktuj. Danen birri aj biejaduvvat dæddo dájmajda ma li oajjvadum láhkkiida gudi e buvte alfabiehta milta láhkåt.

Doajmmaplánima tjalmostimsuorge:

Dásse I: Állesvuodajn barggat

Oahppe hálijt tjuovvot nav álov gá máhttelis klássa láhkåmusás ja oahppogirijis. Danen la ájnas tevsta li tjanádum klássa tiemájda vaj buoremus láhkáj klássa oahppamprogesjåvnåv bæssá tjuovvot. Fáhkatévsta hiebaduvvin suv dásáj.

Dásse II: Detáljaj barggat

Nuppát dase ulme l oahppev áhpadit divna bokstávva-jiednatjanástagájt, ja aj biedjat jienajt aktij báhkön vaj láhkåma gáktuj ávddån. Doajmmabarggo galggá vájkkudit oahppe láhkåmåvddånibmáj, ja danen hæhttu snivva barggat gallegasj dahkamusáj vaj oahppe oadtju viehkev ámastittjat dajt fonologijjalasj jiednatjadasimijt majt ij la ájn ásam.

Detálljadahkamusá Állesvuodaláhkåmis

Guoskavasj tevsta vuodon tjuovvovasj detálljadahkamusá válljiduvvin.

Jiednatjadasimij barggat

Dárbbö l álkkes jiednatjadasimij barggat, oahppe máhtudakdåsen, 3-4-jienak bágoj. Galggá ietjájduhttet bágoj jienajt, ja hábbmitjit bágojt (gehtja dájmajt ij-alfabiehtalasj láhkkiida).

Silhuehtta-stávum

Barggat silhuehtta-stávumijn máhttá aj nannit oahppe diedulasjvuodav báhköanalijsan, gá hæhttu tjalmostit bágo visuála hábmáj ja sæmme báttå bágo jienajt analijsierit (gehtja dájmajt kompensatávrrålasj láhkkiida).

Brihkkastávum

Ávttijjin aj barggat brihkkastávum-teknihkajn danen gá dat máhtttá viehkedit tjalmostahttet sihke stávvalijt, jienajt ja bokstávajt. Dát nanni guokta elementa láhkâmprosessan avtabuohta (gehtja dájmaht ij-automatisieriduvvam láhkkiida).

Dásse III: Állesvuodajn barggat. Aktidibme ja automatisierim

Dánna galggá láhkâm aktiduvvat ja automatisieriduvvat. Oahppe diedulattjan sjaddá ietjas láhkâmtejhpudagá birra. Goalmát dásse ulmme I nannit oahppe dádjadusáv ietjas láhkâmis ja vájkkudit ienebut tjárgugis láhkâmij ja láhkamjáhtuj. Dát gájbbet buorre guládallamav áhpadiddje ja oahppe gaskan ja tæksta viertti moaddi lágáduvvá (gærddádim láhkâm).

Doarjjastratesjijja (Barggovuohke – dynámalasj lahkanibme)

Sierraláhkáj Állesvuodaláhkâma nuppát dásen dárbaht dat oahppe állo dárjav. Máj ávttijjin áhpadiddje állásit modellieri gáktu jiena ja bokstáva vuogas láhkáj aneduvvi ja gáktu bokstávaj jiena aktij biejaduvvi báhkun. Oahppe birri mujtáduvvat bokstávajn la jiedna ja namma, ja bokstáva lágáduvvu jienaj milta. Áhpadiddje birri dárjav ja viehkev vaddet dallutij gá bokstáva jiena háldaduvvi ja gá buktá dajt bágojda aktidit, - dárkestuvvam báhkodábddâm. Doarjja mañenagi gádoduvvá gá áhpadiddje vuojnná oahppe I tjejpudagáv ámastam.

Oahppe áhpadus ja dájmaht ávkke

Oahppe I oadtjum buorre oatsodimev dájvváj láhkâmkursaj gasska- ja nuorajskávládásen. Mañenagi I buorre láhkâmtejhpudagáv ásadam ja la ávkev oadtjum fáhkaáhpadusás ietjas ævtoj gáktuj.

9-jagák báhtttja, giellaváttesvuoda

Giela ja láhkâma kárttim

Kognitijva guoradallama vuosedi oahppen la gasskamærrásasj buorre máhtudakdásse, valla la stuorra sieradus gielalasj ja ietjá tjejpudagáj gaskan. Dát sieradus vuoset rasjes gielalasj tjejpudagáht, ja ietjá tjejpudagá li normálladásen. Dárkkelisvuohka ja konsentrasjávnná I buorre. Vuojnno ja gullo I moaddi guoradaládum, buorre báhtusij.

Mujttovijddudahka I gænodibme ja dajna ájnas sivva oahppe váttesvuodajda. Gá 9-jagágin kárttiduváj, de vuosedi giellaguoradallama oahppen li viehka stuorra váttesvuoda sihke gielladádjadusájn ja giellabuvtadimijn. Sujna I rasjes gielladádjadus, ja li váttesvuoda bágojt ja buojkuldagáht kategorisierit. Oahppe rahtjá spontána hállamijn ja gárgadisá máhtti liehket iehpetjieggsa danen gá hilggu bágojt ma li dárbulattja sisadnuj. Gielalasj modellajt álkkedahhtá ja li váttesvuoda sebradit

grammatihkalasj smávvaávgutjit. Gá galggá ádåsis subtsastit (mujttalit), de máhtta liehket gássjel gulldaliddjáj dádjadit majt ájggu subtsastit, danen gá guovdásj gárgadisåsiht máhtta hilggoht, duola degu subjevtav. Sujna li aj váttesvuoda dalåga mujttet ja adnet bágojt majt dárba. Hábbmi gárgadisåv ádåsit, ja dan láhkáj ij buvte ållu riehta javllat majt ájggu.

Låhkåmgæhttalime vuosedi oahppe I åmastam alfabehtalasj dádjadusåv ja buorre bokstávvaåhtov, sihke viedtjama ja dåbdddåma gåktuj. Buorebut låhkå oahpes bágojt gå åmås bágojt. Jiednadimtuovvo smávvaávgutjit jåhtelit ja tjårgugit låhkå, valla li váttesvuoda guhkepe bágojt låhkå. Jiednadimsvahkastiddje bágojt muhtem mærråj vigij låhkå, ja dat máhtta vuosedit sujna I gænodis stávumminstardådjadus. Buoragit buktå ålkkes avtatrajåkt tevstajt jieddnått låhkå, ja dådjat histåvrå oajvvesisanov, valla li váttesvuoda mujttalit detålajt ja duohtadiedojt. Tjållemgæhttalime vuosedi sujna li váttesvuoda guovte- ja moatteståvvalis bágojt tjållet.

Svahkastime tjelggidus

Oahppe juorrul gå galggå låhkå guhka jali åmås bágojt masjvalis konsonånttåthkij. Tjadnå låhkåmav kontækstaj gå histåvrått låhkå, vajku I rasjes giella. Oahppen li stuora giellavåttesvuoda ja dajna aj låhkåmvåttesvuoda. Svahkastam la kompensatåvrrålasj låhkken. Muhtem dåsijn la låhkåm automatisieriduvvam, ja la danen ienebut åvddånam låhkåmijn gå oahppe vuostasj buojkulvisån.

Doajmmaplånima tjålmostimsuorge

Dåsse I: Ållesvuodajn barggat

Oahppen li giellavåttesvuoda, ja danen la gielalasj doarjja sierralåhkåj åjnas vuostasj dåsen. Vuodon lidjin tevsta oahppe berustimijs ja bargaduvåj dårkkelit bårko- ja buojkuldakdådjadusåjn.

Dåsse II: Detålajt barggat

Nuppåt dåse ulmme I oahppe galggå åvddånit tjårgugis ja dårkestuvvam bårkodåbdde dåssåj.

Detåljjadahkamuså Ållesvuodalåhkåmis

Budåldimhiståvrå: Máhtta liehket åvkålasj barggat “budåldimhiståvrå” gå galggå vissåsappo guhkepe bágojt låhkå.

Ståvumminsstara: Barggo mij galggå nannit måhtov ja tjårgugisvuodav bágoj jiednadimtuovvo ja jiednadimsvahkastiddje ståvumminsstarij, gehtja sjiemåv bårkoanalijsa birra 49 bielen.

Gárgadisstruktuorra: Oahppe juorruladdá vuodo gárgadisstruktuorra gáktuj. Danen birri bargaduvvat gárgadisbudáldusáj vaj oahppe oahppá gáktu sæmme bágojt máhtta aktij biedjat iesjguhtiklágásj gárgadisájda.

Dásse III: Állesvuodajn barggat. Aktidibme ja automatisierim

Goalmát dásen galggá tæksta moaddi lágáduvvat. Gænodis mujttovijddudagá diehti dárba oahppe moaddi gærddádit lāhkāmav vaj sihke máhtto ja diedo galggi bissot ja vaj lāhkām automatisieriduvvá.

Doarjjastratesijja (Barggovuohke – dynámalasj lahkanibme)

Dát oahppe dárba állo dárjav sihke vuostasj ja nuppát dásen. Vuostasj dásen āhpaddje āllāsīt doarjju oahppe gielav ja lāhkāmav. Oahppe birri oahppat gáktu ājggeguovddelis bágo ja buojkuldagá máhtti organisieriduvvat vaj la ārnigis giella. Birri aj viehke oadtjot gávnatjit bágojt sæmme merkadusájna gā guoskavasj bágo tevstan, jali bágojt ma vuosstebiele merka. Dajna gā oahppe l viehka lahka bessat dárkestuvvam bāhkodābdde dāssāj, de āvttijin detālljabargon suv bargadahttet iesjrādālattjat, viehkijn ja dárjajn āhpaddjes dārbo milta.

Oahppe āhpados ja dājmaj āvkke

Gā nuorajskāvllāj ālggā de la lāhkāmtehpudahka buorre, sihke jādo, bāhkolāhkāma, dādjadusā ja intonasjāvnā gáktuj. Ietjas klāssadāse gáktuj buktā lāhkāt ienemusāt lājttālis rājāj sisbielen. Duollatjāllem la buorre. Oahppe la vilā arvusmahtedum skāvllābargoj hārrāj, juska gielajn rahtjā.

16-jagāk bāhttja, suojmma ja tjārgugis lāhkām

Giella ja lāhkāma kārttim

Kognitijva ātsādime vuosedi oahppen li viehka buorre oahppamāvto. Sujna l vehi gænodis mujttovijddudahka mij la mihttiduvvam sihke lāgoj ja gārgadisāj. Vuojno- ja gulloguoradallam vuoset buorre bāhtusijt. Sujna l buorre konsentrasjāvnā ja dārkkelisvuohta lāhkāmin. Giella tjuovvu ietjas āldardāsev, sihke bājvālasj sāgastallamin ja formāla giellagæhttalimij kārttima baktu.

Oahppe buktā ālkkes dahkamusāj tjoavddet ma iesjguhtiklágásj fonologijjalasj tjehpudagāj kārttiji. Gā galggā giellajienajt ietjāduhttet (bujkulvissan makkir jiedna boahť /r/jiena maŋŋela bāgon girkko) hæhttu tjāllemav adnet doarjjastratesijjan. Dahkamusājna rijbat, valla ājggeadno ja doarjjastratesijja vuoset barggo ālov sujsta gājbbet.

Lāhkāmgehttalime vuosedi oahppe buktā bokstāvaj jienav, hāmev ja namāv. Oahppe buktā analijsav ja syntiesav bāgojs ja dāssjedisbāgojs. Oahppe buktā adnet fonologijjalasj lāhkāmstratesijjav. Ællim vige gā lāgāj jiednadimtjuovvo bāgojt (fonologijjalasj lāhkām semantihkalasj dārjajn) jali gā lāgāj dāssjedisbāgojt

(fonologijjalasj lāhkām semantihkalasj dārja dagi), ájnat anij guhka ájgev lāhkāmij. Gå bāgo ja dāssjedisbāgo guoradalāduvvin dāhtāvuododum gæhttjalimijn majn li gājbbādusā lāhkāmfárttaj, de sujna huoman ællim vige, valla guoradallam vuoset muhtem gallegasj bāgo lågåduvvin alla lāhkāmfártajn ja tjārgugit (automatisieridum).

Oahppe lāhkā avtatrajāk tevstav mij la hiebadum 5. klāssadāssāj 9 minuhtan, madi lājttālis rādāj l 4 minuhta. Sujna ællim vige lāhkāmdādjadusāj. Álkkes lāhkāmgirjen gānnā la álkkes syntāksa lågāj oahppe 106 bāgo minuhtan. Gå lāhkāmtevsta li nuoges álke, de vuojnnet sujna la vejulasj jāhtelappo lāhkāt. Tjállā divna jiednadimtjuovvo bāgojt duolla, degu uksa ja sinna, ja tjállā aj moadda jiednasvahkastiddje bāgojt duolla. Sujna l “iehpegallādibme” duollatjållemnjuolgadusājs: duola degu adnā guovtegærddāsasj konsonántav moatten sajen gānnā ij galga. Sān hābbmi buorre gārgadisājt ja tevstajt.

Svahkastime tjielggidus

Oahppe l lāhkāma vuodov oahppam, valla dahkamusā ma vuoduj guoski li gājbbediddje ájggeano gāktuj. Dāt merkaj la āmastam alfabiehtalasj dādjadusāv ja fonologijjalasj jiednatjanāstimev. Buktā aj lāhkāt guhka bāgojt suojmma ja dārkkelit, ja buktā aj stāvvallāhkāmav. Sān ij la vuorbāstuvvam automatisierit tjārgugis fonologijjalasj lāhkāmav. Oahppe joarkká suojmma lāhkāt ja dimoj dāmoj. Dāt merkaj oahppe l svahkastam ij-automatisieriduvvam lāhkken. Gå oanep bāgojt galggā lāhkāt de lāhkāmfártta lassān. Lāhkā aj álkkes tevstajt tjārgugisvuodajn ja muhtem mudduj lāhkāmjādajn. Danen vuojnnet álkkes tjehpudagā li automatisieridum.

Doajmmaplānaja tjalmostit

Dāsse I: Āllesvuodajn barggat

Ājnas la tevstajt vālljit ma bærrājgātsi oahppe berustimev ja mij māvtaštuhtā oahppev māhtudagāv āmastittjat. Danen viertti barggo vuostasj dāsen vuododuvvat suv oahppamdārboj milta.

Dāsse II: Detālaj barggat

Guoktāladdin ja en diede makta l nanos fonologijjalasj vuodo dān oahppe lāhkāmin. Danen galggā dāt āhpadasā baktu guoradalāduvvat. Jus vuodo l ilā rassje, de māhttā vājkkudit vaj lāhkām ij āvddāna valludagā ja lāhkāmjādo gāktuj. Ājnas la aj barggat vaj oahppe āvddānahtā gielalasj dādjadusāv bāgo hābbmima birra, danen gā dāt māhttā lāhkāmav dahkat jāhtelabbon ja sihkarabbon.

Vālljidum dahkamusā Āllesvuodalāhkāmis

Brihkkastāvum:

Gå ájggop guoradallat man nanos oahppe fonologijjalasj vuodo l, de barggap

brihkkastāvumijn. Vuostasj oahppebuojkulvisān vāllijma barggat brihkkastāvumijn vaj oahppe galgaj fonologijjalasj vuodov āsadit. Dān buojkulvisān ájggun guoradallat

fonologijjalasj vuodov.

Sæmmi tjelggidus la báhkoanalijša válljimij.

Morfiebmabarggo:

Ávttijjin báhkoanalijšav gánná morfiema dættoduvvi, danen gá máhtti vájkkudit vaj bágo ja báhkojuohkema merkadusá doarju lāhkāmprosessav. Buktet lāhkāt bāgov āllesvuotān bohtā dassta gā lip moaddi bāgov lāhkām, tjārgugis jiednatjadnasimijn vuodon.

Dásse III. Állesvuodajn barggat. Aktidibme ja automatisierim

Gærddodim lāhkām. Oahppe buktā smávabāgutij fonologijjalasj jiednatjadnasimev ja ortografijjalasj lāhkāmav. Nuppát dāse bargo tjadā galggā fonologijjalasj vuodo āmastuvvat nav buoragit, gā oahppe moaddi ālkkes tevstajt lāhkā, de automatisierigohtā lāhkāmav. Munnu mielas la ājnas aktelattjat hárjiddallat hiebadum dāsen.

Ja duodden dasi galggā oahppe buktet tevstav lāhkāt 95% tjārgugisvuodajn (Glaser & Seirmoss, 1988), de ávttijjin dán oahppáj tevstajt ma li hábbmidum vaj oahppáj la máhttelis visses lāhkāmjadov bisodit (birrusin 100 bágo minuhtan).

Oahppe ālkket mājvvarasstij fáhkatevstaj suojmma lāhkāmjado diehti. Klāssa systemáhtalattjat bargaj oahppamstratesijjaj oahppamijn, ja munnu oahppe de sierralágásj dārjav oattjoj dan gáktuj.

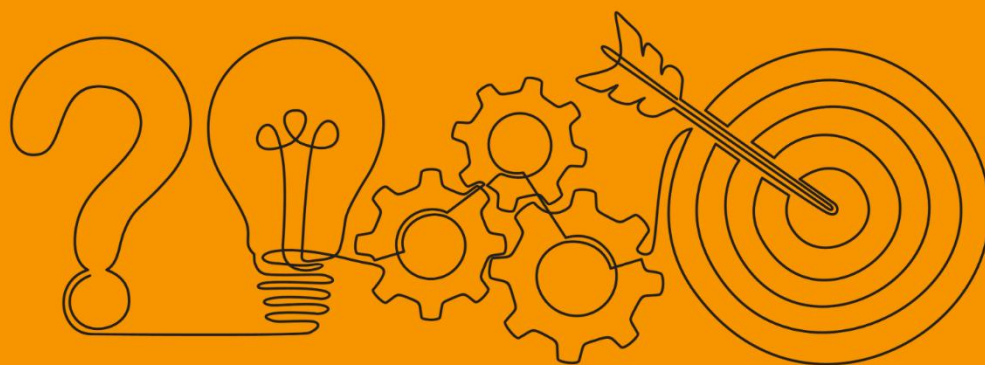
Doarjjastratesijja (Barggovuohke - dynámalasj lahkanimvuohke)

Barggo nuppát dāsen bierri medierijiddje barggo gaskostuvvat, gánná oahppe barggā iesjrādálattjat, valla āhpādidde doarju gā oahppe ij buvte detálljabargov tjadādīt. Dāt máhttā aj gāhtjuduvvat diagnostisierijiddje āhpādus.

Juska fonologijjalasj vuodo vuojnnet la sadjihin, de lagās gulādallam āhpādidde ja oahppe gaskan vuoset man sihkar fonologijjalasj vuodo la.

Oahppe āhpādus ja dājmaj ávkke

Joarkkaskāvlān oahppe buoragit rijbat. Lāhkā ājn suojmma, valla fártta I lassānam. Sunji I stuorra ávkke jiednagirijit ja IKT:av tjállemviehkkenævvon adnet.

10. Vejulasj kárttimræjdo ja girjálaskvuoha oahppamstratesjijjaj birra

Kárttimræjdo giela gáktuj:

- 20 gatjáldegá giellatjehpudagáj birra, Statped, 2012
- 6-16 jagágijgiella, ČállidLágádus, 2015 (ådástuvvam 2026)
- Bo Ege – Gielalasj guoradallam 1, Info Vest, 2022
- Foniebmagæhttalibme julevsámegiellaj, ČállidLágádus, 2018
- Buojkuldakoahppam, Info Vest, 2023
- Gielalasj diedulasjvuoda átsádibme, Statped, 2025
- Guovtegielakvuoda gæhttalibme (TOSP), Sáme láhkámguovdásj
- Tállaálgadibme, Info Vest, 2019
- Reynell giellaikkadeapmi, Idut, 2011/2005
- Sámegiela Impressijva Morfoloalasj gæhttalibme (SIM), Davvi Girji, 2013

Kárttimræjdo giela ja láhkåma gáktuj:

- Láhkåmmáhtoguoradallam nuortasámegiellaj, Bredtvedt kompetansesenter/Statped nord, 2006. Giela ja láhkåma guoradallamræjddo mav Bredtvedt máhtudakguovdásj dysleksijjajuogos la dahkam girjjeigiellaj ja áddárogigiellaj. Guoradallam ij la standardiseriduvvam. Dav galggá dynámalattjat adnet, ja dat la áhpadusá plánemij dagáduvvam. Dav máhtta viedtjat návka Statped.no:as.
- Nasjåvnålasj gæhttalime láhkåmij ja riekknimij, Utdanningsdirektoratet, 2024.
- 6-16 jagágij giella, ČállidLágádus, 2015 (ådástuvvam 2026)
- 20 gatjáldegá giellatjehpudagáj birra, Statped, 2012

Kárttimræjdo iesjdádjadusá gáktuj (dårogiellaj):

Christensen, L., Jensen, B. & Westerstråhle, E. (1981 og 1985): *Elevens selvrapport*. PP-tjenestens materiellservice, Boks 115 – 2714 Jaren. (*Elevens selvrapport* ulmme I guoradallat ájnegis oahppij iesjdåbdov gejn li skåvllåvåttesvuoda. Dårogiellaj jårggålåm Duna, K.E. & Frost, J. 1999).

Kognitijvalasj guoradallama (dárogiellaj):

- Raven, J.C. (1998): *COLOURD PROGRESSIVE MATRICES*. Published by Oxford Psychologists Press Ltd. J. C. Raven Ltd.
- Roid, G. H. Miller, (L. J. *Leiter International Performance Scale- Revised*) Leiter-R <http://www.hogrefe.no/Klinisk-psykologi/Utviklingsvurdering-og-evnetester/Leiter-R/>
- Wechler, D. (1991): *WISC-III (Wechler Intelligence Scale for Children – Third Edition)*. Teasta lea dárógillii, manuála lea ruotagillii. (1999). Psykologiførlaget AB

Oahppamstratesjijja (dárogiellaj):

Teorijja:

- Anmarkrud, Ø. Refsahl. V. (2010) Gode lesestrategier på mellomtrinnet Cappelen akademisk forlag ISBN 978-82-02-31819-2
- Bråten, I. (doaimm., 2002): *Læring i sosialt, kognitivt og sosial-kognitivt perspektiv* Cappelen Akademisk forlag. ISBN 82-02-21827.
- Dysthe, O.(doaimm., 2001): *Dialog, samspel og læring*. Abstrakt forlag. ISBN 82-7649-012-3.

Praktihkalasj buojkulvisá:

- Fredheim, G.S. (2004): *Veiledningshefter for foreldre og lærere*. (Dingončujuhus fred hm@online.no)
- Hole, K. (2003): *Læringsstrategier i tilpasset opplæring*. Info vest forlag. ISBN 82-90910-21-5.
- Hole, K. (2003): *Bruk av læringsstrategier for elever med ulike lærevansker*. Info vest forlag. ISBN 82-90910-22-3.
- Refsahl, V. (2005): *Læringsstrategier – Leseveilederen. Hvordan kan foreldre hjelpe barn som har dysleksi?* Bredtvet kompetansesenter / Dysleksiforbundet i Norge.
- Santa, C. / Engen, L. (1996): *Lære å lære*. Stiftelsen Dysleksiforskning, Postboks 254, 4349 Bryne. Telefodna: 51 77 80 40.
- Sadler, R.S. (2003): *Comprehension Strategies for Middle Grade Learners. A Handbook for Content Area Teachers*. International Reading Association
- Utdanningsministeriet på New Zealand (1996): *Å lese for livet. Barn lærer å lese*. Cappelen Akademisk Forlag. ISBN 82-02-22622-8.

Girjålasjvuodalissta:

Baal, L. & Wirkola, K. (2007). *Ávkin ja hávskin*. Norgga Sámediggi.

Bishop, D.V.M. & Snowling, M.J. 2004: Developmental Dyslexia and Specific Language Impairment: Same or different? – *Psychological Bulletin Vol 130 No. 6*, 858-886

Bjerkkan, K.M. (2005). Fonologi. I: Kristoffersen, K.M., Simonsen, H.G., Sveen, A. (doaimm.) (2005) *SPRÅK EN GRUNNBOK*. Universitetsforlaget.

Bloom, L. & Lahey, M. (1978). *Language Development and Language Disorders*. John Wiley & Son, Inc.

Bråten, I. (1994). *Skriftspråkets psykologi. Om forholdet mellom lesing og skriving*. Høyskoleforlaget A/S.

Bråten, I og Thurmann-Moe, A.C.: "Den nærmeste utviklingssonen som utgangspunkt for pedagogisk praksis." – Bråten, I. (doaimm.) (1996). *Vygotsky i pedagogikken*. Cappelen Akademisk Forlag.

Duna, K.E., Frost, J., Godøy, O. & Monsrud, M.B. (2003): *Arbeidsprøven*.

Ehri, L. (1997): Sight Word Learning in normal Readers and Dyslexics. – B. Blanchman (doaimm.): *Foundations of Reading Acquisition and Dyslexia*, 163-189. New Jersey: Erlbaum.

Eira, K.I. & Gaup, I.E (2009). *Ánin Dánin Oahpaheaddji neavagirji*. Davvi girji.

Frith, U. (1985): Beneath the Surface of Dyslexia. – K. E. Patterson, J.C. Marshall & M. Coltheart (doaimm.): *Surface Dyslexia. Neuropsychological and Cognitive Studies of Phonological Reading*, 301-330. London: Erlbaum.

Frost, J. (1986). *Lærerveiledning. Helhetslesing på mellomtrinnet*. Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag A.S., København.

Frost, J. (1992): Procesorientert læseundervisning med båndstøtte. – Hogset, H. & Lau, J. (doaimm.): *LYTTELESING – om bruk av lydbøker og bok + band i undervisninga*. Det Norske Samlaget.

Frost, J. (1998): *LESEPRAKSIS – på teoretisk grunnlag*. Cappelen Akademisk Forlag

Frost, J. (2003): *Prinsipper for god leseopplæring. Innføring i den første lese- og skriveopplæringen*. Cappelen Akademisk Forlag
Frost, J. og Lønnegaard, A. (1995). *SPRÅKLEKER Praktisk del*. Universitetsforlaget

- Frost, J., Sørensen, P. M., Bone, W. & Dolva, K.P. (2005) Leselærerprosjektet i Skedsmo 2004-2005. Effekten av lesemetodisk opplegg på årstrinn 3 for elever under kritisk grense. – *Spesialpedagogikk*, 2005, s. 45-59.
- Glazer, S.M. & Searfoss, L.W. (1988). *Reading Diagnosis and Instruction*. PRENTICE HALL, Englewood Cliffs, New Jersey 07632
- Gough, P.B. & Tunmer, W.E. (1986). Decoding, Reading, and Reading Disability. – *Remedial and special education*. Vol. 7, s. 6-10.
- Hagtvet, B.E. (2004). *Språkstimulering. Tale og skrift i førskolealder*. Cappelen Akademisk
- Høien, T. & Jansen, M. (1986). *Leseinnlæring, leseprosesser og lesemetoder*. Universitetsforlaget AS
- Inglar, T. (1997). *Lærer og veileder*. Universitetsforlaget.
- Julevsáme tjállemnjuolgadusá. (2024). Sámedigge.
- Juuso, B.E. (2024). *Jietnadagas bustávvi – bustávas jietnadahkii. Sámegielat álgooahpahusa ohppiid tehnikkalaš lohkaandáidu*. Sámi allaskuvla.
- Kausrud, T. (2005). *PAS Piktografisk – Artikulatoriske Symboler*. Et hjelpemiddel til utvikling av fonologisk og artikulatorisk bevissthet. Bredtvet kompetansesenter.
- KD (Kunnskapsdepartementet) (2006, nr. 266): *Forskrift om rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. (Pkt. 3.1. Kommunikasjon, språk og tekst).
- Kejonen, Olle (2013). [101 julevsáme verba. 101 lulesamiska verb](#)
- Kintel, A. (1991). *Syntaks og ordavledninger i lulesamisk*. Samisk utdanningsråd.
- Klinkenberg, J.E. (2005). *Å BEDRE BARNES LESEFLYT. 27 VARIANTER AV REPETERTE LESING*. C.H. Aschoug & co (W. Nygaard).
- Lyon, G.Reid (1995). Toward a definition of Dyslexia. – *Annals of Dyslexia*, Vol XLV, s. 1-27. Lyster, S.A.H. & Tingleff, H. (1999). *Språkverkstedet*. Tingleff forlag, Botilrudveien 12, 3512 Hønefoss.
- Løge, I.K., Lye, T.F., Lygren, I. & Nedrebø, T.H. (1996). *Språkleikar*. Info Vest Forlag
- Nickel, K. P. & Sammallahti, P. (2024). *Nordsamisk grammatikk*. Davvi girji, 3. hápmi/utgave.

Nystø, A & Johnsen, S. (2000). *Sámásta 1*. Báhko.

Nystø, A & Johnsen, S. (2001). *Sámásta 2*. Báhko.

Olaussen, B.S.: "Les for meg du!" A lese for barna – en kosestund som kan hjelpe barn å bli gode lesere. – Wold, H.A. (doaimm.)(1996). *Skriftspråkutvikling. Om hvordan barn lærer å lese og skrive*. Cappelen

Akademisk Forlag

Ottem, E. (2004). Diagnostisering av spesifikke språkvansker hos barn; inklusjons- og eksklusjonskriterier. *Tidsskrift for Norsk Nevropsykologisk Forening*, oktober 2004, 2, 3-8.

Ottem, E. & Frost, J. (2005). *Språk 6-16. Screening test*. Bredtvet kompetansesenter.

Otten, E. & Frost, J. (2010/2011). *6-16 jahkásaččaid giella - skrinenteasta*. Sámegillii heivehan Statped, Anne Dagmar Biti Mikalsen, Tor Persen ja Kirsten Wirkola bokte. Čállidlagádus. Ođastuvvon 2026:s, Statped.

Ottem, E. (2010/2012). *20 gažaldaga giellagálggaid birra*. Sámegillii heivehan Statped, Anne Dagmar Biti Mikalsen, Tor Persen ja Kirsten Wirkola bokte. Bredtvet kompetansesenter.

Sammallahti, P. (2020). *Davvisámegiella jietnadanlágit*. Davvi girji.

Svonni, M. (2025). *Davvisámegiella – sánit ja cealkagat. Láidehus sámi lingvistihkii*. Ravda lágádus.

Spear-Swerling, L. & Sternberg, R.J. (1998): *OFF TRACK. When Poor readers Become "Learning Disabled"* Westview Press. A member of Perseus Books, L.L.C.

Spiik, Nils Eric. (1989). *Lulesamisk grammatikk*. Sameskolestyrelsen.

Sæverud, O. (2003). Aill må no få ein sjans! En studie av Helhetslesing som lesemetodisk ramme for alle elever i en klasse. NTNU

Sørensen, O. (1992). Arbejdsbog. Helhedslæsning på mellemtrinnet. Skrive – stavekursus i systemet Helhedslæsning på Mellemtrinnet 1986 by Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A.S. Copenhagen

Wertsch, J.V.: *From Social Interaction to Higher Psychological Processes. A Clarification and Application of Vygotsky's Theory*. – Hum. Dev. 22: 1-22 (1979)

Wirkola, K. & Baal, L. (2003). *Hoahkat ja stoahkat*. Norgga Sámediggi.

Oahppogirjij girjjálasjvuodalissta

Andersen, Kurt-Tore (2001). *Iednegiella 7. Idut.*

Eira, K.A.G. & Utsi, K.A.S (2018). *Giellabálggis 7.* Davvi girji.

Utsi, K.A.S. & Eira, K.A.G. (2018). *Giellabálggis 5.* Davvi girji.

Partapuoli, K.E & Anti-Sara M.R. (2025). *Šuvva 1. Sámegiella vuosttašgiellan nuoraidceahkkái.* Davvi girji.

"Sierrapedagogihkalasj láhkámáhpados - bagádus" la Álesvuodaláhkåma birra – mij la sierrapedagogihkalasj láhkåm- ja tjållemáhpadosá metåvdålasj dájma jåmma. Jørgen Frost la åvddånahttåm Álesvuodaláhkåmav moadda jage dås åvddål. Bredtvetå máhtudakguovdåtja dysleksijajuogos la dåv barggovuogev adnåm 1990-lågo ålgo rájes.

Bagådus almoduvåj vuostasj båle jagen 2008. Jagen 2011 bagådus ådåstuhteduvåj. Ådåstuhteduvvam versjåvnnå I hiebadum vaj sisadno boahotá tjielggasabbo åvddån ja dan láhkåj ienebut sadjihin. Bagådus såmegiellaj jårggåluvåj jagen 2026.

Munnu åjggomus la ådåstuhtedum versjåvnnå galggå våjkkudit vaj Álesvuodaláhkåm barggovuohen la åjn buorep viehkkenævvon åhpådiddjijda gudi åhpadi mánåjt ja nuorajt gejn li láhkåm- ja tjållemvåttesvuoda.

Dåt bagådus la praktihkalasj tjielggidus Álesvuodaláhkåma prinsihpaj birra, ja "Sierrapedagogihkalasj láhkåmáhpados - bagådus" la aj dåj tiemåj birra: láhkåmåvddånibme, kårttim, åhpådiddje roalla Álesvuodaláhkåmin ja hållamgiela ja tjållemgiela aktijvuohta. Gålmåjn oahppebuojkulvisåjn vuoseduvvå gåktu Álesvuodaláhkåm máhttå aneduvvat.

Bagåduså lårpan la gåvvå kårttimræjdos, girjålasjvuodas ja oahppamstratesjijjajs.

ISBN: 978-82-323-0359-5